شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ شانلىق ئۆتمۈشى، بۈگۈنكى قايغۇلۇق ئەھۋالى ۋە ئەتىكى ئىستىقبالى ھەققىدە.

(ئاخىرى)

بىر مىللىي مۇئەللىپلەر بۈگۈنمۇ ئۇنى سۆزلۈۋېت-
تۇرمەيلا ئىشۇ يولىچە كۆچۈرۈپ ئەشۇرۇق قىلىشىۋا-
تىدۇ. كۆرۈنۈپ كەلگەن – كەلمەكتەن پەرلەردە
خىتاي بىر سوناتۇرلىرى قاتتىق تەنقىتلەپ ئۈزلۈكسىز
، دوستلۇق ، ياردىمىتىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە
بىزنىڭ مىللىتىمىزنى ، ياللانما ۋە ئىشىمىزنى ،
ساپ مىللىي ئىنقىلابچىلىرىمىزنى ھاقارەتلەپ كەم-
سىتىدىغان خىتايچە ئەسەرلەرنى ۋەسىيەتلەپ
تەرجىمە ئەپسىر قىلىپ، كەلگۈسى ئىزدا بىسىپ
تارقىتىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە يەنە بىر
مىللىي نومۇسى يوق ئەدىب – شائىرلار ئۆزمىللە-
تىدىنى كېچىپ ، ئۆتمۈشتە بىزنىڭ يالان ئېيىمىز
خەنسۇ بولغان ... ، – دەپ ئۆزلىرىنى ۋە شەھ...
خىتاي مىللىتىگە يازغۇزۇۋاتىدۇ. مانا بۇنىڭغا
ھەممىسى قەتئى ئۆزدەرەت قىلىشىمىز، ئۆزگەرت-
تىشىمىز كېرەك. مۇھىمى بۇنى ئۆتۈنلۈكچە مەنى
قىلىپ ئىنقىلاپ ئالىدىنىكى قارا ئوتمانلارنى
سۈرۈپ ، ساپ ھاۋا يارىتىشىمىز زۆرۈر.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنى
ئەسلىگە كەلتۈرۈش ھازىرقى ئىشتىكى ئاجايىپ ئۇلۇغ
بۇ قىتىم بىر بولۇشى مۇۋەققەتتۇر. لېكىن بىز بۇ يار-
لاق ئىستىقبال مەنزىلىگە ئۇزۇن تاپىغىمىزنى كۈچەي-
رىشىمىز كېرەك. ئېيتىش ئۈچۈن ھازىرقى ئىشلىك بول-
نىڭ ۋە كېلگۈسى ئۈز ئارا سەمىمىي بىرلىككە كېلىپ،
ئىتتىپاق بولۇپ، ئارىمىزدا ساپ بولۇپ كېلىۋات-
قان : «ئۇيغۇر سوۋېت ئەدەبىياتى – بىزدىنى
بىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ، «ئىشنجالاڭ ئەدەبىياتى»
(؟؟) ، «قاچاقلار ئەدەبىياتى ...» دېگەنگە ئوخ-
شاش دۈشمەنلىرىمىز پايپلىنىدىغان ئاتالغۇ
ھەرىكەتلەرنى يوقىتىلىشى مەنىنى قىلىپ، بۈيۈك
ئاتا ۋە ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىستىقلالىنىڭ بۈگۈنكى ئىشلىك
مۇلكى (ئانىچە سۈرىلى) بولۇشىمىز لازىم.

مەن ئاخىرقى ئۈچۈنچى نۇقتىنى ئوتتۇرىدا بۇ
يەردە سۆزلەپ ئولتۇرمايمەن. چۈنكى بىز-
گە بۈگۈن ئەدەبىياتىنىڭ يا ساناچاق گۈزەل-
لىكى بىرىنچى ئوردۇنا ئەمەس، ئۇنىڭ ئوت-
كۈر ئىنقىلاپ روھلىقى بىلەن سىياسىۋىلىكى
بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. ئەگەر بىز يوقۇرىدىكەن-
لىرىمىزنى شەرەپ بىلەن ئورۇنلاپ، مىللە-
تىمىزنىڭ ھازىرقى مىللىي ئازادلىقىنى بىلەن
ھەقىقىي مۇستەقىللىكىگە ئۆزىمىزنىڭ
ئىنقىلابىي ئەدىبى ھەسسىمىزنى قوشالىساق –
سۆزسىز، ئوتتۇرا بىزنىڭ XX – ئەسىر
ئەلگە ئاينى جىن ۋە گۈزەل مىللىي ئەدە-
بىياتىمىز ۋۇجۇتقا بولىدۇ. بىزنىڭ ئەلگە
يارلاق ھەم گۈزەل مىللىي ئەدەبىياتىمىز –
ئۆپەت ... شەرقىي تۈركىستان
مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ ياشىشىدۇر.

تامام.

سۆز ئەدەب ۋە شائىرلىرىمىزغا بېرىلىدۇ

ھېكمەت
كوكنىڭ ئوزىپ-
رىدىن غازنالار
خەلق ماقالى

ھېكمەت
ئۇمىدان يېزىلغان
بىر شېئىرىي ئەسەر
بىر ئەسىرنىڭ شېئىرىن
ئۆزگەرتىدۇ.
يۈسۈپ سەككاكى

ھېكمەت
ئىشق مەزھەبىنىڭ
تاجى، مەزھەبەت
مەقسەدنىڭ سىراجى
(چىرىغى) دۇر.
ناۋايى

مۇخەممەس ھەسرەتى ھاجى مۇھەممەد قاسىم تۈركىستانى

ئەجەب تارتولدى بىزلەرگە شۇ بۇ كەڭرى جاھان ياربەب
پەرىشان بولدى تۈركىستان ئەھلى خوردو كالان ياربەب.
تۇغۇل-قىز ئىبرە بىلمەختاتۇن ۋە ھەم پىرۇ جۇۋانلار ياربەب
ۋەتەندىن ئايرىلىپ بولدۇق ھەممىسى خانىمان ياربەب
ساناخامە ئۆم ئىبدور سىر ئاشكارە ۋە پىنھان ياربەب.

قارالغۇ تارچىلىق بولدى بىزە بۇ سەپتى دۇنيادا
قايان بارساق ئۇتتۇلەتۇق يامۇرتولدىلا قايمۇت مىلدا
يۈرەرمىز ھەر تەرەپلەردە چېچىلىپ ملك ئاھ ۋاۋەيلا
جاھان مىللەتلىرى ئوترىسىدا بولدۇق ئەجەپ رەسۋا
يۈرەرمىز دەربەدەر ھەر ئان ئوقۇرۇپ ئاھۇ ئەفغان ياربەب.

باسىپ ئالغاچ ۋەتەننى شۇم خىتاي زالىم خۇنخار
تاۋاللەي خەلقىمىز دۇنيا غابى سامان ۋەتىنى خەزار
مۇنى كۆرگەچ جاھاننىڭ ئەھلى بىزدىن بولدىلەر بىزار
مۇسۇلمان غەيرى مۇسلىم ھەممە كوردى خەقرۇ خار
قىلۇرنەغمەت خالايىق بارسى بىزدىن ھەرقايان ياربەب.

قىلىپ ئۇيغۇنلىرى ھەر بىر ئىبرەت ئاچماق خىيالىنى
ئالىپ قاچتى ۋەتەندىن ئالداۋاپ ئەھل ئايالىنى
يوقاتتى يولدا ئاچلىقتىن ساقۇۋقىن جانى مالىنى
ھەمە يېغلاپ خىتار كوردگەچ بولار رىنىڭ خەستە ھالىنى
جاھان ئەھلىغە ئىبرەت بولدى ھەم چولڭ ئىمتىھان ياربەب.

ساقۇرۇق ھەم قارا يامغۇر مۇزبىلە قول پۇتلارى كەتتى
ئازۇقسىز ھەم يالاڭغاچ جانلىرى ھەلقومىغە يەتتى
بولار ھالىنى ھەركىم كوردىسە رەنەلىبە تەنرە ھەم ئەتتى
خىتاينىڭ بوقىلغان زۇلمى كۆللى دۇنيانى ئەبوتتى
زەئىپ ۋە ئاجىز ئۇلىي زۇلمىدا ھەرقە ھىرمان ياربەب.

تاراپ كەتتى جاھان ئەتراپىغە قەۋمى قىرىنداشلار
مەنەممە كىبى پەرلەرىستىلەر بىرنەچچە قەدداشلار
ھىجاز ۋە نەجد ۋە ئاناتوليا كوزلىتى ئىشقالۇپ ياشلار
ۋەتەن دەپ يىغلىشىپ دائىم كۆزلەرنى ئاقۇزۇر ياشلار
دۇئا ئەيلەپ ۋەتەن ھۆررىيتىگە ھەر زامان ياربەب.

مۇھاجىرلەرگە ماۋى بولدىلەر كە قىسرۇ ھىندىستان
ۋە ھەم ئالدى قاناتى ئاستىغە ئابە ۋۇلىتىمىز مۇلتان
ساراي ئولدى يەنە بىر ھىققە سىگىسىر ۋە ئەرەبستان
يا ئاتاگاھ ئولدى ھەم بىر قانچىگە ئافغان ۋە پاكىستان
ۋەلېكىن ئاھ ئوتتۇرۇپ يۈرەر دىلدە ۋەتەن ھەيبە ھۇماچان ياربەب.

(شائىرنىڭ بۇ مۇخەممەسى ئۇنىڭ «نىجات يولى» تويلىمىسىنى قىسقارتىپ ئېلىندى)

غەزەل ھىجرانى

چىققىمىڭ دىلبەر قىسىپ گۈل چىمەنگە، يازنىڭ يوقتەلەك،
ئېيتمىنىڭ بۇلبۇللارغا جۇر ناخشا ئۇنى ئاۋازنىڭ يوقتەلەك.
بىلە رەقىپ چىلغۇنىلىپ چىقىقان قوياشنى قىپ خىجىل،
نۇر تۆكۈپ جامالىڭنى باقمىمىڭ بىرنازىڭ يوقتەلەك.
قىچقىرىپ ناخشام بىلەن تاڭغا سېنى جۇر قىلغىنى،
كۆيلەسەم ئەتكەن قەلبىم تارچەكمىدىڭ سازىڭ يوقتەلەك.
ئەيلەسەم شەرەت-ئىشارە، ئەجەب ئىنكار قىلدىڭ گۈزەل،
مۇرۇۋۋەت ماھمۇت، يۇسۇپتەك ئوغلۇق ئۇستازىڭ يوقتەلەك.
رەقىبلەر ھېيلىسىگە سەن ئىشىنىپ دوستىكەن دىمە،
ئۇرسەن بوينۇڭ قىسىپ زەپ، ياۋغا ئاز ئازىڭ يوقتەلەك.
بەس، يېتەر مەھكۇم ملىگىڭ، خاقان، خىتاي ئىسكەنجىسى،
ھىجرانى جىم ئۇرما ئولچە شىكەھەق تاڭزىڭ يوقتەلەك...

رۇبايىلار

دۇنيادا چىن سىرىگەن قوشىغىم ۋەتەن،
ئوتى ئۇچقەمىس كۆڭلىمنى ئوچىغىم ۋەتەن،
سېغىنسام ھەر دەم بولسىغىم ھەقتۇر،
سەن ئىدىلىڭ مېنىڭ شوخلۇقىم ۋەتەن.

ۋەتىنىم-ئەلمەزگەن جۈپ كۆزۈم سەن،
يىگەن نان، ئىچكەن چايىم ھەم تۇزۇم سەن.
مەن ئەتۇر قىزىقۇنلار قىۋمار غان كۆچەت،
بىر ئاقتا قالغان ۋە يىلتىزىم سەن.

ۋەتەن خەۋەرلىرى

ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنى بېشىنى ئۆزگەرتىشنىڭ مۇدھىش پىلانى.

ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ مازۇتى ئەنىشى خەرىتىسى 16 ناھىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر مىليون 100 مىڭ مۇرەببە كىلومېتىرلىق زېمىنى مەرغىل ئورمانلارغا ئايلاندۇرۇلۇپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئوخشاش ۋەھشىلەرنىڭ مەرغىل بۇزغۇنچىلىقلىرى ئۆتە يېقى ۋەيران بولۇپ، كېيىنكى 10 يىلنىڭ بويان خەلققە ئوتۇن-سامان يېتىشمەسلىكى سەۋەبلىك جىق ئورمانلار ئوتۇن-سامان ئۈچۈن ئىشلىتىلىپ كەتكەن ئىدى.

شۇ يىل 10-نخشۋار تامامىلىغان خەلق قۇرۇلتايىدا رەئىس ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئەستايىدىل قىلغان 10 ئىختىسادىي پىلاننىڭ بىرى موشۇ ئورمانلارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىدى. بۇ پىلان بويىچە شۇ يىلنىڭ مارت ئېيىدا ۋەتەن بويىچە كۆچەت تىكىش كېيىن قىلىپ بەلگىلىنىپ، 12-مارت كۈنى پۈتۈن ۋەتەن بويىچە ئورمان مۇراسىمى بولۇپ ئۆتكەن.

جۇملىدىن شۇ كۈنى ئۈرۈمچى ۋىلايىتى بويىچە ئۆتكەن مۇراسىمغا مىللىي رەھبەرلەردىن ئىسمايىل ئەھمەت، تۆمۈر داۋامەت جانابلىرى باشلىق 400 مىڭدىن زىيادە كىشى قاتنىشىپ 1 مىليون 400 مىڭ تۈپ دەرەخ ۋە كۆچەت تىكىلگەن.

ۋەتەننى قوغداش ئۈچۈن رادىئوئاكتىپ مىنىسىنىڭ خەۋىرى.

بۇ رادىئونىڭ غايەت مۇھىم مەنبەلەردىن ئېلىپ تارقاتقان بىر خەۋىرىگە قارىغاندا، ئۆتكەن يىلنىڭ 8-ئېيىغىچە ئۇيغۇر يېرىگە ھاكىممۇتلەقلىق قىلىپ كەلگەن خىتاي باشلىقى ۋاڭ ئېنماۋ 190 مىڭ يۈەن خەلق پۇلىغا خىيانەت قىلىپ، ئۇنى ئۆزىگە سىڭدۈرۈۋالغان. بىجىڭنىڭ بۇ خىيانەتنى ئۇلۇغ خەۋەر بولسىمۇ ئۇنى ئەگەتمەستىن ۋەزى مىللىي رەھبەرلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى ئارىزلىقلىرىنى باستۇرۇلغان.

ئاقسۇ ۋىلايىتى

(ئۆتچىنچى لەۋھىنىڭ داۋامى)

ئاسۇق ناھىيىسى بويىچە:

20. دولان 21. شوخول 22. غالىبىيەت 8-ئۆستەڭ 23. ئاق قۇم 24. چوڭ ئاريا 25. ياقىلىق 26. ئاتاق 27. باش ئېرىق ئۆستەڭ 28. ياسۇق 29. ئىلانلىق 30. مېھمانخانە 31. چىچاڭ 32. ئاۋات 33. چودا 34. ئويتەتۇر 35. جىگدە 36. تىشتاجى 37. لەڭگەر 38. ۋاخپە 39. چاشلىق 40. ساي ئېرىق 41. ساقساق

باي ناھىيىسى بويىچە:

1. جىگدىلىك 2. تەتتۇر 3. ياتور 4. سايرام 5. ئويباش 6. چارچى 7. داۋانچى 8. قىزتاغ 9. مىجىق 10. داخەز 11. ئېرەك 12. ئېزەك كايىغ

توقسۇ ناھىيىسى بويىچە:

1. ئىچبېرىق 2. تېشبېرىق 3. چوڭ يۇلدۇز 4. ئازنا بازار 5. لوقچىنتى 6. كۆك چۆل 7. ئاچادوڭ 8. قىزدۆڭ 9. توڭگۇز باش

كۇچار ناھىيىسى بويىچە:

1. چوڭ شەھەر 2. خىتاي شەھەر (قاراخىتاي كىمان) 3. كىرىش 4. ئىچقىلا 5. توقانەمس 6. چاللاۋات 7. قوشئاۋات 8. كونا توغراق 9. ئاق ئېرىق 10. ياچامەلە 11. قاراكۆغو مەھەللە 12. ئالاقاغا 13. ئۈچ ئۆستەڭ 14. ساقساق 15. ئىشخالى 16. قوداس 17. كۆك تىكەن 18. چارشەنبە بازار 19. خانىقاتام 20. بوستان 21. ياغ

شايار ناھىيىسى بويىچە:

1. گۈلباغ 2. توپبو 3. يېڭى مەھەللە 4. خايلو 5. جەمەن 6. مازاغوجام 7. ئازاق 8. قۇم ئېرىق 9. جىڭگىللىك 10. سىم ئېرىق 11. خادادۆڭ 12. ئىلەرچى 13. چوڭ گۈلباغ

ئاۋات ناھىيىسى بويىچە:

1. ئاۋات 2. باغ توغراق 3. تېزىلدۆڭ 4. كەمەدى 5. پىچانلىق 6. يارىشى 7. ئوزمە 8. ئايكول 9. ئامتوراق 10. يان ئېرىق 11. باش ئېرىق 12. قۇلۇق چۆل

(داۋامى بار)

چەت ئەل خەۋەرلىرى

شاڭخەيدە تېنچگەن شەرقىي تۈركىستانلىق ياشلارنىڭ سانى يەۋ-تولەدە ئېشىپ كەتمەكتە.

ئېيتىشىمىزچە 1981-يىللىق 8-سانىدىكى خەۋەردىن ئوقۇغۇچىلىرىمىزغا مەلۇمكى خىتاي ۋەھشىلىرىنىڭ مەرغىل بېسقۇنچىلىرى ئاستىدا ئاتا-ئانىلىرى ھەيدىلىپ ياكى لاگىرلارغا بەند قىلىنغان 4000 دىن زىيادە يېتىم-يېسىر ئوغۇل قىزلىرىمىز ئۆزىنى ئۆلكىلىرىدا ياشاش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىقتىن ئېنەپ-تەمتىرەپ شاڭخەيگە شەرىكلە بېرىپ، ئۇ يەردە ياقىسىدا تىلەپ ئولتۇرۇپ قېلىشقان ئىدى. شاڭخەيدىكى مەمۇرلىرى ئۇلارنى بىر نەچچە بارشەھەردىن قوغلاپ يانغا ياقىپ خاسقىدىن جاغادا ئۇلار شەھەردىن چىقماي، ئۇ جايلاردا يېتىپ، ھەتتا قارشىلىق بىلدۈرۈپ، ئاخىرى ئۇلارنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشقا ئىجازەت بېرىلگەن بولسىمۇ ئۇلارنىڭ ئەھۋالى يەنىلا ياخشى ئەمەس. بۇ يېتىم بالىلارنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن ناچار بولۇپ، ئۇلار ئوغرىلىق قىلىشقا مەجبۇر بولۇپ قالغان ئىدى.

ئەمدى كېلىۋاتقان خەۋەرلەرگە قارىغاندا، بىز كۆرگەن 4000 دىن زىيادە شەرقىي تۈركىستانلىق بالىلارنىڭ سانى شۇ يىل 2-ئايدا 14 مىڭدىن ئېشىپ، ئۇلارنىڭ ھەربىسى لاگىرلاردىن چىققان ئاتا-ئانىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، شۇ كىچىك تۇرۇپ بۇنداق ئىشلارنى قىلىشقان. سابىق كۆزەتكۈچىلەر بۇ موسابىقەچىلەرنىڭ بىر يىل ئىچىدە بۇ قەدەر كۆپىيىپ كېتىشىنى خىتايلارنىڭ مىليونلىغان خەلقىمىزنى بولسا يەنە مەجبۇرىي پالاپ-ئىشلەتكەن مولچەرلىمەكتە.

كونا مۇستەملىكچىنىڭ يېڭى چۈشى.

ئاتوم چۈشىدىن ئويغانمىغاندەك چۈشەپ كېلىۋاتقان تەرجىمانلىرى ئوتتۇرىدا شەرقىي تۈركىستاننى چۈشىدە كۆرۈپ كەلمەكتە. جۇملىدىن ئۇلارنىڭ ئۆتكەن يىل 10-ئاينىڭ بىرىدە بولغان كېلىشىمىدىكى خىتاي ھەمسىنىڭ 9-مادىسىدا «بىز قوزغىلىشقا چىقماسلىقنى جىنكارىيەتكە مىللەتلەرگە ياخشى ئىختىيارلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ مىللىي ئىقتىسادىغا ئۆزى ئىدارە قىلىشى» دەپ قاراپ ئېلان قىلىنغان.

تەھرىر ھەيئىتى

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

فېۋرال
1982
2-سان
(№35)

گەزىتە 1979-يىل
ئاپرېلدىن باشلاپ
چىقماقتا.

ھەر ئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر ۋەتەنداشلار گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنىمىز، بۈيۈك پەخرىمىز ۋە مەڭگۈ ئۆچمەس ئەزىز زېمىنىمىز. بىز ئۇنى قەدىرلەيلى. بىر دەقىقىمۇ يادىمىزدىن چىقارمايلى. ئۇنىڭ ئەركىن-ئازات ھەم تولۇق مۇستەقىللىقى يولىدا خىتاي مۇس-تەملىكىچىلىرىگە قارشى ئاخىرغىچە كۈرەش قىلايلى!

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھەقىقىي مىللىي نوپۇسىنى جاھانغا جارى قىلىپ، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ ساختا نوپۇس سىياسىتىگە ئۆزۈل-كېسىل دەككە بېرەيلى!

مۇشۇ يىل 13-غىنۋار كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن خىتاينىڭ نوپۇس بويىچە 3-قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈشنى قارار قىلىپ، ئۇنى بىرىنچى ئىيۇل ئېيىدىن ئورۇنلاشنى ئېلان قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ھەرقاچان ئۆز نوپۇسىنى ئاتوم بومبىسى ئورنىدا پەخىر قىلىپ كەلگەن بېيجىڭ ھۆكۈمرانلىرى خەلقئارا يەنە بىر قېتىم نوپۇس غۇلغۇلىسى يۈرگۈزۈپ، ئومۇمىي نەتىجىدە خىتاي بولمىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسىنى ئۆزىنىڭ ئادەتتىكى يوشۇرۇش ئۇسۇلىنى يەنە بىر قېتىم ئىشلىتىشنى ئېلان قىلدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ كېيىنكى 200 يىللىق نوپۇس تارىخى توغرىسىدا مەخسۇس مەلۇمات تولۇپ، ئۇنى تارىخىي ۋە دۈشمىنىمىز خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ بۇ قېتىمقى زەھەرلىك پىلانىغا قارشى قويۇشنى لايىق تاپتى.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئومۇمىي خىتايچە نوپۇس مەسىلىسى ئەڭ ئاۋال بىلەن ئۆزۈل-كېسىل رەددىيە بېرىپ كۆرسىتىدىغان بىر يالغان نوپۇس يىلنامىسى باركى، ئۇ بولسا ۋەتىنىمىزنى بىرىنچى قېتىم 1760-يىلى بېسىۋالغان چىڭ سۇلالىسى گېنېرالى جاۋخۇي جاكالىغان: خۇيلو (ئۇيغۇر) ئۆلكىسىنىڭ نوپۇسى 23 تۈمەن (230 مىڭ) كىشى دېگەن غايەت ساختا بىر رەقەمدۇر. خىتاي سىياسەتچىلىرى ھەرقاچان مۇشۇ بىر ساختا رەقەمنى ئۆزىگە دەستەك قىلىپ، بىزنىڭ نوپۇسىمىزنى 1920-يىلى 2,6 مىلليون، 1926-يىلى 3 مىلليون، 1934-يىلى 4,5 مىلليون، 1946-يىلى 5 مىلليون 800 مىڭ، 1953-يىلى بۇ سانلارنى يەنە كىچىكلىتىپ 4 مىلليون 800 مىڭ قىلىپ ئۆزى خالىغىنىچە كۆرسىتىپ ھەم بىزنىڭ ۋە ھەم دۇنيانىڭ كۆزىنى بوياپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ھازىرقى 6 مىلليون دېگەن سانى مۇشۇ يالغان مەلۇمات ئاساسىدا كۆرسىتىلىپ كېلىنمەكتە.

خىتاي ساختىپەزلىرى ھازىرقى 6 مىلليون دېگەن سانى گويا ئۆزلىرىنىڭ مەرھەمىتى بولسا ئۇنى قانۇنى قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن، بۇ سانى ئىشەنچلىك نوپۇس تۈرىشكە ناھايىتى مۇۋاپىق كېلىدۇ - دەپ تەشۋىق قىلماقتا. لېكىن دۇنيانىڭ كۆپچىلىك دۆلەتلىرى خىتاينىڭ بۇ يالغىنىغا ئىشىنىپ بىزنىڭ نوپۇسىمىزنى ئۇلار كۆرسەتكىنى بويىچە كۆرسىتىپ كەلمەكتە.

بىز ئەمدى ھازىرغا بولغان تارىخقا قاراشنى ھەقىقىي تارىخنى كۆرسىتىپ ئۆتەيلى. بۈيۈك ئۇيغۇر تارىخچىسى مۇھەممەد سادىق قەشقەرىنىڭ جاۋخۇي قەشقەرىيەنى بېسىۋېلىپ 8 يىلدىن كېيىن يەنى 1768-يىلى يازغان دۇنياغا مەشھۇر «تەزكىرەئى ئەزىزان» دا كۆرسىتىشىچە، جاۋخۇي قەشقەرىيەنى بېسىۋېلىشتىن 83 يىل ئىلگىرى قەشقەرىيەدە بىر مىلليون نوپۇس بولغان. مۇھەممەد سادىق قەشقەرى بۇ دەلىلنى ئۇلۇغ ئىسپات قىلىپ: «ھەزرەت ئاپپاق دەۋرىدە (1683-1684) ھەر يۈز مىڭ كىشىدىن مىڭ ئەسكەر ئېلىپ تۇرار ئىكەن. خوجا دانىيال خوجام ئۇنى كېيىن يەتتە يۈز مىڭ ئەسكەر ئېلىپ تۇردى» - دەپ يازىدۇ. خوجا دانىيال قەشقەرىيەنى 1734-يىلى چىقتى دېمەك، ئۇ ئەسكەر چىققان يىللىرى قەشقەرىيەدە بىر مىلليوندىن ئارتۇق ئاھالە بولغان.

قەشقەرىيەدە XVIII-ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا بولغىنى ئاھالىنىڭ بولغانلىقىنى 1762-يىلى ئاقسۇدا تېپىلغان چىنلوڭغا يازغان تۆۋەندىكى ئىلتىماس ئىسپاتلايدۇ. ئۇنىڭدا يازغان: «ئاقسۇدا ھازىر مۇشۇنچىلىك ئاھالە بار، كوچىلاردا ماڭغىلى بولمايدۇ. ئۆيلەر يېتىشمەيدۇ. شۇڭا ئىچكىرىدىن كەلتۈرۈلگەن سىرتتىكىلەرنىڭ چەكلىنىشىنى ئىلتىماس قىلىمەن». بۇ خەت خىتايلارنىڭ ئۆز تارىخى، «غەربتە كۆرگەن بىلگەنلەر» ئىسىملىك كىتابىدا بار.

جاۋخۇينىڭ يۇقىرى يالغىنىنى ئىسپاتلايدىغان يەنە بىر مۇھىم دەلىل، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئىلكىدىكى بىر مەلۇمات. يەنى «شىلوۋ (غەربىي يولى)» دېگەن تارىخنىڭ كۆرسىتىشىچە، جاۋخۇي 1760-يىلى قەشقەرگە تاپشۇرغان دوكلاتىدا، 14 يېزىنى تەكشۈرۈپ مال سورىغاندا، ئۇ يېزىلاردا قالغان ئاھالى 16 مىڭ ئائىلە 100 مىڭدىن ئوشۇق كىشى بولغان. مۇشۇ مەلۇمات خىتايلارنىڭ ئىككىنچى بىر تارىخى، «ئۇيغۇر ئۆلكىسى تەزكىرىسى» دە «9986 ئائىلە 67790 كىشى»، «غەربىي يەرلەر جۇغراپىيەسى» دە 14056 ئائىلە 66040 كىشى دەپ ئوخشىمىغان ھالدا كۆرسىتىلىدۇ. مۇشۇ ئوخشىماسلىقنىڭ ئۆزى بىزگە ئىككى ھەقىقەتنى كۆرسىتىدۇ. بىرىنچىدىن، جاۋخۇينىڭ مەلۇماتىغا ئىشەنگىلى بولمايدىغانلىقى ۋە ئىككىنچىدىن، شۇنچە

ئېغىر قەتلىئامدىن كېيىن 14 يېزىدا قالغان كىشىلەرنىڭ سانى بۇ قەدەر بولغاندا، شەرقىي تۈركىستاننىڭ باشقا ئومۇمىي يېزىلىرىدا قانچە كىشى بولغان؟ دېگەن سوئال تۇغۇلىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندا 1950-يىلدىكى يەرلىك ھۆكۈمەت مەلۇماتى بويىچە 1584 يېزا بولۇپ، ئۇنىڭ ھەر بىرىدە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 12000 كىشى ياشىغان. مۇشۇ سان بويىچە ھېسابلىساق، ئوچاغىمىز ۋەتىنىمىزنىڭ يېزىلىرىدا 1950-يىللىرى 19 مىلليوندىن ئوشۇق دېھقانلار ياشىغان بولىدۇ. بۇ سانغا يەنە شۇ 1950-يىللىرى تىزىمغا ئېلىنغان 73 شەھەر، 149 بازارلاردا ياشىغان شەھەر ئاھالىلىرىنى قوشساق بۇ سان كۆپىيىپ يېرى بىز ئېلان قىلىپ كېلىۋاتقان ۋەتىنىمىزنىڭ 26,800,000 نوپۇسى تولۇق ئىسپاتلىنىدۇ.

بۇ سانغا 1930-يىللىرى ئېلان قىلىنغان ئۇيغۇر تارىخچىلىرى مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا بىلەن قۇتلۇق شەۋقىلەرنىڭ ئەسەرلىرىدە زىكىر قىلىنغان 7 مىلليون بىلەن 11 مىلليوننىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆسۈش قانۇنىيىتى ئىسپات بېرىدۇ. بىزنىڭ مۇشۇ مىللىي مەنبەلىرىمىز ئاساسىدا ئالىملىرىمىز ھەممە كۆپچىلىك بويىچە ۋەتىنىمىزنىڭ ئومۇمىي نوپۇسىنى 20 مىلليوندىن ئوشۇق كۆرسىتىپ كەلمەكتە («ۋەتەن ئۈچۈن»، مۇھاجىرلىقنىڭ 1981-يىل 4-سانىغا قاراڭ). بىز بىزنىڭ مانا مۇشۇ قانۇنى نوپۇسىمىزنى دۇنيا ئەللىرىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىنى تەلەپ قىلىمىز.

بىز بىلىمىز نوپۇس - بىر مىللەت ۋە ياخۇد خەلقنىڭ مىللىي تەقدىرىنى بەلگىلەشتە چوڭقۇر سوقۇلىدىغان مۇھىم شەرتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ تېخى بىزگە ئوخشاش ئازات بولمىغان مىللەتلەرنىڭ مىللىي تەقدىرى يولىدىكى غايەت جىددىي، مىللىي ۋە سىياسىي مەسىلىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز شەرقىي تۈركىستانلىقلار ھەر يىلى ۋە ھەر يىلى تېپىشى بولۇپ تارىخىي دۈشمىنىمىز خىتاي قارا نىيەتلىرىنىڭ بۇ قېتىمقى نوپۇس ئويۇنىغا، ھىيلە-نەيرەڭلىرىگە خەتتە يول قويماي، دەككە بېرىپ ئۆز خەلقىمىزنىڭ ھەقىقىي ۋە قانۇنى نوپۇسىنى جاھانغا جارى قىلىشىمىز لازىم.

ياشىسۇن ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ 26 مىلليون 300 مىڭ قەھرىمان خەلقى!

خىتاي ۋەھشىلىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىمىزگە قارىتا يېڭى ئۇيۇشتۇ- رۇۋاتقان فاشىستلىق دىكتاتورىسىنى تار-مار قىلىپ، ئەنئەنىۋىي مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى قوغدايلى !

خىتاي فاشىستلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىغا قارشى بېسقۇتۇرۇش ھەرىكىتى كۈن ساناپ كۈچەيمەكتە. بۇ ھەقتە ھوڭ-كوڭدا چىقىدىغان «چەنمىن» مەجەللىسى نومۇرىدا مەجمۇئە ئېلان قىلىندى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن گېزىتىمىز ئۆزىنىڭ ئۆتكەن يىل ئۆكتەبىر سانىدا ئېلان قىلغان بۇ سەھىپىنى يەنە ئېلان قىلدى.

نېمىشقا كۆيۈپ كەتمەيسەن بېيجىن!

بەلكىم، مەن يېزىۋاتقان بۇ ماۋزۇنى ئۇنىڭدىن 38 يىل مۇقەددەم «قىزىل ئۆزبېكىستان» گېزىتىنى ئوقۇغان كىشىلەر: «نېمىشقا كۆيۈپ كەتمەيسەن لوندون!» - دېگەن سەرلەۋھە ئاستىدا ئوقۇپ، ئۇنىڭغا كونا ئېنگلىز كولونىيالىستلىرىنىڭ شۇ چاغدىكى ھىندى، ئەرەپ ۋە ئافرىقىلىقلار ئۈستىدە قىلغان مىللىي جىنايەتلىرىنى ئەسلەپ ئېلىشلىرى مۇمكىن. مانا، مەن ئۇنى ئەسلەپ ئېلىۋاتىمەن. مەن ئۇنى شۇ چاغدىكى ئۆزىمنىڭ مۇقەددەس ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستان ئۈستىدىكى ئەنجىنىز زۇلۇملار بىلەن سېلىشتۇرۇپ، گويىندا ئىچىمدە ئەلەملەرگە لەنەتلەر ئوقۇغانلىغىم ئۈچۈن ئۇنىڭ قارىغۇلۇقىغا بەنە قىلغان ئىدىم.

شۇنىڭدىن بويان قانچە ۋاقىتلار ئۆتتى. بۇ ئارىدا زامانلار ئۆزگىرىپ، ئۇنىڭغا قاراپ ئىنگلىز جاللات- لىرىمۇ ئەشتى-خويى يەنىلا ئۆزگىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھەممە مۇستەملىكىلىرىگە دېگىدەك ئەركىنلىك بېرىپ، ھەر ھالدا ئىنسانىي ئەپتىنى نامايىش قىلدى. بىراق ئەنجىنە قىلچىمۇ ئۆزگىرىش بولمىدى. پەقەت بىز قەھرىمانا ئانا تىلغا ئىنتىقالىي ئەنجە- دىلا ئۇقارا ئۇمانلىرى ۋەتىنىمىزنىڭ بىر قىسمىنى بولسىمۇ ئۆزىمىز سۈرگەن ئىدۇق.

شۇنىڭدىن بويان يەنە قانچە ۋاقىتلار ئۆتتى. ئەنجىنىڭ پۈتۈن ۋەھشى قارانىيىتى شۇ بو- يىچە بويىغا سىڭدۈرۈلگەن مازىپۇقى بېيجىن فا- شىستلىرى شەرقىي تۈركىستاندا، تىبەتتە، ئىچكى ماڭغۇلىيە بىلەن گەنسۇدا 15 قىسىم قانلىق ئازاب- ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، خىتاي بولمىغان مىللەتلەرنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن پۈتۈن زىيالىي ئۇنسۇرلىرىنى قىرىپ تۈگەتتى. قالغانلىرىنى قانچە، قانچە ئازاب-ئوقۇ- بەت، خورلۇق-زورلۇقلار ئىچىدە مەسخىرىلىك ئا- ياق ئاستى قىلدى ۋە قىلماقتا.

مانا، بۇ نۇۋەتتىكى شۇم خەۋەر خىتاي فاشىستلىرىنىڭ يەنە بىر يېڭى ۋەھشىلىكىدىن دە- رەك بەرمەكتە. بۇنىڭغا قوماندانلىق قىلىۋاتقان قارا زۇلمەتنىڭ بېيجىن ئەينى بىر سىرلىق ئەژدىھا بولۇپ، قىزىل كۆزلىرىدىن زەھەر چېچىپ، ھىنگالىڭ چىشلىرىنى ئاق كۆڭۈل ئىنسانلارنىڭ قا- راپ يەنە غاجىماقتا.

مەن ئۇنىڭدىن ئىلى ئاستى پاچىسىدىنى كىيىن ئۇنىڭغا قارشى گېزىتىمىزدە ئېلان قىلىنغان مەرھۇم ئابدۇللا(?) ئاخۇننىڭ سۆزلىرىنى ئوقۇپ، ئۇنىڭ: «خىتايغا قارشى بىر دىن-بىر چارە پەقەت ئوق. بىز پەقەت ئۇ ۋەھشىلەرنى ئوق بىلەن ئۇچ...

ئىلتىماسىم ئۇزۇن!» - دېگەن سۆزىمنى قالسىمۇ رازى بولۇپ ئەتكەن ئىدىم. بۈگۈن ئۇنىڭ بۇ دادىل سۆزىنى مەرھۇمنىڭ روھى ئالدىدا ئېتىلىپ تۇرۇپ يەنە ئەسلەپ ئېلىۋاتىمەن. ھەر- ھەقىقەت، ھەممە بىزنىڭ دۈشمىنىمىز خىتاي فاشىستلىرىغا ئوقتىن باشقا چارە يوقتۇر. ياش ئەۋلادلارنى ئۈمىدىم شۇكى، ھەر بىر ئىنسان مىللىي ئوق بولۇپ، خىتاي ۋەھشىلىرىنىڭ يۈرىكىگە ئېتىلسۇن. چېلىشىڭلار، كۆرىشىڭلار! پەقەت مۇشۇ ئۇلۇق چېلىشىش ئارقىلىق بىز ئا- خىرقى مەقسىتىمىزگە يېتىمىز!

ھاجى ھاجى ئارتۇشى.

شائىر دوستۇمغا

(قەلب مۇڭى سېپىلىرى)

ۋەتەن بۇلبۇلى

بېشىڭدا ياغىچاق بىلەن تۇرۇپتۇ.
ئالغا بول، ئالدىڭدا قىزىل ئەمچەككە.
كۆرمىشىز يەتكىلى بولماس تىلەككە.
ئۆمتىسىز باقمىغىن مۇڭلۇق چەككە.

ئالەمنى ئەركىن ئارتۇق نەزەر بار،
شۇ يولغا ئومرۇڭنى ئاتا قىلىپسەن.
رەقىبىڭ يارىم ھەپ، يارىڭ ئەغيار،
بىر ئۆمۈر كەچۈرمەس خاتا قىلىپسەن.

ئەنە، ۋەتەن ئەتىرى تۇرلۇق ھېجىپ،
بۇ نۇۋەت قالمىغىن يەنە ئەپلەتتە.
بۇ نۇۋەت ئالدىڭدا، ئەگەر ئالدانسالىڭ،
بىر ئۆمۈر قالسەن يەنە ھەسرەتتە.

ئەسلىدە بۇ دۇنيا بىرى كام دۇنيا،
ئازابلىق كۆرمىشىز بولماسكەن نېسىپ.
ئالدىڭدا، ئالدىنىپ تۈركىستان يېتەر،
ھېچ كىشى بەختىنى بەرمەيدۇ كېسىپ...

دەقىقە باشتىن ئەگىسەلە، بەختىڭ قادادۇر،
باشتىن ئەگىسەلە ئالىيار ئومۇمىي-تارىخقا.
بېشىڭنى سىلىغان بولۇپ، بويۇنچۇقنى
ئاسارسەن ياۋغا قۇرغان دارلىغا...

دېمەلىك تىلىڭغا كويەر، دېمەلىك دىلىڭ،
كىمدۇر ئۇنتۇلغان سېنىڭ بەختىڭنى.
ياۋلار ياۋۇز ئېغىنغا بەرمەيدۇ ھەرگىز
ئۆزلىرى بولغان تاجۇ-تەختىڭنى.

ھەر كىشى ئۆز يۇرتىدا يوق قىلىنغان،
ۋۇژدانسىزلار، نومۇسسىز جاھىللار سۆزلەيدۇ.
ۋەتەننى سودىغا سالغان بەزىلەر،
بىلمەن يەنە بېرىپ، مەنسەپ كۆزلەيدۇ.

خائىنلار دەردىنى كۆرۈپ تارتقان خەلق بىز،
بەس! كىمدۇر ئۇلارنىڭغا نەپرەت ئوقۇيلى.
ئۆزىنى خەپ باشقىغا خىيانەت قىلىپ،
مەنسەپكە مەس بولۇپ ھەۋەسنى ساتمايلى.

ئاخماق بولۇپ ئالدىنىپ تويا تاشلىما،
بۇلدۇقلىشىپ تۇرغان پاك بۇلاق كۆزىگە.
ئۇسسىساڭ سۇ سۇنغان ئەنە شۇ، ئۇ تۇنجى
بولغىدا ئالدىنىپ ئەغيار سۆزىگە.

ئاڭلىسام بېغىڭغا قۇزغۇن قونۇپتۇ،
نىشە نىمە، مەن بەختىم قونسۇن! دېدىڭمە.
نىشە نىمە، قۇزغۇنلار كۆزىڭنى چوقۇيدۇ،
تويىماستىن تېنىڭنى تىتىپ يېگەي دىلە.

بەختىمىزنى تاپايلى

ئۇيغۇر ئوغلى

زۇلۇم-قاخشاپ قالغان ئاتا-ئانىمىز،
كەلگەندە بىز ئۇلارنىمىزدىن ئايرىلىپ.
شۇنىڭدىن بېرى مۇساپىر بولۇپ ھەر يەردە،
ئىگدەمكەنمىز قانا ئانالاردىن قايرىلىپ.

يىللار ئۆزۈلدى ئەمەس بىراق ئارىنى،
تويسۇپ تۇزلار ئېچىسى خىتاي قارىسى.
مىڭلىغان سىرى ئەپلىنىمىز ۋەتەنگە،
قالغىنى ئۇلارنى زۇلۇم پارىسى.

يۇرتان چىكىدە رابىغى خۇن بولۇپ ئانىلار،
زالىم خىتاي سالغان زۇلۇم دەستىدىن.
ۋەيران بولدى تۇپا غولىمىز قۇرۇلدى،
قارانىيەت ئېلىپ كەلدى قەستىدىن.

كەل ۋە، ئەننى شۇ قۇزغۇنلاردىن مەھرىمىز،
ۋەتەن يىراق، بىز دەرت-پىراق دېمەيلى.
چۈن ئازابلىق كىلمەس زادى كۆز ۋە قىسىم،
ئاخىرقى دەۋەت چولغە ئېلىشىپ بىرلەشەيلى.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ شانلىق ئۆتمۈشى، بۈگۈنكى قايغۇلۇق ئەھۋالى ۋە ئەتىگى ئىستىقبالى ھەققىدە.

يۈسۈپ ئاچىنىق قەشقەرى

بېشى 1981-يىل 7-سان ۋە 1982-1-سانىدا

يېڭى زامان شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنى تەشكىل قىلغان ئىككىنچى شارائىت، تۈزۈم ۋە ئېقىم دېگىنىمىز — ئوكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن خوشنىمىز روسىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار ياراتقان يېڭى سوتسىيالىستىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدۇر. ئالمۇتا بىلەن تاشكەنت شەھەرلىرىدە 1920-يىللىرى رەسمىي ئەدەبىي تۈسكە كىرگەن سوۋېت ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇ ئەدەبىياتى ھازىرقى ئومۇمىي ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەن ئىككى ئاچا يولنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. سۆزسىزكى، بۇ ئەدەبىياتنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشىگە روسىيەدىكى ئۆزبېك، قازاق، تاتار ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرى ھەتتا ئۇلارنىڭ رەھبەرلىك رولى بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇ تۈزۈم شۇنداق بولۇپ، ئۇلارنىڭ ناھايىتى چوڭ تەشكىلىي ۋە مەنىۋى ياردىمى تەگدى.

بۇنىڭدىن بۇرۇن روسىيەدىكى كونا ئۇيغۇر ئەدەبىي ئېقىمىنىڭ پىشقەدەم ۋەكىللىرىدىن بىرى يەنە سولتۇق ئابدۇسەمەت ئۇيغۇر بالىسىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى پىشقەدەم جەدىدچىلەر بىلەن قويۇق ئالاقىسى بار ئىدى. مەسىلەن ئۇنىڭ 1916-يىلى ئابدۇلقادىر داموللام ۋارىسىغا يازغان خېتىگە داموللامنىڭ ياندۇرغان جاۋابى ئاخىرىدا؛

تالە ئىچرە ئۇرتا ئەزەلدىن ھەر ئىشىم
بۇزغۇن چۈشەر،
بولبۇلا قويسام ئۇزاغى بەختىمە
قۇزغۇن چۈشەر.

دېگەن ئۇلۇغ ئىنچىكە كېچىرىملىك مەسنەۋى يېزىپ قويۇلغان ئىدى. ئا. ئۇيغۇر بالىسى بۇ خەتكە يازغان ئىككىنچى جاۋاپ خېتىنىڭ ئاخىرىغا ھەم ئەينى موشۇ مەسنەۋىنى كۆچۈرۈپ ئۇنىڭغا مەسنەۋى ئىلتىق قىلغان. بۇنىڭدىن شۇ بىر ئومۇملۇقنى بىلگىلى بولىدۇكى، ئۇزاقتىن شەرقىي تۈركىستاندىكى جەدىدىزم ئەدەبىياتى بىلەن روسىيەدىكى ئۇيغۇر جەدىدچىلىرىنىڭ ھەممىنە پەسىلىگى، مۇتىكى، يىسرى بىر بولۇپ، بىر تەغدىر ئىستىقبالغا كۆز تىكىشكەن.

بۇ ئىككى ئەدەبىيات ئارىسىدىكى مەدەنىي ئالاقە ئۇيغۇر سوۋېت ئەدەبىياتى قېلىپقا چۈشكەن 30-يىللىرى تېخىمۇ قويۇقلاشتى. گەرچە مەزگىل بۇ ئىككى ئەدەبىيات ياشاۋاتقان جۇغراپىيەۋى شارائىت، تۈزۈم ۋە ئەدەبىي ئېقىم بىر-بىرىدىن پۈتۈنلەي ئوخشىمىسىمۇ لېكىن ئەسلى مىللىتى، تىلى، تارىخى بىر ئىككى ئۇيغۇر مۇناسىۋىتى بولۇشتىن باشقا كۈچ بولمىدى. موشۇ سەۋەپلىك تاشكەنتتىكى ئۇيغۇر شائىرى ئۆمەر ھەسەن ئەرپىدىنىڭ كولخوز قىزى مەدھى كۆچۈن يېزىلغان «كولخوز قىزى» شېئىرى شەرقىي تۈركىستاندىكى كولخوز بولمىغان ئاددىي دېھقان قىزلىرى ئىچىدە ھېچ بىر تونۇشسىز ئوقۇلۇپ تۇردى. 1933 - 1943 يىللىرى ئارىسىدا شەرقىي تۈركىستاندا ۋۇجۇتقا كەلگەن مائارىپ دەۋرىدە بۇ ئىككى ئەدەبىياتنىڭ مۇناسىۋىتى تېخىمۇ كېڭىيىپ، ئەمدى بۇ رۇس، ئۆزبېك، قازاق، تاتار سوۋېت ئەدەبىياتلىرىنىڭ تەسىرىدىن تاشقىرى ئەزەربەيجان بىلەن تاجىك ئەدەبىياتىنىڭ مەھسۇلاتلىرى ھەم شەكىللەنگەن ئىدى.

ئەپسۇسكى، شەرقىي تۈركىستان تارىخىدا 1945 - 1950 يىللىرى ئارىسىدا ۋۇجۇتقا كەلگەن ئىنقىلابى شەرقىي تۈركىستان (ئۈچ ۋىلايەت) ئەدەبىياتى بىلەن «شىنجاڭ» (بەزىلەر جەنۇبىي تۈركىستان) ئەدەبىياتى دېگەن ئىككى كورۇنۇشنىڭ ئەدەبىيات تارىخىمىزغا بىر داغ چۈشۈرۈپ ئۆتكىنى ئېنىق. بۇ ئىككى كورۇنۇشتىكى تۈپ تالاش شۇ بولغانكى، تىل جەھەتتە شەرقىي تۈركىستان تەرەپنىڭ غۇلجا شىۋىسى ئاساسىدىكى شەرقىي تۈركىستان مىللىي تىلىنى ئەدەبىي تىل قىلىپ بەلگىلىشى بىلەن، «شىنجاڭ» تەرەپنىڭ تۈركىيە ئاناتولىيە لەھجىسى تەسىرى ئاستىدىكى ئومۇمىي تۈركىي تىلىنى ئۆزىگە ئاساس قىلغانلىقى ئارىسىدىكى، مەزمۇن جەھەتتە مۇستەقىللىق بىلەن گومىنداڭنىڭ دۆلەتچىلىك سىياسىتىگە مايىللىق ئارىسىدىكى تالاش ئىدى. بۇ تالاش ئۈستىدە بۇ ماقالىمەن بىرەر خۇلاسە بېرىش ئىستىمايمەن. چۈنكى ئۇ ئىككى تالاشنىڭ پەرقلىق ئىگىلىرى بۈگۈن سەھنىدە يوق. مېنىڭچە بۇ بىر كىچىك تارىخىي جەرياننىڭ ئۆز ئارا ئۇچراشقۇسى بولۇپ، ئۇ كەلگۈسىدە سىياسىي يول بىلەن ئەمەس، ئۆز ئارا ئىلمىي يول بىلەن ھەل بولىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ پۈتۈن تەرەپتىن بىرلىشىپ ئۇچراشقان بىر دەۋرى — 1950 - 1957 يىللىرى ئارىسىدىكى ھەيىتە مەزگىل بولدى. بۇ 7 يىل ئىچىدە شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتى ئۆزىنىڭ كۆپ ئەسىرلىك ئېغىر ئىجادىيىتى بىلەن كىلاسسىك ئەدەبىياتىنى تولۇق ئىلمىي شەكىلدە ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈپ، بۈيۈك مۇزىكا مىراسىمىز «12 مۇقام»نى ئەرزىپكە سالدى. ئەدەبىي تىل بويىچە ئۇنىڭ پۈتۈن لەھجىلىرى ئاساسىدا قايتا ئۇيغۇنلىشىش، تەتقىق قىلىش ئىشلىرىنى يۈرگۈزۈپ بىر ئەدەبىي تىل ۋە ئىملا ياراتتى. بىرلىكتە ھەتتا 1940 يىللىرى ۋەتىنىمىزگە يېنىپ كەلگەن ئۇيغۇر-سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ چوڭ ۋەكىلى مەرھۇم مومىن ھەمرايوۋ (ئالىم ئاخۇن) بىلەن دىنىد بىرلىك تۈزۈلۈپ، ۋەتىنىمىز تارىخىدا بىرىنچى بولۇپ ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەرنىڭ كەسپىي مۇئەسسەسەلىرى تەشكىل تاپتى. ئەڭ مۇھىمى شۇ بىر ھەيىتە مەزگىل ئىچىدە شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتى گەرچە خىتاينىڭ پەنجىسىدە بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا قەتئىي بويسۇنمىغان ئىدى.

بولۇپمۇ ئەدەبىي دەۋرلەردە مىللىي ئەدەبىيات غەزىنىمىزگە چۈشكەن مۇھىم ئەدەبىي ئەسەرلەردىن ئەدىب مومىن ھەمرايوۋنىڭ 1934-يىلى يېزىلغان «ئېغىر كۈنلەردە» قىسسىسى باشلىق سوۋېت ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋەكىللىرىدىن ئۆمەر مۇھەممەدى، ئۇرۇنسىرايىل، تۇردى ھەسەن، ئابدۇۋېلىيوف مۇھەممەدى، ئىسمايىل سەتتارلارنىڭ شېئىرى ئەسەرلىرى بىلەن ئۇرۇسادىرنىڭ «ئانارخان-لەيلىخان»، «غېرىب-سەنەم» سەھنە ئەسەرلىرى؛ ۋە ئىسمىزنىڭ مائارىپ دەۋرىدە لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «ژىللارغا جاۋاب» ناملىق شېئىرى ئەسەرلىرى بىلەن «تاھىر ۋە زۆھرە»، «چىمكوھەن» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرى؛ ھەيىتە مەزگىللىرى ئەشۇ قىلىنغان شائىر ئىبراھىم تۇردىنىڭ «خوتما خان» داستانى باشلىق تېپىك قارا چوڭ ئەسەرلىرى «ئۇيغۇرمەن ناخشا»، نىم شېھىت ئەرمىيە داموللامنىڭ «ۋەتەن مۇھەببىتى»، ئەلقەم ئەختەمنىڭ «ئىلھام چېچەكلىرى»، زىيا سەمەدىنىڭ «ئىلى دەرياسى بويىدا»، زۇنۇن قادىرنىڭ «غۇنچەم»، يۇسۇپبەگ مۇخلىسنىڭ «سادىر پالۋان» قاتارلىق ئەسەرلىرى ئاپتوتۇشكە بولىدۇ.

1957-يىلىنىڭ ئاخىرلىرى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ بۇ مۇۋەپپەقىيەتلىرىگە قارشى خىتاي ۋەھشىي ئاتېستلىرىنىڭ يېڭى ھۇجۇمى باشلانغان ئىدى. 1966 - 1976 يىللىرى ئارىسىدا ۋەتىنىمىزنى ئاستىن-ئۈستۈن كەلتۈرگەن مۇدھىش «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» بۇ ھۇجۇمنى فاشىستلىق دەرىجىگە كۆتۈرۈپ، يېڭى زامان مىللىي ئەدەبىياتىمىز شەكىللەنگەندىن بېرى قولغا كەلگەن پۈتۈن ئەدەبىي ئۇتۇقلىرىمىزنى ۋەيران قىلدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئۇنىڭدىن قېچىپ كۆزگە كورۇنگەن ئەدەبىيات-سەنئەتچىلىرىمىز روسىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ قازاغىستان، ئۆزبېكىستان رېسپۇبلىكىلىرىدىكى ئۇزلىرىگە باش پانا تېپىپ ئەدەبىياتىمىزنىڭ يەنە بىر يېڭى ئاچا يولىنى ياراتتى. بۇ يول ھازىرغىچە ماۋجۇت.

دەۋامى بار

ۋەتەن خەۋەرلىرى

ئۆتكەن يىل ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ زىرائەتتىن مول ھوسۇل ئېلىندى.

«شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق» مەركەزنىڭ مۇخبىرلىرىنىڭ بىرى ياسىن ئىسمايىل جانابلىرىنىڭ يېقىندا ئېلان قىلغان رادىيو نۇتقىدىن مەلۇم بولۇشىچە، ئۆتكەن يىل ۋەتىنىمىزنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدىن 7 مىليارد 800 مىڭ جىڭ ئاشلىق ھوسۇل ئېلىنىپ جەنۇبىي - شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئوزۇقلۇقى بىلەن تەمىنلىنىشى ھەل قىلىنغان.

ۋەتىنىمىزدىكى خىتاي ھاكىم مۇتلەق قىلىقىغا قارشى كۈرەشنىڭ يەنە بىر غەلىبىسى.

كېلىشتۈرۈلگەن مەلۇماتلارغا قارىغاندا، شۇ يىل يانۋار ئىچىدە ۋەتىنىمىزنىڭ مۇھىم ۋىلايەتلىرىدىن بىرى تۇرپاننىڭ مەركىزىدىكى ئاساسلىق ئىدارە - مەھكىمىلەرنى قولغا ئېلىۋېلىپ، 10 يىلدىن بېرى ھاكىم مۇتلەق قىلىپ كەلگەن «سۇڭ غۇ - يالىڭ» فاشىستلىك گۇرۇھىدىكى خىتاي ئەمەلدارلىرىنىڭ 300 دىن ئوشۇق ئۇزۇق - تۈلۈكى، قورال - جابدۇقلىرى بىلەن ۋاقىتلىق ئەمەللىرىدىن ھەيدىگەن. يېتىلىشىچە، بۇ غەلىبە ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزدە كېيىنكى ئىككى يىلدىن بېرى خىتاي زوراۋانلىرىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن ساناپ ئۆتۈپ كېلىۋاتقان مىللىي جاسارەت ۋە مىللىي روھ نەتىجىسى قولغا كېلىپ ئىشتىن ھەيدىگەن خىتاي تەييارتاپ ھەمتلىرىنىڭ كۆپچىلىك ئورنىنى مىللىي كادىرلار ئىگىلىگەن.

«ۋەتەننى قۇتۇلدۇرۇش» رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەۋىرى.

بۇ رادىئونىڭ خەۋەرلىرىگە قارىغاندا، بۇ يىل قىش باشلانغاندىن بويان شەرقىي تۈركىستان بويىچە ئوتۇن - ساماننىڭ يېتىشمەسلىكى نەتىجىسىدە، خەلقلەر مەجبۇرى رەۋىشتە تاغ - ئاتقالارغا چىقىپ شەخسىي كۆمۈر كولاشقان. بۇنىڭ ئاقىۋىتىدە، كۆپلىگەن كىشىلەر كونا خاڭلار ئىچىدە قېلىپ ئۆلگەن ياكى نابۇت بولغان.

ئاقسۇ ۋىلايىتى

(ئىلگىرىكى لەۋھەمىزنىڭ داۋامى)

باي ناھىيىسى بويىچە:

1. جىگدىلىك 2. تەشتۇر 3. ياتۇر 4. سايرام 5. ئۇغباش 6. چارچى 7. داۋانچى 8. قىزتاغ 9. مىجىق 10. داخەنز 11. تېرەك 12. تىزەك قايىغ

توقسۇ ناھىيىسى بويىچە:

1. ئىچىرىق 2. تاشئېرىق 3. چوڭ يۇلدۇز 4. ئازنا بازار 5. لوقچىنتى 6. كۆلەچول 7. ئاچادۆڭ 8. قۇدۇق 9. توڭگۇزباشى

كۇچار ناھىيىسى بويىچە:

1. چوڭ شەھەر 2. خىتاي شەھەر (قاراختاي - كىمىن) 3. كىرىش 4. ئىچتالا 5. توققانەس 6. چولاۋات 7. قوشناۋات 8. كونا توغراق 9. ئاق ئېرىق 10. ياقامەلە 11. قاراگومەلە 12. ئالاقاغا 13. ئۈچ ئۈستەڭ 14. ساقساق 15. ئىشخالى 16. قۇراس 17. كۆك تىكەن 18. چارشەنبە بازار 19. خانىقتام 20. بوستان 21. ياغ

شايار ناھىيىسى بويىچە:

1. گۈلباغ 2. توپبو 3. يېڭى مەھەللە 4. خايلو 5. چىمەن 6. ماراغوجام 7. ئازاق 8. قۇم ئېرىق 9. جەڭگەللىك 10. سېم ئېرىق 11. خادادۆڭ 12. ئەكىرچى 13. چوڭ گۈلباغ

ئاۋات ناھىيىسى بويىچە:

1. ئاۋات 2. باغ توغراق 3. قىزىل دۆڭ 4. كەمبەدى 5. پىچانلىق 6. ياربېشى 7. ئۇزمە 8. ئايكۆل 9. تامتوراق 10. يان ئېرىق 11. باش ئېرىق 12. قۇلۇقچىل

كەلپىن ناھىيىسى بويىچە:

1. كېۋەزلىك 2. يارچى 3. قۇم ئېرىق 4. كەلپىن 5. قۇملۇق 6. ئاچال 7. قىزىل باش 8. زايىدى 9. يايدى 10. چىلانتەي 11. چىلەكتەن 12. تىگەن 13. چىرىق ساي 14. سوۋېشى

جۈرئەتى

(داۋامى بار)

چەت ئەل خەۋەرلىرى

خەلقئارا مۇسۇلمان دۆلەتلىرىنىڭ يەنە بىر توپلىنىشى

شۇ يىل يانۋاردا داكىدا خەلقئارا مۇسۇلمان دۆلەتلىرىنىڭ يەنە قۇرۇلتايىدا ۋەكىللىرى باش قوشۇپ، ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى ئەڭ مۇھىم ئىقتىسادىي مەسىلىسى ئۈستىدە پىكىر ئالماشتۇرغان ئىدى. يىغىندا ئىسلام ئائىلىسىگە تەۋە بولغان 30 مۇسۇلمان دۆلەتلىرى سانائەت باشقانلىرىنىڭ توپلىنىشى خەلقئارا سانائەت ئىشلىرى ئارقىلىق قالغان مۇسۇلمانلارغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن مەخسۇس قارار ئالغان.

چىن ۋەتەنپەرۋەرلىككە ئەرزىيدىغان ياخشى خىسلەت.

يېقىندا ئامېرىكا، ھوڭكوڭ - قوڭۇر ۋە تەيۋەندىن مەنبەلىرىدىن بىرىنىشنىڭ ئۆلگۈلۈك مىللىي خىسلىتىگە دائىر قىزىقارلىق خەۋەرلەر ئېلان قىلىندى. ئۇ خەۋەرلەردە كۆرسىتىلىشىچە، شۇ كۈنلەردە ئامېرىكىدا ياشاۋاتقان ۋاڭ جۇۋەن ئىسىملىك كىشى كونا خىتاي رەسساملىرىنىڭ سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن قالغان بىر قول سۈرىتىنى ساقلىغان. ئۇنى كۆرگەن ئامېرىكا سەنئەتكارلىرى 5 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ئىلاۋە بېرىشنى سورىغاندا ۋاڭ جۇۋەن ئۇنىماي، بۇ بىزنىڭ مىللىي يادىكارلىقىمىز دەپ سۈرەتنى ئۆز دۆلىتىنى چىقارغان. مۇھاجىر ۋاڭ جۇۋەننىڭ بۇ ئوغلى يېقىندا بولۇپ، بېيجىڭ دائىرىلىرى ئۇنىڭ دادىسى قېشىغا چىقىشقا يول بەرمىگەن ئىكەن. مەزكۇر خەۋەر چىققاندىن كېيىن بېيجىڭ دائىرىلىرى دەرھال ۋاڭ جۇۋەنگە شەرت قويۇپ: «ئەگەر سۈرەتنى بىزگە تاپشۇرساڭ ئوغلىڭنىڭ قېشىڭغا بېرىشىغا رۇخسەت بېرىمىز» دېگەنىدە ھەم ۋاڭ جۇۋەن بۇ شەرتنى رەت قىلغان.

تەھرىرھەيئىتى

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

غىنۋار 1982
1-سان
(№34)

گېزىتە 1979-يىل ئاپرېلدىن ئېتىبارەن چىقماقتا

مەرئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر ۋەتەنداشلار گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنىمىز. بۈيۈك پەخرىمىز ۋە مەڭگۈلۈك مەس ئەۋازىمىز. بىز ئۇنى قەدىرلەيلى. بىردەم ئۇنتۇمايلى، ئېسىمىزدىن چىقارمايلى. ئۇنىڭ ئەركىن-ئازات ھەم تولۇق مۇستەقىللىقى يولىدا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى ئاداققىچە چېلىشايلى!

ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ 1981-يىللىق تەقۋىمگە بىر نەزەر سېلىپ، بۇ يىل خەلقئارا ۋەتەن پائالىيىتىمىزدە يەنىمۇ چوڭ جاسارەت كۆرسىتەيلى!

مەيلى كۆزدۈرە ئىزىمىزنىڭ «ئۈچ مىليارد يىللىق» ئۈزلۈكسىز تارىخىدىن ئالمايلى، مەيلى كىشىلىك ئالەمنىڭ بۈگۈنكى بۈيۈك ئىنسانىيەت شەكلىگە كىرگەن «6 مىڭ يىللىق» تەقۋىمىگە قارىمايلى ۋە مەيلى موشۇ مۇقەددەس شەجەرىنى ياراتقان ھايات بەخش مۇھىتنىڭ بىر تامچىسى ئانا دىيارىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ خىتاي ۋەھشىي تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى 200 يىللىق مىللىي چېلىشلىرى داستانلىرىنى بېغىش قىلمايلى — بۇنىڭ ھەممىسى مۇجادىلە - كۈرەش ۋە كۈرەشلەردىن ئىبارەتتۇر.

موشۇ ئاجايىپ بىر تەدرىجى ياكى ئىنقىلابىي قانۇنىيەت قانۇنى بويىچە ئېيتقىنىمىزدا، ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى 26 مىليون ئانا-ئوكا، ئاچا-سىڭىل قېرىنداشلىرىمىز 1981-يىلى ھەم غايەت چوڭ مىللىي جاسارەت، ئىنسانىي نومۇس ۋە ۋىجدانى ئىچىدە، تارىخىي دۈشمىنىمىز خىتاي فاشىستلىرىغا قارشى زامانىۋى كۈرەش-مۇجادىلە بىلەن ئۆتكۈزۈپ، بېيجىن كەززاپلىرىنىڭ يالغان مىللىي سىياسىتىگە يەنە بىر قېتىم دەككە بەردى. بۇنىڭ بىلەن مىللىتىمىزنىڭ كۆزى كەڭتاشا ئەركىن دۇنياغا ماھايەت نۇرى بىلەن تىكىلىپ: «بىز ئۇيغۇر!»، «بىز مۇسۇلمان تۈرك!» — دەپ ۋارقىرىدى. بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان 37 مۇسۇلمان دۆلەتلىرى باشلىقلىرىنىڭ دۇنيادىكى بۈيۈك تومۇزىمىسى مەرھەمەت بىلەن ئۇنى قوبۇل: «بىز سىلەرنىڭ دىن قېرىنداشلىرىڭلارمىز، دوستلار!» — دەپ ئەسىرلەر بويى ئۈزۈلۈپ قالغان ئۇلۇغ مۇھەببەت ئەربى ۋە تىنى بىلەن سۇلتان سۇتۇق بۇغرا دىيارىنىڭ دوستلۇق قېرىنداشلىق رىشتىسىنى يەنە ئۇلىدى. «رابىتەل ئىسلام» شەرقىي تۈركىستان ھەققىدە غايەت مۇھىم تۆرت تارىخىي قارار ئالدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۆتكەن 1981-يىلى ۋەتىنىمىزنى بېسىۋالغان ئەبەدىيلىك دۈشمىنىمىز خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ قاراپ ياتىدۇ. ناھايىتى ئوڭايسىزلىنىپ، خال-جىرلىشىپ، بىر تەرەپتىن تىنچ بولۇش، ئىتتىپاق

بولۇش» دېگەن ئوچۇق چاقىرىقلار بىلەن يەرەڭلىرى بىلەن مىللىتىمىزنىڭ كۆزىنى باغلاشقا يەنە ئورۇنۇۋاتسا، ئىككىنچى تەرەپتە «ئىغۋاگەرچىلىك [illegible] ساقلىنىپ كېلىۋاتقان مىللەتچى ئۇنسۇرلارنى رەھىمسىز ئۇرۇپ جازالاش»، «دىنىي تونغا يۆگىنىۋېلىپ مىللىي ۋە دىنىي نىزاغ يۇرغۇزۇۋاتقان جىنايەتچىلەرنى قەتئىي تازىلاپ تۈگىتىش...» — دېگەن تولىمۇ خەۋپلىك دىكتاتورلۇق مەيبۇتاتلىرىنى ئوچۇق ئېلان قىلدى. دېمەك، سۆزىمىزنىڭ 1982-يىلى ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان تارىخىدا يەنە بىر چوڭ ھەم مۇرەككەپ مىللىي ۋە دىنىي مۇجادىلە يىلى بولۇپ قالىدۇ. بۇ ھەم شۈبھىسىز بولۇشقا تېگىشتۇر.

قۇتلۇق دىيارىمىز شەرقىي تۈركىستاندا 1982-يىللىق تەقۋىمگە مانا بۇ كەبى ئىنتىھايى ئۆزگىرىش سەھىپىسى يوتولۇۋاتقان بۈگۈنلەردە بىز چەت ئەللەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار نېمە قىلىشىمىز كېرەك؟ بۇ سوئال بۈگۈن بىز مۇھاجىرلەرنى شۇ نىجىسلىك ئىرىلى ھىممەت، غەيرەت ۋە جاسارەت تەلەپ قىلىدىكى، «مەن شەرقىي تۈركىستانلىق!» — دېگۈچى

ھەر بىر ئۇيغۇر، قازاق پەرزەنتلىرى ئۆزلىرىنىڭ بۇنىڭ تېگىشلىك ھېسابلىسا، ئۇ شەرقىي تۈركىستانلىق ئەمەس. چۈنكى نېمە بىزنىڭ شۇ بىر ھەقىقەتنى ياخشى بىلىشىمىز كېرەككى، مەيلى ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچىدە بولسۇن، مەيلى تېشىدا بولسۇن ھەر بىر شەرقىي تۈركىستانلىق ئۈچۈن قۇتلۇق دىيارىمىز ئازات بولۇپ، مۇستەقىل دۆلىتىمىز قۇرۇلۇپ، بىزمۇ باشقىلاردەك خۇشاللىق ئۆز بەختىمىزنى ئۆزىمىز قولىمىزغا ئالمىغىنىمىزچە بىزگە تىنچلىق، پاراغەت، بەخت يوق. ئۇ بولماسلىقى لازىم. ئەگەر ئۇ بولسا يالغان بولسۇن بىزنى مىللەتتىن، چېلىشتىن يۈز ئۆرۈگۈدەك قىلىدۇ، ماشائاللا!!!

بۈگۈنكىمىز — يەنە ئەقىدە، ئىرادە ۋە يەنە مۇجادىلە دېگەن سۆزە بىر بوچۇك مۇجادىلە ئىچىدە ئۆزىمىزگە مۇناسىپ ئىشلەرنى ھەسسىمىز بىلەن ئورۇنلىشىمىز كېرەك.

بىرىنچىدىن — بىز چەتئەللەردىكى مۇھاجىرلەر قايەردە بولمايلى، باي-باياشات ياشاۋاتىمىز. ئانا ۋەتىنىمىزدىكى ئاچلىق، يوقسۇزلۇق، زۇلۇم ئاستىدا بىچارە قېرىنداشلىرىمىز ئاچ-يالىڭاچ ياشىماقتا. دېمەك، بىز ئۇلارنى ھىممىتىمىز بىلەن ماددىي-مەنىۋى جەھەتتىن، ئۇنى ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ ئازاتلىقى يولىدا سەرپ قىلىشىمىز كېرەك.

ئىككىنچىدىن — ھەممىمىز كۆز ئالدىمىزدىكى يەلپۈنۈۋاتقان ۋە تەنبىرلىرى كەبى بۇتۇن يۇرتلۇق مىللىي ئازاتلىق چېلىشىغا ئۇلۇپ، كەڭ خەلق ئاممىسىغا كۆرەش باشلاپ، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنى خەلق ئارا سەھنىدە قاتتىق ئېيىپلاپ، مۇقەددەس ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىستىقبالى يولىدا بىزنى قوللايدىغان بارلىق خەلق ئارا دوستلىرىمىز بىلەن جىددىي ئىتتىپاقلىشىشىمىز لازىم، دوستلىقىمىزنى قوشۇپ ھەممە ئىشىمىزنىڭ ئۇلۇغلۇق سائادىتىگە بولۇش ئۈچۈن 1983-يىلى ۋەتىنىمىزدە 933-يىلى رەسمىي جاكارلانغان ئۇلۇغ ئىسلامىيەت تارىخىمىزنىڭ 1050 يىللىقىنى چوڭ بىرەر تۈس بېرىپ ئۆتكۈزۈپ بېرىشىمىز ۋاجىب.

ھەر بىر مۇھاجىر ۋەتەنداشلار! ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز ئۈچۈن ئايانماي مۇجادىلە قىلايلى!

ياپون ساياھەتچى ئالىملىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ھەققىدىكى يېڭى چولپ ئەمگىكى.

ياپون ساياھەتچى ئالىملىرى ئىماى ياسوسى، ماكاساۋا كاتزوسالارنىڭ بۈگۈنكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇبى شەرقىي تارىم ۋادىسى بويلاپ ئېلىپ بارغان ساياھەتلىرى تۈزۈسىدىكى « قوملۇقلىشىش يول » ناملىق چولپ كىتابى 1980- يىلى چىققان ئىدى. بۇ كىتاب شەرقىي تۈركىستاننى ياپون ئالىملىرىنىڭ « ئىپەك يولى » تۈزگەنىدىكى 4- كىتابى بولۇپ، بۇ پارچە سۈرەتلەر ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتى قىياپىتىنى ئايان روشەن ئىپادىلىگەن. تۆۋەندىكى سۈرەتلەر شۇ كىتابتىن ئېلىندى.

باققاللار

يېمەك - ئىچمەكلەر

ياغاچ ساتقۇچى

1. ئۇيغۇرلار ئارىيان ۋە موڭغولىيە ئىرقى ئوتتۇرىسىدىكى ئەزەلدىن ئاتالغان ياۋرو-ئاسىيا قىياپەتلىك خەلق بولۇپ، يۇقىرىقى سۈرەتلەر بۇ قىياپەتلەرنى تولۇق ئىپادىلەپ بەرگەن.

دوپپا ساتقۇچىلار

ئېتىمەتالار

دورا - دارمانلار

2. ھازىرقى كۈنلەردە خوتەن ئەتراپىدىكى ياۋايى ئالىيە تەلەپلىرى توسقۇنلۇقلارغا قارىماي تولا بەرداشلىق قۇرۇپ كۆچۈپ يۈرمەكتە.
يۇقىرىقى سۈرەت بىر جامەنىڭ نامازنىڭ كۆرۈنۈشى.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ شانلىق ئۆتمۈشى، بۈگۈنكى قايغۇلۇق ئەھۋالى ۋە ئەتىكى ئىستىقبالى ھەققىدە

يۈسۈپ ئاچىن قەشقەرى

بېشى 1981، 6-7-8-9-10-11-12 - سانلاردا

ئەنە شۇ بىز يۇقۇرقى شانلىق ئەدەبىي مۇھىت - جەريانلىرىمىزنىڭ بۇرۇنقىسىغا قالغان بۇ كۆلچەك - بۈگۈنكى مىللىي ئەدەبىياتىمىز ھەققىدە توختىلىپ ئۆتەيلى.

بۈگۈنكى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتى - ئۆتكەن زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى. بىزنىڭ بۇ بۈگۈنكى ئەدەبىياتىمىز ئەسىرىمىزنىڭ 20 - يىللىرى بىر-بىرىدىن مۇتلەق يىراق ھەم پەرقلىق ئىككى جۇغراپىيەۋى تارىخىي شارائىت، ئىككى تۈزۈم ۋە بىر-بىرىگە ئەسلا ئوخشىمايدىغان ئىككى ئېقىم تەسىرى ئاستىدا پەيدا بولدى. مەسىلەن، ئۇنىڭ بىرىنچى شارائىت ئىچىدىكى تۈزۈمىنى ئالساق، 20 - يىللىرى ۋەتىنىمىزدە دۇنيادىكى ئەڭ قالاق ۋە ئەڭ كونا خىتاي ئىستىبدادىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك تۈزۈمى بىزگە ھۆكۈمران بولۇپ، ئۇ ھەرگىز شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي خاھىشىغا لايىق يېڭى بىر ئەدەبىي يۈنىلىشكە يول بەرمەس ئىدى. دېمەك، بىزدىكى تۈپ كاشىلا توسقۇنلۇق خىتاي ئىدى. ئەپسۇسكى، بىزنىڭ بەزى ئەقىللىق ئېلىرىمىز مۇشۇ بىر ئېنىق ھەقىقەتنى كۆرۈپ تۇرۇپ، كۆرمەسكە سېلىپ ياكى ئۇنى قەستەن بۇرمىلاپ: «ئۇ دەۋردىكى يۈزلىنىش توسقاۋۇلى ئەينى پەيتلەردىكى فېئودالىزم ئىدى» — دەپ بىر تەرەپلىمىلىك بىلەن مىللىي فېئودالىزمنى ئەيىپلەپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنىڭغا قاراپ ئەينى خانىشنا بەدىئىي ئەسەرلەرنى يېزىۋاتىدۇ. بۇ خاتا باھا بىلەن خاسلاشتۇرۇشنىڭ ئۇچىغا چىققان دەرىجىسى ئەمەسكى، ھەرقانداق بىر ئەلنىڭ مىللىي فېئودالىزمى بىلەن مىللىي كاپىتالىزمى ئۆز مىللىي ئەدەبىياتى بىلەن مەدەنىيىتىگە مۇستەملىكىچىلەرچە توسقۇنلۇق قىلغان ئەمەس ھەم قىلمايدۇ. چۈنكى بۈيۈك ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرلىرى ناۋائى، لۇتفى، سەككاكىلەر ياشىغان دەۋر تۈركىي خەلقلىرى ئىچىدە ئوتتۇرا ئەسىر فېئودالىزمىنىڭ ئاز كۈچەيگەن ۋاقتى بولۇپ، ئۇ ئۇلارغا «توسقۇنلۇق» قىلمىغان ئىدى. بۈيۈك رۇس مۇتەپەككۇرلىرى پۇشكىن، گوگول، تولستويلار ياشىغان دەۋر روسىيەدە كاپىتالىزمنىڭ گۈللىگەن زامانى بولۇپ، ئۇ ئۇلارغا خوددى شۇنداق بولدى. بۇ دېگەنلىرىمىزدىن شۇنداق خۇلاسە چىقىدۇكى، ھەر قانداق بىر مىللىي ئەدەبىيات سەنئىتىنىڭ بىرىنچى دۈشمىنى ئەۋۋەل تاشقى دۈشمەن بولسا، ئاندىن ئاشقىسى. ھەر بىر خەلقنىڭ فېئودالىزم كۈنلىكلىرىغا قارىتا كۈرەش شۇندىن كېيىن بولىدىغان ئۇلارنىڭ ئىچكى ئىشى.

20 - يىللىرى شەرقىي تۈركىستاندىكى مەدەنىي ئېقىم جەدىدىزم ئىدى. بۇ ئېقىم 10 - يىللىرى روسىيەنىڭ قازان، تاشكەنت شەھەرلىرى، تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇلى بىلەن ئەرەبلەرنىڭ، ئامېرىكا مەكتىپى، دەپ ئاتالغان چەت ئەللەردىكى يېڭى ئەدەبىي ئېقىمى تەسىرىدە، سودا - سانائەت ۋە ھەج يوللىرى ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستانغا كىرىپ، غۇلجا، چۆچەك، قەشقەر ۋە تۇرپان شەھەرلىرىدىكى مىللىي زىيالىيلارنى ئۆز تەسىرى ئاستىغا ئالغان ئىدى. ئىلىدا مەمتىلى تەۋپىق، ئەسابىرى قەشقەردە ئابدۇلقادىر داموللام ۋارىسى، تۇرپاندا ئابدۇلخالىق ئۇيغۇر كەبى كۆپلىگەن بىلىملىك مەرىپەتچىلەر شەرقىي تۈركىستاندا جەدىدىزمنى تارقاتقۇچى ئىپتىدائى موتىۋىرلەردىن ئىدى.

خوش، شۇ چاغدا جەدىدىزمنىڭ ئۆزى نېمە؟ ئۇنىڭ ئەسلى مەنىسى «يېڭىلىقچى» دېگەن سۆز بولۇپ، ئۇنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا ئېلىپ كەلگەن ئەسىرى تولۇراق قازان تاتارلىرىنىڭ ياۋروپالاشقان يېڭى ئەدەبىي يۆنىلىشى ئىدى. بۇ يۆنىلىش تاتارستاندا چىقىدىغان «شورا»، «مەشۇرەت» مۇجەللىلىرى ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستانغا ئۈزلۈكسىز كىرىپ تۇراتتى. شەرقىي تۈركىستانلىقلار بۇ مۇجەللىلەرنى تولا قىزىقىپ ئوقۇيتتى. ئۇنىڭدىكى بىرىنچى يېڭىلىق — جانلىق تىلدىكى چارەكلىق سۆزلەرنى ئەدەبىياتتا ئىشلىتىش، شەكىلدە «ئارۇز ۋەزنى»گە بويسۇنماستىن ئەركىن ۋەزنلەردىن پايدىلىنىش، نەسرى ئەسەرلەردە ئۇزۇن سۆزلۈك جۈملىلەرنى قىسقارتىپ ئوچۇق ئىبارىلەر بىلەن ياتلىق سۆز بىلەن ۋەقەدىن ئوخشاش ئۇزۇللىك يارىتىش، ئاھايەت مەزمۇن جەھەتتە بولسا خەلقنى پەقەت مەرىپەت يولى بىلەن ئويغىتىپ، مەدەنىيەت ئاساسىدا ۋەتەننى گۈللەندۈرۈشنى نىشان قىلار ئىدى. بۇ ماھىيىتى بىلەن بۇ ئېقىم ياۋروپا ئوتتۇرىسىدىكى پەقەت پەن يولى بىلەن مەدەنىي باراۋەرلىك قىلغىلى بولىدۇ — دېگەن يۆنىلىشكە يېقىن ئىدى.

جەدىدىزمنىڭ شىمالىي ئېلىمىزدىكى ئۇزۇنلىشى چوڭ شۆھرەت قازانغان بۈيۈك تاتار شائىرى ئابدۇللا توقاي ئوتتۇرا ۋە مەركىزى ئاسىيا بويىچە ئۇنىڭ ماھىرى ئىدى. ئۇيغۇر شائىرى ئابدۇلخالىق ئۇيغۇرنىڭ ھەممە شېئىرلىرى مۇشۇ ئابدۇللا توقاي ئىستىلىدا يېزىلغان بولۇپ، ئۇ 20-30 - يىللىرى ئارىسىدا ۋەتىنىمىزدە تارقالغان چىرايلىق شېئىرىي ئەسەرلەرنىڭ ئەڭ چوققىسى ئىدى. 1930 يىللىرىدىكى يورۇق يۇلتۇزىمىز لۇتفۇللا مۇتەللىپنىڭمۇ ئەدەبىي ئىستىلىدا ئا. توقاي تەسىرى بېسىم ئىدى.

بۇ يەردە بىز يەنە بىر «يېڭىلىق» توغرىسىدا ھەم ئېيتىپ ئۆتۈشىمىز كېرەك. ئۇ بولسا، شەرقىي تۈركىستاندا جەدىدىزم قانات يېيىۋاتقان ۋاقىتلاردا خىتايغا يېڭىلىق ئېلىپ كەلگەن چىڭخەي ئىنقىلابى تەسىرىدە غۇلجا، ئۈرۈمچى، تۇرپان قاتارلىق يەرلەردە «گۇلوخو بېجىلەر» دېگەن بىر گۇرۇھنىڭ پەيدا بولغىنى ئېنىق. بەزى خىتايپەرەس تارىخچىلار مۇشۇ گۇرۇھنىڭ غىل-پال ئىشىنى «شەرقىي تۈركىستانغا تارقالغان يېڭىلىق ...» — دېگەن ھەددىدىن ھېسابسىز خاتا يەكۈننى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ. مەن بۇ خۇسۇستا شۇ دەۋردىكى ئېنىق ئېيتالايمەنكى، بۇ گۇلوخوچى قەلبىمەنگىز پالەك ئابدۇلخالىق ئۇيغۇرغا: «سىز "سەن مەن جۇبېيى"نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ بېرەمسىز؟» — دېگەندە ئۇ غايەت نەپرەت بىلەن ئۇنى رەت قىلغان. شۇ چاغدىكى شەخسىمىز تورت ئال گۇلوخوچى شۇيلارنى بىر مىللىي جەدىدىزمگە ھەرگىزمۇ ئارىلاشتۇرۇشقا بولمايدۇ.

ئەلۋەتتە، بىز جەدىدىزمنىڭ تۈپ ئىجتىمائىي سىياسىي ماھىيىتىنىمۇ ئېتىبارىدىن ساقىت ئۆتەلمەيمىز. ئۇ ئىجتىمائىي جەھەتتە نىسبەتەن ئىلغارلىققا نىسبەتەن بىر خىل مۇجمەل ئېقىم بولۇپ، ھەممە نەرسىلەرنى پەرقسىز شەرھىلەشكە ئامراق ئىدى. سىياسىي جەھەتتە مۇشۇ مۇجمەللىكى تۈپەيلى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ سىلىق سىياسەتلىرىگە ئاسانلا بېرىلىپ يول قويار ئىدى. دېمەك، جەدىدىزم بىر ئۆتكۈنچى ۋە تۇرغۇن ئېقىم بولماي ئىسلامنى لىبرال ئېقىم بولۇپ، مۇئەييەن شارائىتتا بىر پىچىقنى كەستەلمەيتتى. مۇشۇ سەۋەبلىكمۇ خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى ئۇنى خەلقنى ئازدۇرغۇچى سىياسىي ئېقىم — «پانئىسلامىزم»، «پانتۈركىزم» دەپ قوشۇپ، ئابدۇلقادىر داموللامنى 1924 - يىلى پانئىسلامچى قىلىپ ئۇزاقتىلىرىغا ئۆلتۈرتتى. مەسئۇد ئەپەندىنى كۆپ يىللار ھەبسلەردە تۇتۇپ، چەت ئەللەرگە سۈرگۈن قىلىپ، ئاخىرى 1951 - يىلى يۇقۇرقى ئىككى تۈزۈم بىلەن ئىپىلىپ ئۈرۈمچى ھەبسىدە ئۆلتۈردى. ئابدۇلخالىق ئۇيغۇرنى 1933 - يىلى مارتتا تۇرپاندا جاللاد شىڭ شىسەينىڭ كۆز ئالدىدا قىلىچ بىلەن چاپقۇزدى. ۋەتىنىمىزدە جەدىدىزم ئەسلاناسىدا كۆپ-كۆپ سەمەرىلىك ئىشلەرنى قىلىپ، خىتاي ۋەھشىلىرى زۇلمىدا قۇربان بولغان يەنە نۇرغۇن مەلۇم ۋە نامەلۇم زىيالىيلىرىمىز بىلەن ئاتا ۋەتەندىن كېلىپ خەلقىمىز ئىچىدە كۆپ ئاقارتىش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن بىر قاتار ئاقار مۇئەللىملەرمۇ باركى، كەلگۈسىدە ئۇلارنىڭ مۇبارەك نام-شېئىرلىرى تارىخىمىزدا زىكىر قىلىنغۇسىدۇر.

ئۇمۇمەن ئالغاندا، جەدىدىزم شەرقىي تۈركىستاندا 1920 - 1930 - يىللىرى ئارىسىدا ئوتتۇرا مىللىي ئاقارتىش ئىشلىرىنى يۈرگۈزۈپ، خەلقىمىزنىڭ كۆزىنى ئېچىپ، بىر قەدەر ئەدەبىي يېڭىلىقلارنى تارقاتقان بىر ئېقىم بولۇپ، ئۇ مىللىي تارىخىمىزدا مۇھىم بىر سەھىپە ياراتتى. بۇ سەھىپىدىن بىزگە مىراس بولۇپ قالغان ئابدۇلخالىق ئۇيغۇرنىڭ قىرىق توت شېئىرى بىلەن ئابدۇلقادىر داموللامنىڭ يەنە نەسىھەت ئەسەرلىرى ئىچىدىكى ئەدەبىي پارچىلىرى، ئىمتىھان داموللام بىلەن قۇتلۇق شەۋقىنىڭ دەسلەپكى شېئىرلىرى. مەسئۇد ئەپەندىنىڭ ئەدەبىي تىل ھەققىدىكى «بۇ تۈكلەرنى» ۋە ئاتىقاپ ئىچكارلىققا قالمىغان بولسىمۇ مۇشۇ قالغانلىرى چوڭ ئەھمىيەتلىكتۇر. بۇ ئېقىمنى ئۆز تارىخى شارائىتىدىن ئايرىپ بۇزۇپ ياماغلاپ كۆرسىتىشكە بولمايدۇ، گۇلوخوچىلارغا ئارىلاشتۇرۇشقا ۋە ئۇنى قويماسلىقىمىز لازىم.

(داۋامى بار)

چەت ئەل خەۋەرلىرى

«رابىتەل ئىسلامنىڭ» شەرقىي تۈركىستان ھەققىدىكى قارارلىرىدىن كېيىنكى يەنە بىر خۇش خەۋەر

تاغ قىشلاق خەۋىرى :
بۇ يەردە تۇرۇشلۇق دىنىي زاتلىرىمىزدىن ھاجى ھاجى جانابلىرىنىڭ مەككىدىن ئېلىپ يازغان خۇش خەۋىرىگە قارىغاندا ئۆتكەن يىلى غىنۋار ئايلىرىدا مەككىدە بولۇپ ئۆتكەن 47 مۇسۇلمان دۆلەتلىرى باشلىقلىرىنىڭ 3 - كونفېرېنسىيەسىدە «رابىتەل ئىسلام» تەشەببۇسى بىلەن شەرقىي تۈركىستان خۇسۇسىدا ئېلىنغان تۆرت قارار تەمەللەشتۈرۈلۈشكە باشلىغان ئىدى. مەسىلەن، ئۆزلىرىنى تەشەددىي «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» ۋاقتىدا بۇزۇپ چېقىلغان مەسچىت مەدرىسلەرنى تىكلەشكە كەلتۈرۈلىدىغان ئۈچۈن ماددىي ياردەم بېرىش، ۋەتىنىمىز خىتاي ئارقىلىق ئۆتكەندىن بېرى كۆرۈش ئۈزۈلگەن قېرىنداشلىرىمىز ھېسابىغا قۇرئان سوغىسى ئەۋەتىش دېگەن ئىشلىكى ماددىسى بىر قەدەر ئىجرا بولۇپ، 250 مىڭ دوللارغا ئامېرىكا پۇللۇق ياردەم بېرىلىپ، 30 مىڭدىن زىيادە قۇرئان شېرىپ سوغىسى ئەۋەتىلگەن ئىدى. ئەشكىلى جەمئەتتە ئۈرۈمچىدە مۇسۇلمانلار جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ، يۇقىرىدىكى ئىشلارنىڭ نازارىتى ئاستىدا بولغان ئىدى.

ھاجى ھاجىم جانابلىرىنىڭ بۇ قېتىمقى خەۋىرىگە قارىغاندا ئۆتكەن يىل ئاخىرلىرىدا ۋەتىنىمىزنىڭ ياش ئوقۇغۇچىلىرىدىن ئونبىر ياشلىق ئون مىڭ بالىنى دىنىي ئوقۇشلاردا ئوقۇتۇپ موللا قىلىپ يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن «رابىتەل ئىسلام» جەمئىيىتى خىتاي دائىرىلىرى بىلەن كېلىشىمگە كەلگەن.

بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلىغان تاغ قىشلاقتىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار «رابىتەل ئىسلام»غا كۆپ - كۆپ تەشەككۈرلىرىنى ئىزھار قىلىشقان.

تەھرىر ھەيئىتى

قەشقەر تارىخى

(ئىككىنچى لەۋھىنىڭ داۋامى)

بېشى ئۆتكەن سانلاردا

قارغىلىق ناھىيىسى بويىچە :

1. كەكيار 2. چاقاغ 3. تۇغراس 4. ئۇشاق بېشى 5. ئىرىمخۇن 6. بېشبۇيۇق 7. باتتۇغراق 8. چىپان 9. قايناسۇ 10. سەيكۆلە 11. ئودا باغ 12. ئۆزۈملۈك 13. سۆگەت 14. شىخيۇ 15. زاڭگۇ 16. ئىقىن لەڭگەر 17. چولاق لەڭگەر 18. ھويىرىق 19. ئاخچىلىك 20. چەبزىلىك 21. تارئاغزى 22. تەل ئاغزى 23. چوپ 24. قوچاش 25. ئوتتۇز 26. بوقسۇنگە 27. ئاق مەسچىت

تاشقورغان ناھىيىسى بويىچە :

1. ئۇيچى 2. تىزناپ 3. تاغارما 4. ئالمىلىق 5. مارياڭ 6. چوڭ تۈلۈڭ 7. كىچىك تۈلۈڭ 8. چىل گۈمبەز 9. بەش قورغان 10. چارباسۇن 11. ۋاخا 12. سوغاق ئېرىق 13. بىرسار ئۆۋات 14. زالك 15. تاللىق 16. قارامەن 17. ياياق 18. بەلدىر 19. لەڭگەر 20. لىيارگوز 21. قوزغۇن 22. ئاقتام 23. ۋانەيزوراپ 24. قاندىراۋان 25. لابلاق.

ئاقسۇ ۋىلايىتى

(ئۈچىنچى لەۋھە)

ئاقسۇ - ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھازىرقى ئون مەمۇرىي ۋىلايىتىنىڭ بىرى بولۇپ، قەشقەر بىلەن قاراشەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا، شىمالىي تارىم قىرغىقىغا جايلاشقان. خەلقى ئاساسەن ئۇيغۇرلاردىن ئىبارەت بىر مىليونغا يېقىن نوپۇسنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ، دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك ۋە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئاقسۇ گۈرۈچى ۋەتىنىمىز بويىچە ئەڭ ئېسىل گۈرۈچ ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەرنىڭ چوڭ پوقۇنىدا ئالمىسى بىلەن قوغۇنى مەشھۇر.

بۇ ۋىلايەتكە ئاسۇق (كونا شەھەر)، يېڭى شەھەر، باي، كۇچار، ئۇچتۇرپان، ئونسۇ، شايار، كەلپىن، ئاۋاتلاردىن ئىبارەت توققۇز ناھىيە قارايدۇ. ئۇلاردىكى مىللىي ناملار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت.

ئاسۇق ناھىيىسى بويىچە :

1. گۈلباغ 2. قاراتال 3. قۇمباش 4. ئايكۆل 5. ئادال 6. تامسۇق 7. جام 8. قىزىل 9. بەشتۈگمەن 10. شوتا قودۇق 11. قاراتوغراق 12. توقاي 13. بۇزدۈڭ 14. قورغان 15. قىزىل بولاق 16. تىكەن قودۇق 17. خامان تولا 18. قارازۇلغۇن 19. ئاچا ئېرىق جىزئەتى

(داۋامى بار)

ۋەتەن خەۋەرلىرى

«شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق» خەلق قۇرۇلتىيى بىلەن سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشنىڭ توپلانتىلىرى ئۆز ئىشىنى تۈگەتكەن.

ئۈرۈمچى خەۋىرى :
ئۆتكەن 1981 - يىلنىڭ 28 - دېكابىر
دېكابىر كۈنلىرى ئۈرۈمچىدە بولۇپ ئۆتكەن بىرى ئېچىلغان ئاپتونوم رايونلۇق يىغىن ئادەتتىكى خىتاي تەرتىپى بويىچە، ئۇن كۈنلۈك «مۇزاكىرىلەرنى» باشلىغان ئىدى. بۇ يىغىنلاردا ئۇنۇن داۋامىدا قۇرۇلتاي ۋەكىللىرى تەرىپىدىن ئىككى مىڭغا يېقىن، سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشلىرى تەرىپىدىن 290 دىن ئوشۇق پىكىر تەكلىپلەر ئوتتۇرىغا چۈشۈپ، ۋەكىللەر ئارىسىدا غايەت جىددىي «ھەق - ناھەق كۈرىشى» بولغان.

قۇرۇلتاي يىغىنلىرى ئۈچۈن رەئىس ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرى ئوتتۇرىغا قويغان 10 ئىقتىسادىي سىياسەت بىلەن مىللىي ۋە دىنىي سىياسەتلەر ئۈستىدە بولۇپمۇ كۈچلۈك مۇھاكىمە ھەم مۇنازىرىلەر بولۇپ، 10 ئىقتىسادىي سىياسەت تەستىقلانغان. مىللىي ۋە دىنىي سىياسەتلەر ئۈستىدە: «مىللىي كادىرلارنىڭ خىتايسىز ياشىيالمايدۇ، خىتاي كادىرلىرىنىڭ مىللىي كادىرلارنى كۆزگە ئىلماسلىقى دورۇس ئەمەس ...» دېگەن پىكىرلەر بولسىمۇ بىرەر قارار چىقارالمىغان.

ھەر ئىككى يىغىندا خىتاي كاتتىۋېشى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ۋاڭ - ئېنماۋ ئوتتۇرىغا چىقىپ سۆزلەپ، «ھەممىنى ئىچ بولۇشقا، ئىتتىپاق بولۇشقا» چاقىرغان. مىللىي ۋە دىنىي سىياسەتنىڭ مەزمۇنى يېنىكى ئەمەلىي ئىجراسى ئۈستىدە توختۇلۇپ ئۇ: «ئەنئەنىدە مىللىي بۆلگۈنچىلەر ... بىلەن دىنىي ئۇنىڭغا پۈركۈنۈپ يۈرۈپ ھەم مىللىي ھەم دىنىي نىزاغ تۇغدۇرغۇچىلارنى ...» دەپ مەنمۇ تۆۋەن جاۋاپ، دۆلەت چېگرىسىنى مۇستەھكەملەشكە چاقىرغان.

لېكىن بۇ ئىككى يىغىن ئۈستىدە مەمنۇنىيەت بىلەن شۇنى ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئاخىرىدا كۆپ مىللىي ھەم دىنىي ۋاكالەتچىلەرنىڭ بۇ ئىككى ئاز ھېسابلىق ئۈستىدە ئۆزلىرىنىڭ ئېتىقادچىلىقى ئۈزۈپ، داۋاملىق ھەق پىكىرلىرىنى يەنە بىر بار ئاڭلاتتۇرۇشقان.

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

دېكابىر 1981
12-سان
(№33)

گەزىتە 1979-يىل ئاپرىلدىن ئېتىبارەن چىقماقتا

مەرئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلق ئارا ئۇيغۇر ۋەتەنداشلار گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنىمىز، بۈيۈك پەخرىمىز ۋە مەڭگۈلۈك مەسئەۋازىمىز. بىز ئۇنى قەدىرلەيلى. بىردەم قىلمۇ ياد ئېتىمىزدىن چىقارمايلى. ئۇنىڭ ئەركىن-ئازات ھەم تولۇق مۇستەقىللىقى يولىدا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى ئاداققىچە چېلىشايلى!

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ مىللىي سىياسىتىگە بېرىلگەن غايەت زور زەربە!-

خىتاي ئاساسىي قانۇنىغا ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش مۇددىتىنىڭ بىر يىلغا يىنگە سۈرۈلۈشى ئۇنىڭ مىللىي سىياسىتىدىكى ناھايىتى چوڭ مەغلۇبىيەتتۇر.

ھەممىگە روشەنكى، بېيجىڭ تەختىگە ئىككى پاچاق خىتاي - خۇا بىلەن دېڭ لەر چىققاندىن بۇيان: «ئەتەيۋەنى ۋەتەن قوينىغا ياندۇرۇپ كېلىپ، دۆلەت بىرلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش»، «مەملىكەت ئىچىدە مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى چىڭىتىپ، ئۇلارنىڭ مىللىي ھوقۇقلىرىنى ئەمەلگە كەلتۈرۈش» دېگەن «يېڭىچە سىياسەت» بولمىشى بەلگىلىنىپ، ئۇنىڭ بىرىنچىسى، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتايى ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى يې جيەنيىڭنىڭ 9 ماددىلىق پروگراممىسى ئاساسىدا شۇ يىل 10-ئايدا ئېلان قىلىنغان ئىدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن خىتاي بويىچە مىللىي كومىتېت مۇدىرى ئۇلانفۇ ئەپەندى ئاساسىي تۈزۈلگەن ھازىرقى مىللەتلەرنىڭ ئاساسىي قانۇنىدىكى ھوقۇقلىرىنى مىللىي «تىكلەش» دېگەن ساختا لايىھە مىللىي تۈلكىلەرگە تاپشۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ مۇزاكىرىسىگە بېرىلگەن ئىدى. بۇ خۇسۇستا ئۇلانفۇ ئەپەندىنىڭ خىتاي مەتبۇئاتى بىلەن رادىئولاردا ئالاھىدە ئاھاڭ بىلەن جاكالانغان ماقالىسى ئاساسىدا ھەتتا چەت ئەللەردىكى بىرقانچە ئۇيغۇر، قازاق مۇتەۋەررلىرىنىڭ ھەم پىكىر-تەلەپلىرى سورالغان ئىدى. ئۇلانفۇ ئەپەندىنىڭ بۇ لايىھىسى پىكىرلەر بويىچە تولۇقلانغاندىن كېيىن ئاساسىي قانۇنغا ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش يولى بىلەن شۇ يىل ئاخىرىدا ئۆتكەن 5-نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتايىنىڭ 4-ئومۇمىي يىغىنىدا تەستىقتىن ئۆتكۈزۈلمەكچى ئىدى.

ئۇلانفۇ ئەپەندى ناھايىتى تۈزگەن بۇ لايىھە زادى نېمە ئىدى؟ ئۇنى چەت ئەللەردە ياشاۋاتقان بىر ئۇيغۇر ئەربابىنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، يەرلىك مىللىي ئاپتونومىيەلەرنى ئۈستۈنرەك مۇستەقىللىققا ئۆزگەرتەلەم(؟) بىر نەرسە بولۇپ، ئۇنىڭ شەكلى بىلەن مەزمۇنىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، خىتاي مەمۇرىيىتى بۇ سىرى چۈشۈپ يېتىپ بولالىغان قۇرچاق بىلەن ئۆزىنى جاھان ئەھلى ئالدىدا «قوشما جۇمھۇرىيەت» دەپ بىرداملىق ئالماقچى ئىدى. بىراق بۇ قۇرچاق بىر قېتىممۇ مىللەتلەرنى قىزىقتۇرالمىدى. ئۇ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى بىلەنلا كۆپلىگەن جەسۇر مىللىي ئەربابلار بىلەن ئەنسى-ھوشى پىشقان مىللىي زىيالىيلار، مىللىي كادىرلارنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا دۇچار بولدى.

خىتاي مەككارلىرىنىڭ بۇ لايىھىسى جەسۇرانە تەنقىد قىلىنىشتا بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، مانغۇل ۋە باشقا قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ غەيۇر ئەربابلىرى بىلەن ئاتەشيۈرەك زىيالىي ئوقۇغۇچىلىرى غايەت زور مەرتلىك بىلەن ئەدەبلىرىنى كۆرسەتتى: بىزگە ئەمدى بېيجىڭنىڭ ھېچ قانداق ئاپتونومىيەسى كېرەك ئەمەس، بەلكى مۇستەقىللىق كېرەك! دەپ داددىل ئوتتۇرىغا چۈشكەن ئىدى. بۇ داددىل پىكىرلەرگە قوشۇپ ئۇلار: شەرقىي تۈركىستانغا چىقىۋاتقان خىتاي قاچاقلىرىنىڭ سانىنى چەكلەپ، ئىشسىز تېنەپ يۈرگەن مىللىي ئىشچىلارنى ئىش بىلەن تەمىنلەش، مىللىي سانائەتنى قېيتىپ قالغان كونا خىتاي سانائىتى بىلەن ئەمەس، «ئوتتۇرىدىكى زامانىۋى تېخنو-رىشقا» مۇۋاپىق خەلق ئارا ئىلغار سانائەت ئەللىرىنىڭ سانائەتلىرى ئاساسىدا قۇرۇش، خىتاي فۇتۇڭخۇاسى (ئەلەيپەزى) ئاساسىدىكى لاتىن يېزىقىنى توختىتىپ ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز يېزىقلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، مىللىي ئەدەب ۋە زىيالىيلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇقىنى تىكلەش ... دېگەندەك تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بىرقانچە شەھەر، يېزا ۋە ئوقۇش يۇرتلىرىدا نامايىش ئۇيۇشتۇرغان. شۇ جۈملىدىن ئاتالمىش لايىھە مۇزاكىرە قىلىنىۋاتقان ۋاقىتتا چەت ئەللەردىكى خىتاي كونسۇللىرى ئارقىلىق بىزنىڭ پەزىلەت ۋە تەلەپلىرىمىزگە ئېرىشىلگەن مۇلاھىزىلىرىمىز ئۇلارغا ئەتتە چىقتى.

مانا، ئەمدى - بۇ ھەققىي قارشىلىقلار بىلەن مىللىي تەلەپلەر ئۇلانفۇ ئەپەندىنىڭ بېيجىڭچە لايىھىسى ئەسلا يوق بولۇپ، ئۇزادى ئۇ لايىھەنى سىغدۇرالمىدى. چۈنكى ئۇ لايىھە ئاۋام خەلق پىكىرلىرىدىن مۇستەسنا، پەقەت خىتاي باشلىقلىرىنىڭ شەخسىي ئارزۇلىرى ئاساسىدا تۈزۈلگەن ئىدى. موشۇ سەۋەبلىك ئۇ لايىھە بېيجىڭدا ئاتالمىش 5-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايىنىڭ 4-ئومۇمىي يىغىنىغا قويۇلماي بىر يىل كېچىكتۈرۈلدى. خىتاي باشلىقلىرى مۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن خىتاي باشلىقلىرى موشۇ لايىھىنى مۇنداق كېچىكتۈرگەنگە چىدىمەيدۇ. ئۇلار ئۆز تۈزۈم ۋە ئەنئەنىسىگە خاس خاتىرجەملىك دېگەن تورىنى يەنە ئىشقا سالىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ قارارى نىسبەتەن ھازىر ئۇلارنىڭ ئۆزىدىن كۈتكۈلۈك قالدى. قۇرۇلتاي بويىچە مىللىي ئەلەپلىرى بىر تەرەپ قىلىنىش مەيدانىنىڭ روشەن ئەمەسلىكى خىتاي پەرەس ئاغىچىلارنى (ئېپ تىلىك) قۇرۇلتايدا قىلغان دوكلاتىدا خىتاي باشلىقلىرىنىڭ بۇ قارارىنى ئۆزىنى بىردىن ھەلقۇم قىلىپ قويدى. ئۇ دوكلاتىدا: مەملىكىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتى تېخى ئېغىر ئەھۋالدا ساقلانماقتا. مۇندىن كېيىن بىز بۇ ئەھۋاللارغا قارشى جىددىي كۈرەش ئېلىپ بېرىشىمىز لازىم، - دېدى.

ئاغىچا ئاۋانجېنىڭ بۇ دوق سۆزلىرى قۇرۇلتايدىن كېيىن بىرقانچە خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ سۆزلىرىدە بارغانسېرى قويۇق ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئۇلارنىڭ قەستى كۆزلىرى مىللىي رايونلارغا جىددىي ئاغدۇرۇلماقتا. بۇ دوق ئالېيشەنلەرنىڭ تېگىدە يېتىۋاتقان «مىللىي كۈرەش» قاچىسى قارىسى كۆرسىتىۋاتىدۇ. مەيلى، خىتاي ۋەھشىلىرىنىڭ ھەرقانداق كۈرەشلىرىنى قەتئىي نەزەردىن لايىھىنى مەرتلىك بىلەن رەت قىلىشنى بىلگەن شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئەمدى ئۇنى تامامەن ئىنكار قىلىپ، ئۆزىنىڭ قانۇنىي، مىللىي مۇستەقىللىق يولىغا ئۆزىچە مېڭىش كېرەك. چۈنكى «مۇستەقىللىق سۆرىمىز، ئالىمىز!».

ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەزىز قېرىنداشلار! بۈيۈك ئىستىقبال - مىللىي مۇستەقىللىق ئۈچۈن چىن ئازادلىق كۈرىشىگە چىقىڭلار! بىز بىر مىللىيۇنلىغان ئوقۇش قىلچە ئەللەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار سىلەر بىلەن ئاخىرغىچە بىللە!!!

ئىپارخاننىڭ ئەڭ كېيىنكى رەسىمى

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك بۈيۈك قىزى مەمۇرنىيەم خان —

ئىپارخان XVIII ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ۋەتىنىمىزگە بېسىپ كەلگەن خىتاي ۋەھشى ئاتلىقلىرىغا قارشى مىللىي جەڭلەردە ئېلىنىڭ قەھرىمان جەڭچىسى، خىتاي خاقانى چەنلۇڭنىڭ زورلىمىق ئوردىسىدا ئۆزىنىڭ ئىپپەت نومۇسى ئۈچۈن ئۆز قېنىنى ئۆز توپىسىغا ئۆزى تۆككەن پاك قىزلىرىمىزنىڭ نومۇسى ئىدى. بۇ ئاجايىپ قىزىمىز قەھرىمانلىقى بىرىنچى رەسىمنى شۇ چاغدىكى چەنلۇڭ ئوردىسىغا ياللىنىپ ئىشلىگەن ئىتالىيە رەسسامى ج. كاستىليونى ئىشلىگەن ئىدى. ئۇ ئىككىنى خىتاي رەسساملىرى ئەدىبىينى بۇزۇپ كۆچۈرگەن ئىلگىرى ئۆسمىنىڭ بىر نۇسخىسى گومىنداڭ ئوردىسى ئەپۇ ئەگە كۆچكەندە ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتكەن ئىدى. ئىككىنچىسى بېيجىڭنىڭ گۇگۇڭ مۇزېيىغا قويۇلغان ئىدى. شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي مۇزېيى 1950-يىلى ئۈرۈمچىدىكى ئۇيغۇر رەسسامى ئابدۇلخالىق ئۆمەر ئوغلىنى مەخسۇس تەييارلىق سەپەر قىلدۇرۇپ بېيجىڭغا ئەۋەتىپ، مەزكۇر گۇگۇڭ نۇسخىسىنى بىر كۆچۈرمە ئالدۇرۇپ ئۈرۈمچى تارىخىي مۇزېيىنىڭ خاتىرىلەر سارىيىغا ئاسقان ئىدى. رەسسام ئا. ئۆمەر دېپۇ رەسىمنى سىزىشتا گۈزەل ئۇيغۇر قىزىنىڭ خىتاي رەسساملىرى ئەدىبىينى بۇزۇلغان قاش-قاپاقلىرىنى بىر ئاز ئەسلىگە كەلتۈرسىمۇ، ئەمما ئېنىقلىق بولمىغان ئىدى. يېقىندا ئالمۇتىدا تۇرۇۋاتقان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ رەسسامى يۈسۈپجان ھوشۇر ئوغلى بۇ تۇردىكى نامايەن كەلگەن نۇسخىلارنى تەتقىق قىلىپ، قەھرىمان ھەم گۈزەل ئۇيغۇر قىزىنىڭ قىياپىتىنى دىققەت بىلەن ئەسلىگە كەلتۈردى. يۇقىرىدىكى رەسىم يۈسۈپجان ھوشۇر ئوغلىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئەمگىكىدۇر.

ئۆز ئەركىڭنى ئۆزەڭ ئال!

تۇغلۇق تۆمۈرى

ئۇلۇغ ۋەتەن-ئەزىز دىيار شەرقىي تۈركىستان!
كىمنىڭ قېنى، "بىغ ماجان"[1] بوپ سەندە قالغان.
ئاتا ۋەتىنىم، ئانا يۇرتۇم، غەمكىن ۋەتىنىم،
سەن ئەمەسمۇ ئۆز ئەركىڭدىن جۇدا بولغان.

سەندىن بۈگۈن يىراقتىمەن، يىراقتىمەن،
لېكىن سېنى ئۇنتۇشتىن يىراقتىمەن.
سېنى بېسىپ ياتقان خىتاي ئىبلىسلىرىنىڭ،
ئەندى ئارتۇق ياشىشىنى خالىمايمەن.

خىتاي ۋەھشى سەندە قىلغاچ ھۆكۈمرانلىق،
ئوتتا ھاكىم زۇلۇم-كۈلپەت ۋەيرانلىق.
ئىلكى تاشنىڭ ئارىسىدا قالغاندەك بانى،
زوق دەردىگە قىلماقتا ئوردا ئالەم تارلىق.

دۈشمەن كەيىپ سورۇر سېنىڭ ئاھ-زارىڭنى،
چېكىنمىگەن قايغۇ-ئەلەم پەريادىڭنى.
سېنىڭ ئەسىرداشلىرىڭ پەرىشان ھەمىشە،
لەنەت يېغدۇر ۋەيران بولغان كۆڭلى خانىدىن.

سەندە ئورۇن مۇشۇ كۈندىن-كۈنگە پەسلەشمەكتە،
"ئانا!" دېسە ئەل خۇددى چۆشەلەتكە ئەسلەشمەكتە
ئوزۇن يىلدا ئۆزى ئۆگەي بولغان ئانىدىن،
كۆز ياشلىرى دەريا بولۇپ پەسلەشمەكتە.

شۇڭا ۋۇجۇدۇم ئەندىشىدە كۆپ تولايمەن،
ئويلىماستىن ئېيتقىن قانداق چىدايمەن؟!
ئوتتۇشۇم ئەمدى ئاتالمايدۇ ياتلار كەسپى ئەمدى،
ئۆز ئەركىڭنى ئۆز قولۇڭغا ئالغىن دەيمەن!!!

---

1) بىغ ماجان — شەھىد ئەرقىنىڭ تۆكۈلگەن ئورنىدا تاشلىرىنى ئۇيغۇرلار شۇ نامدا ئاتاپ، دۇئا قىلىدۇ.

ھېكمەت

غەيرەتكە قول بولۇپ ياشىغىچە
ئۆز ئوتۇڭدا كۆيۈپ كۈل بولساڭ بې-
ھىشت تۇپىسى بولۇرسەن.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ

ھەقىقىي ئىنسان ئۈچ نەرسە
ئۈچۈن چېلىشۇر:
بىرىنچى، ئۆز نومۇسى ئۈچۈن،
ئىككىنچىسى- ئائىلە نومۇسى ئۈچۈن،
ئۈچىنچىسى- ئەل-يۇرتىنىڭ نومۇسى
ئۈچۈن!

يۈسۈپ سەككاكى.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ شانلىق ئۆتمۈشى، بۈگۈنكى قايغۇلۇق ئەھۋالى ۋە ئەتىكى ئىستىقبالى ھەققىدە

يۈسۈپ ئاچىن قەشقەرى

بېشى 6-7-8-9-10-11 - سانلاردا

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ بۈگۈنكى بېچارىلىق ھالەتكە چۈشۈپ قېلىشتىكى ئۈچ سەۋەبىنىڭ بىرىنچىسى، بىز شەرقىي تۈركىستانلىقلار مىللىي دۆلىتىمىزدىن بالدۇر ئايرىلىپ، كېيىن ئۇنى بىر نەچچە قېتىم ئەسلىگە كەلتۈرسەكمۇ ساقلاپ قالالمىدۇق. بۇنىڭ بىلەن بىز ھەقىقىي غەمخورچى ئىگىمىزدىن، مىللىي پەخرىمىز بىلەن مىللىي دادىل يۈنىلىشىمىزدىن، دۆلەتلىك شەنىمىز بىلەن شەخسىي ئابرويىمىزدىن ئايرىلىپ ئەسىرلەر بويى غۇربەت ئىچىدە يېتىم كەلدۇق. ھەر قانداق بىر يېتىم تىرىكچىلىكنىڭ ئۇسۇشى مۇمكىنكى، ئەمما يېتىم ئەدەبىياتنىڭ ئۇسۇشى مۇمكىن ئەمەس، ھالبۇكى، دۆلەت - ئۇ خۇددى يۈسۈپ سەككاكى ئېيتقاندەك مىللەتنىڭ ئالتۇن بۆشۈكى بولۇپ، ئۇ ئالدى بىلەن شۇ مىللەت بېغىدا ئۆسكەن ئەبىشى گۈل - چېچەكلەردەك مىللىي مەدەنىيەتنىڭ گۈل - چېچەكى بولۇپ كەلگەن ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ غايەت زور مادىدىي تىرىكى، مىللىي غۇرۇرى ۋە مەنىۋىي ئوزۇقى ئىدى. بۇنىڭدەك بىلەن ئوزۇقسىز، مىللىي غۇرۇرسىز ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ ھەرقانداق يېڭىلىقى (?) مۇستەقىل تەرەككۇر يۈرگۈزۈشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەگەر ئۇ دۆلەت ئىچىدە تۇرۇپ ۋە ياخود باشقا بىر دۆلەت ئىلكىدە تۇرۇپ تەرەككۇر قىلسا، ئۇنىڭ ئاۋازى قەپەز ئىچىدىكى ئەسىر بۇلبۇلنىڭ نالىسىدىن قىلچىمۇ پەرقى بولماس ئىدى.

بىز بۇ تارىخىي ھەقىقەتنى ئۇلۇغ كلاسسىك شائىرىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ دۇنياۋىي ئەھمىيەتلىك «قۇتادغۇبىلىك» داستانى يېزىلغان ئاجايىپ شارائىت بىلەن ئۇچاغدا مىللىي دۆلىتى بولۇشى بوياقتا تۇرسۇن، ئېيتىڭ بىر تۈزۈك مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولالمىغان بۈگۈنكى بىرقاتار مۇستەقىل مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئۈستىدە ئەزبەرىدىن (?) قارىساق، مىللىي دۆلەت بىلەن مىللىي مۇستەقىللىقنىڭ مىللىي ئەدەبىيات - سەنئەتكە نەقەدەر چوڭ مۇناسىۋەتنىڭ بارلىقىنى ئوچۇق كۆرەلەيمىز. بىزنىڭ بۈگۈنكى مىللىي ئەدەبىيات - سەنئەتمىز ھازىرقى ئەڭ كىچىك ۋە ئەڭ كىچىك مىللىي مۇستەقىل دۆلەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىدىن تۆۋەن تۇرىدۇ. بىز بۇ بېچارىلىقىمىزنى پەقەت مەردانە تەن ئالساق، غالىبانە ئۇنى ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولالايمىز.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئاجىزلىشىشىغا ئېلىپ كەلگەن ئىككىنچى سەۋەب - ئۇ بولسىمۇ بەھرى مۇھىت كەبىرى بىلەن بەھرى مۇھىت ئاتلانتىك (?) ئىچىدە ئىدى - ئىدىغا ئۇلاشتۇرۇپ كېلىنىۋاتقان ئەسىرى ئىسسىق سوغ گۈلۈستانلىرىم (?) ئېقىنلىرىنىڭ ئۇزۇن ئادا (?) شەھەرلىرىنى كۆرۈشلىرى كەبى، بىزنىڭ شانلىق مىللىي ئەدەبىياتىمىزغا قارىشى ئوتتۇرا ۋە يېقىن شەرقتىن ئېقىپ كەلگەن كۈچلۈك ئەرەب، پارس ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ غايەت زور تاشقى تەسىرى بولىدۇ. بۇ تەسىر شۇنچىلىك ئۇزۇن، مۇرەككەپ ۋە كۈچلۈك بولغانكى، ئەگەر بىز ئۇتتۇن (?) ئەدىبىي دەۋرلىرىمىزنى ئوتتۇرا ھېساپتا ئىككى مىڭ يىل دەپ ئەخمىن (?) قىلساق، ئۇنىڭ بۇرۇنقى مىڭ يىلى بۇددا، مانى، خىرىستىيان دىنلىرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي ۋە تولا چىگىش ئورپ - ئادەتلىرى ئىچىدە ئۆزلىشىپ، مىللىلىشىپ كەلگەن ئىدى. دېمەك، بىزنىڭ مىللىي ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىمىزگە ئەمەس ئۆزى ئۈچۈن پۈتۈنلەي يېڭى ئىسلام ئىدېئولوگىيەسىنى قوبۇل قىلىپ، رەسىم - يوسۇنلىرىنى كۆزلەشتۈرۈپ ئۇنىڭ مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن يەنە شۇ دەرىجىدە ۋاقىت، شارائىت ۋە ياتالىيەت (?) كېرەك ئىدى. ئىسلام ئۈچۈن ئۇ ۋاقىتلىقتا بۇددا، خىرىستىيان، مانى ئەقىدىلىرىنى تۈپتىن ئۆزگەرتىشكە، بەلكىم ئۇلارنى تامامەن ئىنكار قىلىشقا توغرا كېلەر ئىدى. كېيىنكى مىڭ يىل خۇددى شۇ ئىنكار ئىچىدە ئۆتتى. پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننى ئاستى - ئۈستىگە كەلتۈرگەن بۇ كۈرەش ئىچىدە ئاجايىپ «مىڭ بۇددا» («مىڭ ئۆي») مەدەنىيىتى يارىتقان ئۇيغۇر سۈرەتچىلىكى بىلەن ھەيكەلتاراشلىق سەنئىتى 90 پايىز يوقۇلۇپ، ئۇنىڭدىن پەقەت ھەر قىل ئەپسانە مەزمۇنلىرىنى ئىپادىلەيدىغان «ھەل جەدۋەللىك» نەقىشى ماۋە ئويما تۈرى قالدى. XI ئەسىر مەھسۇلاتى «قۇتادغۇبىلىك» تىلىدا بىر پايىز ئەرەپ، پارس سۆزلىرى («قۇتادغۇبىلىك» تە ھەممىسى بولۇپ 73 ئەرەپ پارس سۆزى بولغان)، ناۋايى دەۋرىدە 40 پايىزغا چىقىپ، ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر يېزىقى ئورنىنى ئەرەپ يېزىقى ئىگەللىدى. بۇنىڭ بىلەن بويىچە تىل - يېزىق مەدەنىيىتىگە خاس ئىككىنچى ئۇيغۇر (چاغاتاي) ئەدەبىياتى ۋۇجۇتقا كەلسىمۇ، ئەمما ئۇ قېلىپقا چۈشكىچە ئارىدا بىر تۇتۇق جەريان (ئابستراكسىزم) پەيدا بولۇپ، بەدىئىي گۈزەللىك بىلەن ئەدىبىي ئىلھامدىن مەھرۇم قىلىپ ئەدەبىياتىمىزنى ئۇزۇن قايمۇقتۇرغا مۇبتىلا ئەتتى. بۇ تۇتۇق جەرياندا پەقەت XVIII ئەسىردە قەد كۆتەرگەن مۇھەممەد سادىق قەشقەرى، ئومەر باقى ياركەندى، مۇھەممەد سىدىق ئارتۇشى، مۇھەممەد دېھىم قەشقەرى كەبى بۈيۈك ئەدىب، ئالىم ۋە تەرجىمانلىرىمىزنىڭ ئەرەپ، پارس تىللىرى ۋە چوڭ - چوڭ ئەسەرلىرى ئۈستىدە يۈرگۈزگەن ئاجايىپ قىممەتلىك ھەم سەمەرىلىك تەرجىمە - تەپسىر ۋە شەرھلىرى ئەنجىدە ئۈزۈلۈپ ياكى پېنىكلىشىپ، كېيىنكى ئەدەبىي راۋانلىق مەيدانغا كەلگەن ئىدى.

ئۈچىنچى سەۋەب - بۇ شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ ئېغىر ھەم پاجىئەلىك سەۋەبى. يەنى، بىرىنچى سەۋەب بىلەن قويۇق (?) قالار قىلدا مىللىي دۆلىتىمىزدىن ئايرىلىشىمىزنىڭ سەۋەبى - مۇدھىش ھەم رەزىل خىتاي ئاپېتىنىڭ كېلىش سەۋەبى بولدى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقى بۇ ئاپەتكە مۇبتىلا بولغان دەسلەپكى 1760 - يىللاردىكى مۇنقەرەزلىكتە ئەنئەنىۋىي مىللىي دۆلىتىدىن ئايرىلىپ، مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ سىياسىي ئۇلىنى پۈتۈنلەي مەھرۇم بولغان ئىدى. 1879 - يىلقى جاللات زو - زوڭتاڭ بالاسىدىن كېيىن بىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىمىز رەھىمسىز تۈردە بېسقۇتۇرۇلۇشقا، قاتتىق چەكلىنىشلەرگە مۇبتىلا بولۇپ، خىتاي قانخور چېرىكلىرى تەرىپىدىن بىر نەچچە ئون قېتىم نەچچە ئون مىڭلىغان قىممەتلىك قوليازمىلار كۆيدۈرۈلۈپ كۈل قىلىندى. خوجا ياقۇپ ئەرشى، خوجا سىدىق خوتەنى (?)، مۇھەممەد سادىق قەشقەرى، مەھمۇد ھېكىمبەگ غېرىب سەلەر كەبى ئۆزلىكىدىن ئاتاغلىق ئەدىب، شائىر ۋە ئالىملىرىمىز ئۆلتۈرۈلۈپ، ئەھمەت مۇختەرنىي، خوشھال غېرىبى، مۇھەممەد قاتىشقا ئوخشاش ئونلىغان ۋە تەپەررۇ شائىرلىرىمىز چەت ئەللەردىن پانا تىلەپ كەتتى ۋە ئۇلار ھەم شۇ چەت ئەللەردە غېرىب مۇساپىر بولۇپ بۇ ئالەمدىن ئۆتتى. جاللات زو - زوڭتاڭ بالاسىدىن كېيىنكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي پاجىئەسىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. ھازىرقى كۈنلەردە ئۇلۇق ۋە تىنىمسىز ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىنىڭ بېشىدىن كېچۈۋاتقان خانىشلىق خىتاي دىكتاتورىسى ھەم يەنە شۇ زو - زوڭتاڭنىڭ قارا بورانىنىڭ بۈگۈنكى داۋامىدۇر. بوغاشىشلىق قارا بوران ئىچىدە بىزنىڭ زاماناش دوستلىرىمىزدىن ئەدىب ۋە ئەرباب ئىبراھىم تۇردى، شائىر تۇردى سامساق، ئەدىب قاۋسۇلقان، سەنئەتكار مەلىكە كەبى ئونلىغان مىللىي ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىمىز ھالاك بولۇپ، ئونلىغان ئەدەبىيات ۋە سەنئەتچىلىرىمىز چەت ئەللەرگە باش پانا تىلەپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ئارىدا كۆيدۈرۈلگەن ئەدەبىيات - سەنئەت قوليازمىلىرىنىڭ سانى ساناغى يوق.

داۋامى بار

قەشقەر تارىخى

(ئىلگىرىكى لەۋھىسىنىڭ داۋامى)

بېشى ئۆتكەن سانلاردا

ياركەنت ناھىيىسى بويىچە:

ياركەنت - بۇ ئادەمى يار بويىغا سېلىنغان كەنت نامى بولۇپ، VII-ئەسىرلەردىكى تارىخىي مەلۇماتلاردا ئەينەن شۇ نام ئاتالدى. ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى خانى توغان تۈرك ئىسىملىك كىشى ئىدى. ئۇ ئوتتۇرا شەرىقچە ھەربىي يۈرۈشلەردە بېرىپ، مەشھۇر شام شەھىرىنىڭ ھاكىمى ھەم بولغان ئىدى. ئۇ كىشىنىڭ مازارى بىلەن تەزكىرىسى ھازىرمۇ ياركەنتتە بار.

ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ شەھەر 1515-يىلى قۇرۇلغان سەئىدىيە دۆلىتىنىڭ پايتەختى بولۇپ ئالەمگە تونۇلدى. 1736-يىلى تەسىس تاپقان خوجاجاھان دۆلىتىنىڭ پايتەختى بولۇپ، تاكى ئوخشاي مۇستەملىكىچىلىرى تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان 1767-يىلغىچە ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولدى. 1951-يىلدىن 1956-يىلغىچە بۇ شەھەر جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستاننىڭ مەركىزى بولۇپ ساقلانغان ئىدى. ھازىر ناھىيە ھېساۋىدا قەشقەر ۋىلايىتىگە قارايدۇ. ئۇنىڭ ئاھالىسى بىرىم مىليوندىن ئوشتۇق ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاتارلاردىن تەشكىل تاپىدۇ. 1960-يىلدىن كېيىن ئاۋغانلار تامامەن ئېگىلىك ئۆز يېرىگە كېتىپ، ئۆزبېكلەردىن ناھايىتى ئازكىشى قالدى.

بۇ مۇبارەك شەھەردە ئۇيغۇر شائىرلىرىدىن زەلىلى، نوبىتى، كەرنى، ختۇھى؛ ئۆزبېك شائىرى خۇۋقەندلەرنىڭ مەقبەرىسى بار.

بۇ شەھەرگە قەۋە مۇھىم مىللىي يېزىلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1. ئاۋات 2. ئاغچى 3. كاچۇن (؟) 4. تاتارىيار 5. بەرگە
ئارسلانباغ 7. غەربىي كول 8. ئىنگەرچى 9. ئادال 10. ئۆزانلىق
چىرۇلۇق 12. مىشا 13. قوشراپ (قوش ئاراپ) 14. خالىدۇن-
زۇق 15. قارايانتاق 16. تويا داۋان 17. لەڭگەر 18. ياقائېرىق
تومشۇق 20. چومدو 21. قوشباغ 22. پىرتىگىرى (؟)
بوستان 24. كوكتال 25. چاقماقكول 26. غىيولتان
چىماچ 28. شاقۇچى 29. ئاۋات 30. ئالمەت 31. ياغالىق
قاراكول

مەكىت ناھىيىسى بويىچە:

1. قىزىل ئاۋات 2. ئازىق 3. تومەنتال 4. يانتاق
باغلىق 6. بېشئېرىق 7. قارادۆڭ 8. ئافتىكەن 9. پوسكام
تاۋاركېچىك 11. لايئان

يوپۇرغا ناھىيىسى بويىچە:

1. يوشابازار 2. تېرىم 3. ئاچچىق 4. سايىق 5. بولمان
يىلتىزلىق 7. موغال 8. ئاخۇنلۇغۇم

پوسكام ناھىيىسى بويىچە:

1. دەپسەن 2. ئىرشابازار 3. قوزباغ 4. پوسكام

جۈرئەتى

داۋامى بار

ۋەتەندىن خەۋەرلەر

خىتاي ۋەھشىلىرىنىڭ ئەبەدىي جىنايەتلىرى فاش قىلىنماقتا.

يېقىندا بىر قىسىم ۋەتەنپەرۋەرلەر تەكشۈرۈش يۈرگۈزۈپ، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» ۋاقتىدا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى بېسقۇنچى خىتاي ھەربىيلىرىدىن شەرقىي تۈركىستاندا ئۆلتۈرۈلگەن ياكى ھەرخىل مۇددەتلەر بىلەن ھەپسىگە ئېلىنغان بىرقانچە ئاتاقلىق زىيالىلارنىڭ تولۇق ياكى باشقا سەۋەبلىرىنى ئېنىقلاپ چىقتى. بۇ ھەقىقەتەن كىشىنى تىترىتىدىغان مەلۇماتلار ئۇ ۋەتەنلىكلەرنىڭ ئىززىم كۆرسىتىلگەن:

مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرى ۋە دۆلەت ئەربابى ئىبراھىم تۇردى بىلەن بەلگىلىك سەنئەتكار مەلىكىخانلار ئۆز ئۆيىدە مەسىبەنە قىلىنىپ، كېيىن شۇ ئۆيىدە سۇيىقەست يولى بىلەن ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

بەلگىلىك ئەرباب مۇھەممەت ئىمىن ئىمىنوۋ ھەپسىدە ئۆكۈل سوئى ئىستىمالى بىلەن قەستلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

بەلگىلىك ئاتاق زىيالىسى، ئەرباب ئەسەت ئىسھاقوۋ ھەبسىدە بوغۇپ-قىيناپ ئۆلتۈرۈلگەن.

يالغۇز يۇرتنىڭ ناھىيىسى توخۇنەيلىكى كىشىلەر جازالانغان:

شېيى ھاجى ئەيسا، ئابدۇلھېكىم خوجا ۋەردى، مەمتىمىن ئەيسا، ئابدۇلھېكىم مۇھەممەتلەر كۆپچىلىك ئالدىدا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

تومەرجان نىياز بىلەن شەمسىدىن ئابدۇرېھىملەر ئۆمۈرلۈك ھەپسىگە كېسىلگەن.

غەيپار باي ھەسەن، ئابدۇرېشىت ئەھمەت، توختاش ئەھمەت، ئابدۇللىمىز نۇر قادىر، ئابدۇۋەلى ئەزىز قارىلار 20 يىللىق ھەپسىگە كېسىلگەن.

مۇساجان نىياز، ھاجى ئابدۇلھەيت، غۇلام ھەسەن، تۇرسۇن مامۇت، ئىسمائىل مۇھەممەت، ئابدۇلھەيت تايا خۇنلار 15 يىللىق ھەپسىگە كېسىلگەن.

ئابدۇللا بوجەمباي، ئىمام مۇسەيىن، پارمۇھەممەت يولاق، نۇرمۇھەممەت ئىسلام، نۇرمۇھەممەت شامى، غىنى خوجا بەدەلەر 12 يىلدىن 10 يىلغىچە ھەپسىگە كېسىلگەن.

چەت ئەل خەۋەرلىرى

تىبەت ۋەتەنپەرۋەرلىرىنىڭ توغرى پائالىيىتى

ئۆتكەن يىل 5-ئايدىن بويان بېيجىڭ ساختىپەزلىرىنىڭ ئالتە ماددىسىغا ئالدىنىپ ئالدامچىلىققا كىرىپ قالغان ھىندىستاندىكى تىبەت مۇھاجىرلىرى يەنە قەددىنى تۈزەپ، ئۆزلىرىنىڭ مىللىي غۇرۇرىغا قايتماقتا.

تەيۋەندىكى ئاگېنتلىقنىڭ شۇ يىل 16-دېكابىردىكى دەھلىدىن ئېلىپ تارقاتقان خەۋىرىگە قارىغاندا، بۇ يەردىكى تىبەت ۋەتەنپەرۋەرلىرى 10-دېكابىر كۈنى مەركىزى شەھەردىكى بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ۋاكالەتخانىسى ئالدىغا توپلىنىپ نامايىش قىلغان. بۇ نامايىشتا ئۇلار خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ بەرگەن ۋەدىسىگە ئۇرمايى، تىبەتلىكى قېرىنداشلىرى ئۆز ئىستىقلالىغا ئوخشىمايدۇ. بۇ رەقىبلەرگە ۋەھشىيانە زۇلۇم قىلىۋاتقانلىقىنى كۈچلۈك شوئارلار بىلەن مەلۇم قىلىشقان ۋە بۇ مەسىلىنى قاراپ چىقىش ئۈچۈن بىرلەشكەن مىللەتلەرنىڭ باش ئاسساملېيىسى ئامىغا مۇراجىئەت قىلىش ئۈچۈن ئەتراپىغا پۈتۈرۈشكەن.

«خان تەڭرى» سەھىپىلىرىدىن.

جاناب ياقۇپبەگ بىننى پولۋاسبەگ ساھىبلىكىدە تەييارلىنىپ نەشر قىلىنماقتا بولغان بۇ مەجەللىنىڭ ئۆتكەن يىلىنىڭ 6-سانىدا ئۇيغۇر كلاسسىك شائىرى مولا بىلال بىننى يۇسۇپ ئوغلىنىڭ رەسىمى سۈرىتى بىرلەن بىر نەچچە غەزەللىرى چىققان ئىدى. بۇ يىلقى 6-سانىدا ئەينىلىنىڭ خىتاي ئاغچىسى ئالىمەجۇ-خۇيىلىڭ ئىنىلىق ئۇيغۇر، قازاق خەلق مۇزىكىلىرى بويىچە توپلىغان ۋە ئۆزگەرتكەن (نوتىغا چۈشۈرۈلگەن) نەچچە مۇزىكىسى كەلتۈرۈلگەن.

تەھرىرھەيئىتى

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

نويابىر
1981
11-سان
(№32)

گەزىتە 1979-يىل ئاپرېلدىن ئېتىۋارەن چىقماقتا.

ھەر ئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر ۋەتەنداشلار گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنىمىز، بۈيۈك پەخرىمىز ۋە مەڭگۈ ئۆچمەس ئەۋزىمىز. بىز ئۇنى ئەجدادلار يىلى. بىر دەقىقە يادىمىزدىن چىقارمايلى. ئۇنىڭ ئەركىن - ئازادە ئۇلۇق مۇستەقىللىقى يولىدا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى ئاتلىنىپ كۈرەش قىلايلى!

«شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» خەلق قۇرۇلتايى 4-ئومۇمىي يىغىنىدىن ئۈمۈت

ۋەتىنىمىزدە موشۇ نامدا ئاتىلىپ كېلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرى دائىملىق مىللىي قۇرۇلتايىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنى ئۆتكەن يىل دەل شۇ مەزگىلدە ئۈرۈمچىدە ئېچىلىپ ئۇنىڭدا مىللىي ۋەكىللەر خىتاي دىكتاتورلىرى كومىتېتىغا قارشى 1400 دىن زىيادە مىللىي تەلەپلەردە بولۇشقان ئىدى. بۇ تەلەپلەرگە سۇئال پىتو ئۇزۇن يىرنىڭ ۋە ئېلنىڭ غوجىسى سۈپىتىدە ئىلگىرى تۇرۇپ، جەسۇرانە ھەرىكەتلەندە بولغان مىللىي رەھبەرلەرنىڭ تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا كادىر، پەن، مەدەنىيەت ۋە مىللىي مائارىپ ساھەلىرىدە بىر قەدەر كۆزگە كۆرۈنەرلىك مىللىي مۇۋەپپەقىيەتلەر قولغا كەلتۈرۈلۈپ، ۋەتىنىمىزنىڭ ئۈچ ئىقتىسادىي بوي چارۋىچىلىقتا 9 مىليون تۇياق ئېلىندى. يا پونىيەنىڭ دۇنياۋى مەشھۇر ھەمشىرالىق شىركەتلىرى بىلەن مۇشتەرەك ئىككى سانائەت كارخانىلىرى ئېچىلىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ دولەتلەرئارا سودىسىنى يۈرگۈزۈشتە ئۇنچە مۇستەقىل مىللىي سودىغا ئىشلەك ئېچىلدى. چەت ئەللەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ قېرىنداشلىرىنى زىيارەت قىلىشقا ئىمكانىيەتلەر بېرىلىپ. گەرچە ئۇلارنىڭ سونغا - سالاھلىرى ئەتلە سېغىنىشلىرى، دەپ چەكلەنسىمۇ، بىر ئاز ئەركىن بازارلارغا يول قويۇلدى. مانا بۇ ئىشلار ئۈچۈن ئەلۋەتتە چەت ئەللەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ خۇشال بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئەمما، شۇنىسى ئېنىقكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ بۇ قانۇنىي مىللىي تەۋرىنىشلىرىگە ئاز بولسىمۇ يول قويۇشقا مەجبۇر بولغان خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ ئېپىنى ئايىماي بۇ يۈرۈشتەلەرنى يالمال قىلىپ. قولغا كەلگەن مىللىي مۇۋەپپەقىيەتلەرنى يوقۇتۇش يەنى ئۇنىڭغا چەك قويۇش يولىدا ئۆزىنىڭ خاس يەنە بىر قېتىم ئالچىمايلاشماسلىقىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ناھايىتى ئۇ فاشىستلار بۇنداق بىر پاھانىلار ئۈچۈن خۇددى گېزىتىمىزنىڭ ئۆتكەن 9-سانىدا ئالاھىدە ئەسكەرتىلگەندەك، مىللىي ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرىمىزگە قارشى ئۇيۇشتۇرۇلغان ھازىرقى يېڭى ۋە قەبىھ بېسقۇنچىلىق پىلانلىرىنى باشقا ساھەلەرگە كېڭەيتىپ ۋە ئۇنى جەدەللەشتۈرۈپ بۇ قارا نىيەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن يېقىندا كونا جاللاد ۋاڭ ئېن ماۋنى شىنجاڭنىڭ يېڭى باشلىقى مەنسىپىگە يۆتكەپ چىقىپ، پۈتۈن ھوقۇقنى ئۇنىڭ قولىغا تاپشۇردى. ئۇ كونا جاللاد بۇ ھوقۇقلارنى قولىغا ئېلىش بىلەن تەڭ تەسىس سۆزلىگەن سۆزىدە خۇددى 1958-يىلقى «مىللىي تەچىلىككە قارشى» ھەرىكەتلەردە سۆزلىگەن سۆزلىرىدەك ئوخشاش: شىنجاڭدىكى ئەكسىل ھەرىكەتچى بۇزۇق ئۇنسۇرلار بىلەن رەھىمسىز ئۇرۇش ئېلىپ بېرىپ، دۆلەتنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنى مۇستەھكەملەش... ھەققىدىكى كونا پوپوزىلىرىنى يەنە بىر قېتىم بازارغا سالدى. بۇنىڭدىن شۇ ئەنسە مەلۇم بولىدىكى، بۇ بازاردا يەنە قەبىھ خىتاي ستالىنچە قوينىڭ بېشىنى ئېسىپ قويۇپ ئىتنىڭ گۆشىنى ساتىدىغان سىياسىي قۇۋلۇقلار بىلەن بېيجىڭنىڭ «غەرب» سىياسىتى ئۈچۈن يېڭىدىن ماشىنغا يول تولاپ كېلىۋاتقان گول شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ بېشىغا يەنە كۈلپەتلىك دەۋر ھەسرەتلىرىنىڭ چۈشۈشى كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ.

مانا، موشۇ ئەسنادا يەنى شۇ يىل 12-ئاينىڭ بېشىدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى خەلق قۇرۇلتايى 4-ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ئېچىلىشى كۈتۈلمەكتە.

بۇ يىغىندا بۇ قېتىم شۇنداق جىددىي مەسىلىلەر قارىلىشى مۆلچەرلەنمەكتىكى، بۇ يىللىقى يىغىن ئارىسىدا زور مىللىي جاسارەتلەر كۆرسىتىپ كەلگەن ھەقىقىي خەلق پەرزەنتلىرى، مىللىي رەھبەرلىرى ئورنىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا باشقا كىشىلەرنى قويىدۇ. بېيجىڭنىڭ ھازىرقى مىللىي رەنى بېسقۇنچىلىقنى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا قويۇلغان شۇم پىلانلىرىنى ئەستە تۇتۇپ يىللىق قاتناشقان دىكتاتورىغا كىرىشتۈرۈش. يا بولمىسا ئۇلار بۇ قارا نىيەتلىرىنى يەنە بىر مۇددەت مەخپىيلىككە ئۇچراپ، ھازىرقى مىللىي ئىستىھارنى غەلىبە دەۋام قىلىدۇ.

بۇ قېتىمقى يىغىندا موشۇ دېگەنلىرىمىزدىن باشقا مەيدانلا مەۋقەپ يالى ئۇنىڭغا ئامما زىيەن تەسلىمچىلىك بىلەن زورلۇقما قول قويۇشتۇرۇپ تۇرۇشنى باشقا مەسىلىنىڭ قارىلىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. بۇنىڭ مەيدانىنىڭ قايسى غەلىبە قىلىپ قايسىسى مەغلۇپ بولىدۇ ئۇنى پەقەت موشۇ 4-يىغىندا قاتنىشىدىغان مىللىي ۋەكىللەرنىڭ جاسارىتى بەلگىلەيدۇ. چۈنكى نۇچىكىم بۇ يىغىن تۈپ ماھىيىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ مىللىي تۇپراق نەسىبى بولۇپ، ئۇ ئۇشۇ دىيارىمىزدىكىلەرنىڭ تۈپ مىللىي ئارزۇلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشى كېرەك. بۇ يىغىندا خىتاي ۋە ھەشلىرىنىڭ زورلۇقلىق قىلىشقا قىلچىمۇ ھەققى يوق ۋە ئۇنىڭغا يول قويۇلماسلىقى كېرەك. بىز بۇ 4-ئومۇمىي يىغىننىڭ ھەم ئۆتكەن 3-يىغىندىكى، بەلكىم ئۇنىڭدىن مۇھىم دەرىجىدە ھەم ئەھمىيەتلىك بولغانلىقى، ھالدا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ ھازىرقى ئاخىرقى ھەربىي فاشىستلىق دىكتاتۇرىسى ئۈستىدىن ھەل قىلغۇچ غەلىبە قازىنىپ بولۇشىنى ئۈمىد قىلىپ، پۈتۈن مىللىي ۋەكىللىرىنىڭ يۈرەكلىك دادىللىق بىلەن جاسارەتكە چاقىرىمىز.

ياشىسۇن ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇنىڭ ساناپ كۆچۈرۈلگەن مىللىي جاسارەت!

يوقالسۇن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئاشىنى دۈشمىنى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى!

شائىر شائىرغا قاياش، ئۇلۇغ ۋەتەن شائىرلىرى بىلغا مەڭگۈ قوياشتۇر!

چەت ئەللەردىكى ۋەتەنپەرۋەر شائىرلىرىمىز ئىچىدە ۋەتەننى ئۇنتۇمايدىغان كۆيلەپ، دۈشمىنىمىز خىتاي ۋەھشىلىرىگە قارشى نەپرەت ياغدۇرۇپ كېلىۋاتقان سەرجانىت قەلەمداشلىرىمىزنىڭ بىرىسى شائىر ئوچقۇن. بۇ زات شۇ كۈنلەردە قازاقىستاندا ياشاپ ئىجادىيەت قىلماقتا. ئېزىشمىز ئوقۇرمەنلىرىنىڭ ۋەتىنىمىزدىكى بىر قەلەمداشىغا يېزىپ، تەھرىرىمىزغا ئەۋەتكەن نامىسىنى بوسە ھېسسىياتىمىز بىلەن تۇنجى قېتىم ئېلان قىلدۇق.

تەھرىرات.

ئوچقۇن

شائىر دوستۇمغا

سەن شېئىر ئوقۇپ قالدىڭ بۈگۈن تاڭدا،
گاھ مەيۈس، گاھ ئۈمىدلىك بىر ئاھاڭدا.
دىلىڭدىكى سۆزلىرىڭنى توكەلمەستىن،
چۆچۈيسەن ئولتارغانىڭدەك ئېھتىماللا.
ۋاراقلاپ بەزەن تارىخ ۋاراقلىرىنى،
ئېيتماقتا مەشلىسەن بارلىقىنى.
ئوخشايسەن مەنزىلىگە يەتمەي تۇرۇپ،
كۆرگەنىڭ زامانىڭنىڭ قارىلىقىنى.
زۇۋانىڭغا قاراپ بىردە زوقلىنىسەن،
ئەجدادلار ناخشىسىنى روھلىنىسەن.
بەزىدە ھەسرەتلىك ئۆرتەنمەك بوپ،
غەزەپتىن ھەم نەپرەتتىن ئوتلىنىسەن.
بۇنچە ئەگەر ئوتقاي يولۇڭ سېنىڭ،
گاھ ئازات، گاھ باغلىنار قولۇڭ سېنىڭ.
زېرىكىپ نەچچە-نەچچە تۇردۇڭ يەنە،
مۇستەھكەم بولغاچقا شۇ ئۈمىدۇڭ سېنىڭ.
سۆزۈڭ كۆپ بۇ جاھانغا ئېيتاي دېسەڭ،
ئىرادەڭ بار غورىغا ئېيتاي دېسەڭ.
ئالدىڭنى توسار خىتاي خائىن ھەلئۇن،
سەن كۆيۈپ ئۆز خەلقىڭنىڭ غېمىنى يېسەڭ.
يەتكىنەڭ سېنىڭ تارتقان ئازابىڭنى،
ئېيتىنچە جاراڭلىغان خوش سازىڭنى.
قوشۇلماي شېئىرىيەت دەرياسىغا،
ئارماندا بوغۇلدى يەنە ئاۋازىڭنى.
ئازابنى كۆيلەيدۇ ياشىم دەپ،
يېتەلەي تەغدىرىمنى ئامىتىم دەپ.
شۇندا قۇرۇپ قالغىنىنى، يازغىنى دەيتتى،
پەرۋازدا قاتتىق مېنىڭ قانىتىم دەپ.
نۇرلىغا تورىنىڭ بىر يېپ جاھالەتنى،
قەيەرگە بەتنى ئەيلەش سائادەتنى.
ھەقىقەتنى تۆھمەت بىلەن كۆمگەنلەردىنى،
سەن ئىزدە، سەن ئەي دوست يار ئادالەتنى.
تەبەسسۇم كۆرمەك بولۇپ، ئادەملەرگە،
قارايسەن قەلبىڭ تولۇپ ئەلەملەرگە.
بىلسەن، يە بىلمەيسەن، مېنىڭ پايلاقچى-
قويۇلغان باسقان ھەر بىر قەدەملەرگە.
ئاڭلىسالاڭ بوغۇلار دىنى ھېكايەتلەر،
ئاشىق ئوستۇخانلىكى، جىنايەتلەر".
بۇ ئېغىر راست گەپ ئۈچۈن تۇتقۇن ئۇلۇغ،
شىخ ئۆمەرنى «جىنايەتتىن» رەتلىيەتلەر.
بىلمەن: كۆپتۇر سېنىڭ ئارمانلىرىڭ،
ئارمان قىپ لېۋىڭ چىشلەپ قالغانلىرىڭ-
ئېيتمە ئاززۇلارىڭنى دەشتى ئارا،
يول ئىزدەپ تېنىڭگەن كۆپ كارۋانلىرىڭ.

بىلسەن: سەن كۆزلىگەن يۈلتۇز كەينى ياش،
بولغاچقا سالغا مەككار رەقىب يولداش.
ئىچىڭدە ھەممىنى ئۇقۇپ كەلدىڭ،
گەل ئارا تاپالماستىن خالىس سىرداش.
شائىرسەن. شائىرلارنىڭ ھەمراسى كۆي.
سەن ھازىر تۇتسالىڭ، رەقىب ئوچقۇن ئۆرتەر،
ئىچىڭنى بوشاتماق بىر دەلەمەي يېسەڭ.
-كەل ساقى، قەدەھلىرىنى تولدۇرۇپ قوي.
كەل قېنى، ئوتتۇرۇشلىكى بارىمىزنى.
ئېيتىشىپ ئۆتكەن مۇڭ-زارىمىزنى.
ھەقىقەت ئاۋازىنى ئولجا سۇنچۇ.
دەريالىق ئوتخا ئۆزدان ئارىمىزنى.
دېمەيسەن. ئەنە شۇنىڭ زور جۇر يېتىكلىنى،
ئەقىلگۇ ئوچلۇق چىقار زۇرلىكلىنى.
شۇ تۇتقا شېئىرىڭدا نامايان تۇر-
ھە، يەقەت مىڭدىن بىرى تىلىگىنى.
شائىرسەن، شائىرلارغا ھالاللىق يار،
شائىرنىڭ ھەر سۆزىدە ھەقىقەت بار.
قارىنى ئاق دېگەنلەر شائىرمىكەن،
ئەزەلدىن ئوتىدا قالغاچقا يات ئىستىھار.
باغلاردا گۈل ئېچىلماي، سولغۇتسا،
گۈلزارلار قوزغۇن بىلەن تولغۇتسا.
ياتما ستىن ئوز يېرىڭگە ئوتيغۇرلىرىڭ،
خىتايلار ئوتقا خوجا بولغۇتسا،
جەننەتنى ئايلاندۇرسا جەھەننەمگە،
زەھەرلەر سېلىپ قويسا ھەم زەمزەمگە.
ئۆيلىرىڭ بېكار بوپ ياتسىرىسا،
سەن ئوتقان قەلەمىڭلە، ئۆز-ئۆزەڭگە.
نە ھاجەت بەختىنى سوزغا چاچاپ تۇگۈن،
يېشلىمەي كۆڭۈلدىكى سىرلىق تۇگۈن؟
مەيۈسلۈك ئاۋازىڭنىڭ تىترەشلىرى
نىدادەك ئاڭلىنىۋاتىدۇ ئۇچقۇن.

× × ×

سەن شېئىر ئوقۇپ قالدىڭ كۆتمىگەندە،
ھە، دېمەك شائىرلىقىڭ پۈتمىگەندە!
ياشلىقتا مەيلىڭ تارتقان نەشۇمەشەل،
تېخىچە كۆز ئالدىڭدىن ئۆتمىگەندە!
تېخىچە سۆنمىگەنلەن ئىرادەڭمۇ،
يادىڭدا بارغەن بەرگەن ئەۋلەت، ۋەدەڭمۇ.
ئېيتقىنا، شېئىرىڭدىكى ھاياجانلار،
زور دىڭلىق ئوتقۇشلىغا سېنىڭ تەگمۇ؟
كويلەيسەن تارىم بىلەن ئېلىشمۇ،
بىلكەخشە شېئىرىيەت سىرلىشمۇ.
نېمىشقە ئېيتالمايسەن ئىككى دەريا
دەردىنىڭ ھەقىقەتنى بىر-بىرىمۇ؟
يازمايسەن رەڭلىك-رەڭلىك سامانلارنى،
رەڭگىنى سارغايتقان شۇم-يامانلارنى.
ئەسلىمە جەننەت مىسال گۈزەل زېمىنى،
ئۆستەڭ ئاتوم بۇزغان ئاسمانلارنى.
بەزىدە يالغان چىقار راست دېگىنىڭ،
ئۆزەڭنىڭ بولماس بىزگە خاس دېگىنىڭ.
بەختىدەپ كۆيلىگىنىڭ بەختسىزلىك،
زىمىستان قىشى بوپ چىقار ياز دېگىنىڭ.
زېڭگۇمە يالغانچىچى ئاقارغانلار،
دوست-ئوتقان تۇرۇپ، دۈشمەن "ئاتالغانلار-
غەزنىۋى سىغمىس ئىمۇ كۆيلىمىگەنگە،
دوستمىسى شېئىرىڭ ئوقۇپ ئاتارغانلار؟!
سۆيگۈلۈك پالەك قالدىمۇ ئۇ ياكىلىغىچە،

سەن نەچچە سىرلىق داۋان ئاتلىغىچە؟
نە ساۋدا چوقىدىكى ياش بېشىڭغا،
قارىلىپ ئىككى نوزيا قەد ئاقلىغىچە.
بىلمىدىمۇ، يات قالسىۋ ياتلىغىچە،
مەزلەرگە ئولتۇرۇم نىلا داتلىغىچە.
ئازادلىق قالغۇ بىر ئەرنىسى بولۇپ،
دۈشمەنگە ئەجەل ئوقى ئاتمىغىچە.
بىلسەن: بىرى ئەلنى سويۇپ ئولدى،
ھېچ-بىر جان كۆرمىگەننى كۆرۈپ ئولدى.
مەڭگۈلۈك ئەنە شۇنىڭ سېلىپ ياتى.
خاسىنى نەپرەت بىلەن كومۇپ ئولدى.
ھە، بىرى ياشاپ كەلدى ماللاتتە،
خىتايلار تەنقىد قىلغان، ساناتتە.
ياشىدى.
ئىگراپ-ئىگراپ ئاق چاچ ۋەتەن-
دەرت چېكىپ تولغانغان ئوكتىلىپەتتە.
كۆرمۇدۇڭ سەن ھەممىنى ئەلەم بىلەن،
بەرداشلىق دېگەن زور بىر ھەممەم بىلەن.
يازغانغا ئۆتكەرمىگەن ئىنتىقاملار،
يۇغانسىن داتلار باسقان قەلەم بىلەن.
چەك قويۇپ بۇ زۇلمەتلىك تۈنلىرىڭگە،
يەتكەنمۇ ئارزۇ قىلغان كۈنلىرىڭگە.
زوقلىنىپ قالماسمىسەن يوتكۇل جاھان.
ئوسقۇنى يارغان مەغرۇر تۈنلىرىڭگە.
زوقلىنىپ قالماسمىسەن ئەۋلادلىرىڭ،
تارىخقا ئايلانغان ئەيدايتلىرىڭ.
جەڭگىۋار روھى بىردىن تىرىلگەنلىك،
سېپىگە قوشماسمىسەن ئەجدادلىرىڭ؟!
قوشۇلۇپ كۆزىڭنىڭ يۇرۇك دەرياسىغا،
چومۇلۇپ تەخلىك، ئەرىك زىياسىغا.
ئايلىنىپ قالسالىق ئەجەپ ئەمەس، دوستۇم،
ھور ۋەتەن يولبۇلىنىڭ قىياسىغا.
شۇ بىزنىڭ مەڭگۈ ئولمەس ئارمىنىمىز،
ئارمانغا كۆچىمىز ھەم دەرمىنىمىز.
- ئوچەرمە ئۈمىدلەرنىڭ مەشئىلىنى!
شۇ ئارمان قىلغان زەردەك يەرمىنىمىز.
كەل، سازنى بىر يەردىگە سازلايلى بىز،
ئالدىمچى شېئىرلارنى يازمايلى بىز.
بىر يول بار،
بىر ناخشا بار
ئۇ - ئازادلىق!
ئانە بەت بۇ يولدىن ھېچ ئازمايلى بىز!

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ شانلىق ئۆتمۈشى، بۈگۈنكى قايغۇلۇق ئەھۋالى ۋە ئەتىكى ئىستىقبالى ھەققىدە.

يۈسۈپ ئاچىن قەشقەرى

بېشى 6-7-8-9-10-سانلاردا

مەن بۇ ئىككىنچى مەسىلىگە ئائىت يەنە شۇنداق بىر دۇنياۋى مەشھۇر ئىككى سۆزنىڭ بىر-بىرىدىن 800 يىل ئىلگىرى كېيىن بولىشىغا قارىماي، بىر-بىرىگە تولىمۇ ئاھاڭداش بولۇپ كەلگەنلىكىنى نەقىل قىلىپ، ئۇنىڭ ئىككى تارىخىي زامان ۋە ئىككى قىسمەتتە غايەت زور دەرىجىدە ئويغۇنلىقىنى ئالاھىدە ئېيتىپ ئۆتىمەن. ئۇ بولسا يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك»، لوقمانى ھەكىمنىڭ نەقىل قىلىپ: «زامانىمىزدىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئىش نېمە؟» — دېگەن سوئالىغا: «ھۈنەرۋەرلىك، ھۈنەرۋەرلىك، ھۈنەرۋەرلىك» — دەپ ئۈچ ئۇنىڭ ئىچىدە جاۋاپ قىلغان ئىدى. ئۇنىڭ بۇ بىر-بىرىنى تولا قۇۋۋەتلىگۈچى ئۈچ ئۇنىڭ ئىشلىرى ئۇزۇن دەۋرىدىكى 3 مىڭدىن زىيادە (ھازىر ئون مىڭدىن زىيادە) كەسىپ ئەھلىرىنىڭ قەلبىدە كۈيلىگەن بولۇپ يېتىپ، ھۈنەر-كەسىپ گۈللىنىپ، بازارلاردا ئىلمىي قاراخانىلارنىڭ ئەسىرلىك دۇنياۋى مەدەنىيىتىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈشتە ئېيتقۇسىز چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن ئىدى. ئەسىرىمىزنىڭ بېشىدا ئۆتكەن دۇنياۋى بۈيۈك ئەخلاقچىلارنىڭ بىرى ۋولتېر ئىلمىي ئىلىمنى ئەمگەكچىلىرى ھەم خۇددى شۇنداق ئۈچ ئۇنىڭ ئىشلىگەن بۇ شۇئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆز خەلقىنى: «ئوقۇ، ئوقۇ، ئوقۇ!» — دېدى. ئۇنىڭ بۇ ئاجايىپ شۇئارى بىلەن ئويغانغان روسلار مانا بۇ جاھان ئىلمىنىڭ چوققىسىغا ئاتلانغانچىقتى. مانا، بۇ دېگەنلىرىمىزنى دۇنياۋى شەرق بىلەن غەرب ئەپكەلگۈچىلىرىنىڭ قانداقتۇر مۇناسىۋەتلىرىدىن تاشقىرى قاراشقا بولامدۇ؟

شەرقىي تۈركىستان مىللىي كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئۆتكەن دۇنياۋى ئالاھىدىلىكى شۇ بولغانكى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتچىلىرى ئۇزۇن زامانلاردا دۆلەتچىلىك بىلەن خەلقپەرۋەرلىكنى ئەسەرلىرىدە ئۆز ئىپادىسى ئۈچۈن ئۆزلىمەيغە مۇنەججەلەردە بولۇشتىن تاشقىرى، شۇ يەتتە ياكى شۇ زامانلاردا باشقا ئەللەردە پەيدا بولغان ئەڭ بۈيۈك ئەسەرلەرنى دەرھال ئۆز تىلىنىڭ شارائىتىغا مۇۋاپىق تەرجىمە قىلىپ ياكى لايىقىدا ئىشلەپ قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ پۈتۈن ئەلگە ئارقىلىقلىرىنى ھامان پەيدا قىلغان ئىدى. مەسىلەن، مەشھۇر خەلىل بىننى ئابدۇللا (...) باشلىق ئەرەپ ئەدەبىياتچىلىرى «ئارۇز ۋەزنى»نىڭ 15 بەھرىنى تۈزۈپ، ئەدەبىي گۈزەللىككە شۇنچە قىلغانىدى، بۇ ئەرەپچىلىكى تەھلىل قىلغان (ئەرەبچە باشقىلار — مۇئەللىپ) ئۇنىڭغا يېڭىدىن 4 بەھر، 90 دىن زىيادە رىتىم تۈرلىرىنى قوشۇپ «ئارۇز ۋەزنى»نى دۇنياۋى ئەدەبىي ئىلىم چوققىسىغا كۆتۈرگەن ئىدى. بۇ ئۇلۇغ خىزمەتنى ئۇيغۇر مۇتەپەككۈرلەردىن يۈسۈپ خاس ھاجىپ، يۈسۈپ سەككاكى، ناۋايى ۋە بابۇر قاتارلىق شەخسلەر تولىمۇ ئەھمىيەتلىك ئىشلەرنى قىلىشقان ئىدى.

جاھان ئەدەبىياتىدا ئىسكەندەر زۇلقەرنەيننىڭ نامىدا كەلگەن قاتالغان نامە كەمدىن-كەم. بۇ نام ئۇزۇن ئاختا ئىسكەندەرنىڭ قۇدرەتلىك مەدھىيەچىلىرى تەرىپىدىن توغرىدىن-توغرى ماختالغان بولسا، باشقىلار تەرىپىدىن ئۇنىڭ جاھانگىرلىك ئەپتى بەتبەشىرىسى ئېيتقۇسىز مۇدھىش ھېكايەتلەر بىلەن فاش قىلىنماقتا ئىدى. دۇنيا ئەدەبىياتىدا مانا بۇ كەسكىن قارىمۇقارشىلىقلارنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن ئەسەرلەر يوپپە-يەككە كۆرۈنۈش بولۇپ، ئاخىرى ئۇلۇغ مۇتەپەككۈرنى ئىجابىي قىلىپ كۆرسىتىش يولى غەلىبە قىلدى. بۇ غەلىبە ئەلىنىڭ نىجىت كۈيلىگەن ئۇيغۇر مۇتەپەككۈرلىرى بولۇپمۇ ئۇلۇغ ئەمىر ئەلىشىر ناۋايى ئۇزۇنىڭ «ئىسكەندەرنامىسى» «سەددى ئىسكەندەرى»نىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىشلەرنى ئىشلىدى. بۇ كۈرەشتىن مەقسەت شۇ ئىدىكى، بۇ غايىنى ئىلگىرى سۈرگۈچى مۇتەپەككۈرلەر مۇنەۋۋەر كىشىلەر خانلار-شاھلار زۇلۇم-زالالەتنى يوقىتىپ ئادالەتنى كۈكلەرگە دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. ھەقىقەتەن ھەم بۇ كۈرەشتە ئىجتىمائىي تەرەققىيپەرۋەر سەلبىي قىلىش نەزەرىيەسى سەلبىنى ئىجابىي قىلىپ كۆرسىتىش نەزەرىيەسىگە ئورۇن بەردى. بۇ ئۇلۇغ جاھان ئەدەبىياتىنىڭ ناھايىتى چوڭ ھەم يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن بىرى ئىدى.

مۇشۇ سەۋەبلىكمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بۇ ئاجايىپ شانلىق ئۆتمۈشىنى توغرى ۋە ھەققانىي باھالىغان ناھايىتى كۆپ ئەرەپ، پارس، ھىندى، ياپون ۋە ياۋروپا ئالىملىرى: «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى پۈتۈن تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتىنىڭ ئاتىسىدۇر» — دەپ باھالىغان بولسا، ئەلىشىر ناۋايى بۇ ياخشى سۆزلەرنى: «ئۇيغۇر سۆزى پەت ياخشىدۇر، ئۇيغۇرچە دېگىلىك ياخشىدۇر...» — دەپ ئۆز بۇۋىلىرىنىڭ ئىشلىرىدىن تولا رازى بولغان ئىدى. XIII ئەسىردە ئۆتكەن ئەزەربەيجان شائىرى ئەۋھادىي مەراغايى ئۆزىنىڭ «جامى جەم» ناملىق ئەسىرىدە: «مەن ئۇيغۇر نامىدىن پايدىلاندىم» دەپ «قۇتادغۇبىلىك»، «ئۇيغۇرنامە» دەپ يەھرىسى ئاتىغان بولسا، غەزنەۋىي شائىرى ئوسمان مۇختەرى ئۆزىنىڭ بىر مەرسىيەسىدە: «قىدىرخاننىڭ ۋاپاتىغا سەمەرقەند ئىچىدا يىغلىمىسۇن، مولۇك شاھ كەتتى. ئۇنىڭغا خۇراسان ئىچىدا يىغلىمىسۇن!» — دەپ XI ئەسىردە ئۆتكەن ئۇيغۇر خانى يۈسۈپ قىدىرخان بىلەن خۇراسان مەدەنىيىتىگە كۆپ ھەسسە قوشقان قەشقەر مولۇك شاھلىرىغا يۇقىرى بەھالمەلىكچىلىك روھى بىلەن تەزىيە بىلدۈرگەن ئىدى.

ھەتتا بىزنىڭ بۇ دۇنياۋى مۇۋەپپەقىيەتلىرىمىزنىڭ دۈشمىنىمىز خىتاي ئەدەبىياتىغا قانچىلىك ئىجابىي تەسىر قىلغانلىقى ھەققىدە خىتاي تارىخچىلىرىمۇ بىرقاتار ھەقىقەتلەرنى ئېيتىشقا مەجبۇردۇر. جۈملىدىن ئۇلار قەدىمىي خىتاي شېئىرىيىتىدىكى ئون بىر بوغۇملۇق شېئىرلارنىڭ ئەسلى خىتاي شېئىرىيىتىدە يوقلۇقىنى ئېتىراپ قىلىپ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىن خىتاي شېئىرىيىتىگە كىرگەنلىكىنى يازغان بولسا، چىڭلىزدە ۋەزىن ۋە قوچۇنقا كەلگەن خىتاي دراما تۈركىيەسىدىكى ئۇنجا ئەسىرلەر مۇئەللىپلىرىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئىلگىرى ئىشلىگىنى يوشۇرالمىغانلىقى ھەم يوشۇرالمايدۇ.

مانا، بۇ شۇنچە ئۇزۇن تارىخ، شان-شۆھرەت ۋە ئۇلۇغ سەمەرلەرگە ئىگە بولۇپ كەلگەن شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ بۈگۈنكى ھالى نېچۈك، ئۇنى كىم ۋەيران قىلدى ياكى ئېغىر توسقۇنلۇقلار تۇپەيلى ئاجىزلاشتۇردى، ئۇنىڭ ئەتىدىكى مىللىي تەقدىرى نېمە بولماق؟ — دېگەن سوئاللار تەبىئىي جىددىي باش قاتۇرۇش. بۇ ئەشۇ شانلىق ئۆتمۈشكە بولغان ئەڭ سەمىمىي مىراسخورلۇقنىڭ بۈگۈنكى بەلگۈسىدۇر. بۇنداق بىر جەسۇرانە مىراسخورلۇق بولماي تۇرۇپ شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ يېڭى بىر شانلىق ئىستىقبالىغا يەتكىلى بولمايدۇ. بۇ بۇۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئىلھامى بىلەن ئېيتقاندا كۆزىنى كۆرۈش يە ئەكۆرۈش دېگەن سۆز. بىز ئەمدى مۇشۇ مەسىلىلەر ئۈستىدە ئايرىم-ئايرىم توختىلىپ ئۆتىمىز.

بىرىنچى سۆز بىلەن ئېيتقاندا شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالى ناھايىتى ئاجىز بولسىمۇ لېكىن ئۇنىڭ بىر ئەلنىڭ ئۆيى كىچىك ۋارىسلىرى ياشىماقتا. بۇ ۋارىسلار ئەڭ ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ مۇشۇ كىچىك ھالەتكە چۈشۈپ قېلىشىنىڭ سەۋەبلىرىنى ياخشى بىلىشلىرى لازىم. چۈنكى بۇ دۇنيادا سەۋەبسىز يا ياخشىلىقمۇ يا يامانلىقمۇ بولمايدۇ. مۇشۇ سەۋەبلىكمۇ كونا مۇتەپەككۇرلەر: «مەسىلىنىڭ كۆزىنى بۇرۇنراق ئۇنىڭ سەۋەبى ئۈچۈن ياكى سەلبىي سەۋەبىگە قارشى چىقىش!» — دەپ ئۆگەتكەن.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ بۈگۈنكى بىچارىلىق ھالەتكە چۈشۈپ قېلىشىنىڭ ناھايىتى چوڭ ھەم مۇھىم ئۈچ سەۋەبى بار.

داۋامى بار.

قەشقەر تارىخى

(ئىلگىرىكى لەۋھەمىزنىڭ داۋامى)

بېشى ئۆتكەن سانلاردا

يېڭىشەھەر ناھىيىسى بويىچە:
1. يانئېرما 2. تازغۇن (شۇ ناملىق قۇشنىڭ ئىسمى) 3. خان ئېرىق 4. ئەرەب 5. يېڭى ئۆستەڭ 6. سېلىم 7. سۇئۇلۇق 8. سوغۇلۇق 9. دەڭگەرچى 10. سۇلتان ئوغمازار 11. تاغ ئارق (شۇ ناملىق داۋاننىڭ ئىسمى) 12. خان ئېرىق مازار 13. قوۋەچى 14. يامان يار

ئارتۇش ناھىيىسى بويىچە:
1. كىچىك ئاتۇش 2. ئاغۇ 3. قارا چول 4. سۇنتاغ 5. قوغان 6. قوش بۇلاق 7. كاتتا يايلاق 8. قاراغۇن 9. تاش پىچاق 10. تۆگرەمەيچى 11. قۇرت قارا 12. دوڭكىلەك 13. زەمبىل 14. ئانلىق 15. جىڭگەر بۇلاق 16. چولۇق قوڭغۇزلۇق 17. ئوزۇن كول 18. ئايغىر 19. كۆچ ساي 20. شورلۇق 21. ئۈشتىتارچى 22. مازاربېشى

يېڭىسار ناھىيىسى بويىچە:
1. مەنشۇن (؟) 2. سايغان 3. قىزىل 4. تازغۇن 5. قامبا (؟) 6. تېڭىز 7. كەلپىن 8. ئېگىز يار 9. راۋاشى (؟) 10. تاز بېگىم مازار 11. تاتارمەچىت 12. چېگمەن (؟) 13. تاسسار (؟) 14. تونەۋۇق 15. شەيدان (ئەسلى شەھىدان) 16. ئەلگەۋ 17. شەۋەلى (شاھ ۋەلى) 18. تاشمىلىق 19. دەنتەر (؟) 20. باشارەھ 21. پىچانارت 22. خوتۇنئۇرپ 23. ئوپراق 24. ئىسسىق بۇلاق 25. چوپ 26. مىڭ تىكە 27. خوشبەل

يەپزاۋات ناھىيىسى بويىچە:
1. چولاق 2. يېڭى ئاۋات 3. سالق يېزىسى 4. ئېگىزقۇم 5. قارا قۇلغۇن 7. ئاپپاق غوجا 8. قىزىل بويا 9. خوشئاۋات 10. ئالتە توغراق 11. شاپتۇل 12. ماشىنا (؟) 13. قىزىل سۇ

مارالبېشى ناھىيىسى بويىچە:
1. دۆلەتباغ 2. تومشۇق 3. ئاقساقمارال 4. سېرىق بويا 5. ئاۋات 6. شەنبە بازار 7. چوقۇرچاق 8. تۆۋەنكى ئاۋات 9. ئاق دۆڭ 10. ياقا قۇدۇق 11. توققۇزسارى 12. دۆڭ توغراق 13. قاراقېچىر 14. ئۈچشۆرگە 15. قاراكۆل 16. قۇم بوغۇز 17. بودىچى 18. شامال 19. توغراقچى 20. خومەدان 21. سارقۇنچ 22. چاۋاغ (چارباغ) 23. ئاي قوتان 24. ھازارئالەي 26. ئاق تام 27. سېغىزلىق 28. چاقچان چول 29. توغراق مەلە 30. شاقا

جۈرئەتى

(داۋامى بار)

ۋەتەن خەۋەرلىرى

مەشھۇر «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك»نىڭ 1-جىلدى نەشىردىن چىققان

ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئالىمى ماھمۇت قەشقەرىنىڭ ئۈچ جىلدلىق «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» ناملىق بۈيۈك قامۇسى 1953 - 1955 يىللىرى ئارىسىدا قەشقەردە بەلگىلىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتى يوۋچانا بىلىرنىڭ تەشەببۇسى شائىر ھەم ئالىم ئەخمەت زىيايى جانابلىرىنىڭ قەلىمى بىرلەن كونا ئەرەب تىلىدىن ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان ئىدى. بۇ تەرجىمىنى شۇ چاغدىكى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئاسارىئەتىقە جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى يوسۇپبەگ مۇخلىسى ئەپەندى ئورنى زارىنىڭ ئىلىپ تەكشۈرۈپ ۋە ئۇنى قەشقەردىكى ئامانزۇل ئالىملىرى ئەھمەد ياسىن داموللام باشلىق ئالىملىرى ھەيئىتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈپ، 1956-يىللىق نەشرىيات پىلانىغا تەۋسىيە ئەتكەن ئىدى. ئەمما ئېچىنىشلىقدەك شۇ مەزگىلدە ۋەتەن ۋە مىللەت بېشىغا چۈشكەن ئېغىر بېسقۇنچىلىق ئاپەتلىرى تۈپەيلى ئوتتۇزلۇق قەدىمكى ئەسەرلەر سېلىنىپ، ناھايىتى ئوتتۇرا ئەھمىيەتلىك ۋە 800 بەتلىك ئەمەلگە قەبىھ دەھشەت نىيەت ئىلىنغان بۇ ۋاقىتتا كۆيۈپ قورۇلۇپ كۆل قىلىنغان ئىدى.

ۋاپادار مىللىي ئەۋلات بۇ ئۇلۇغ ئىشنى ئۆتۈلۈنگىنى بويىچە كۆيۈۋەرگەن ئىدى. 1978-يىلى بىر گۇرۇھ مەدەنىيەتچىلەر ئىز بېلىشىپ «دىۋانۇ»نىڭ خەلق قولىدىكى نۇسخىلىرىنى يەنە تېپىپ يېڭىدىن تەرجىمە ئىشلەشكە كىرىشكەن ئىدى. نەتىجىدە مەزكۇر ئاتاقلىق ئەسەرنىڭ 1-جىلدى نەشرگە تەييارلىنىپ ئۆكتەبىر 10-ئاينىڭ 24-كۈنى تولا سۆيۈپ تىللىك ھەم تىلشۇناسلىقى بىلەن نەشىردىن چىقىپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ قولىغا بېرىلدى.

«شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» بۇ مۇناسىۋەت بىلەن بۇ بۈيۈك ئىشقا جۈرئەت ھەم ھىممەت قىلغان ۋەتەنپەرۋەر ۋە ۋەتەنداشلارغا چىن يۈرەكتىن ئالقىش ئېيتىپ ئۇلارنىڭ داۋامىنىڭ ئۈزۈلمەي نەشر قىلىنىشىغا ئۈمىت قىلىدۇ.

قۇتلۇق قەدەملىرىڭىز قۇتلۇق بولسۇن ھەۋەسكارلار!

چەت ئەل خەۋەرلىرى

«دوغۇ تۈركىستان» مەجمۇئەسىنىڭ بىر يىللىقىغا دائىر.

تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق ۋەتەنپەرۋەرلەرنىڭ ھىممىتى ۋە ياردىمى ئاستىدا چىقماقتا بولغان ئايلىق «دوغۇ تۈركىستان» («شەرقىي تۈركىستان») مەجمۇئەسىنىڭ شۇ يىل 7-ئاينىڭ 12-سانى چىقىپ، ئۇنىڭ بىر يىللىق مۇناسىۋىتى ئوتۇغلۇق بېسىپ ئۆتكەنلىكى تۇغرۇچىلارتا رەسمىي تەنتەنە سۆزلەرلىرى قارشى ئېلىنغان ئىدى. ئەھۋالات كۆپ تىرىشچانلىق بىلەن بۇ سانلاردا ۋەتەن، مىللەت، دىن، تارىخ ۋە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەمۇرلىقلىرى دائىرىسىدە بولۇپ كۆپلىگەن ماقالە سۆھبەت، شېئىر، لەۋھە ۋە خەۋەرلەر نەشر قىلىنىپ، بۇ سانىڭ ھەممە مەزمۇنىنى ئارىغى دۈشمەن خىتاي فاشىستلىرىغا قارشى قاراتقان. مۇشۇنىڭ ئۈچۈن مەجمۇئەلەر پۈتۈن دۇنيا بويىچە مۇھاجىرلەر ئىچىدە قىزغىن كۈتۈۋېلىنماقتا.

بولۇپمۇ ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار بۇ مەجمۇئەنىڭ ئاكتىپ سەھىپىنە ياراتقان. مەجمۇئەلەر ساھىبى ئىسا يۈسۈپ ئالىپتېكىن جانابلىرىنىڭ مۇقەددەس چوڭ ماقالىسى بىلەن يۈسۈپ ئاچىن قەشقەرىنىڭ ئۆزلەشلىقىدا مۇرلەتنى ۋە مۇراجىئەتكە جاۋاپ ئورۇنلاپ يېزىلغان تۈرلۈك زورنالىستى ۋە مۇشۇ مەجمۇئەللىنىڭ چىقىشىغا ئەلگە يېقىندىن ياردەم قىلىپ كېلىۋاتقان ئەھمەت ئايسەنكىلى جانابلىرىنىڭ ماقالىلىرى تولا سۆيۈپ ئوقۇتۇپ، بۇ خىل سولاردا ئەجايىپ يېڭىلىق بېيىشماقتا.

مەجمۇئەللە ئۇزۇنىڭ مۇشۇ بىر يىللىق غەلىبىلىرىنى ئۇلۇغ ۋەتەن ناماپىش قىلىش مەقسىدى مەجمۇئەللە ھەيئەتلىرىنى بىر زورنالىستى ئۇزىنىڭ ھەمسۇس مۇخبىرى ئىستىپتىن ۋەتەنگە ئەۋەتكەن، ھازىر مەجمۇئەللىنىڭ بىر يىللىقى ئۈستىدە ئەتراپلاردا قىزغىن سۆھبەتلەر داۋام قىلماقتا.

تەھرىر ھەيئىتى

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

ئۆكتەبىر
1981
10-سان
(№31)

گەزىتە 1979-يىل
ئاپرېلدىن ئېتىبارەن
چىقماقتا

مەرئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر
ۋەتەنداشلار گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇقەددەس
ۋەتىنىمىز. بىزنىڭ پەخرىمىز ۋە مەڭگۈلۈك
مەسكەنىمىز. بىز ئۇنى قەدىرلەيلى.
سۆيەيلى ۋە قەلبىمىزدىن چىقارمايلى.
ئۇنىڭ ئەركىن-ئازات ھەم تولۇق مۇستە-
قىللىقى يولىدا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە
قارشى ئاداققىچە چېلىشايلى!

ئىككى مىللىي ئىنقىلاپ ئىككى تارىخىي ساۋاق

1933-يىلى 12-نويابىر كۈنى قەشقەر شەھىرىدە قۇرۇلغان بىرىنچى شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتىگە 48 يىل،
1945-يىلى دەل شۇ ئاي شۇ كۈنى ۋەتىنىمىزنىڭ شىمالىدا تەسىس تاپقان ئىنقىلابىي شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىگە
36 يىل توشۇش مۇناسىۋىتى بىلەن

سۈرەتلەردە: 1. شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت نىشانى 2. ئىنقىلابىي شەرقىي تۈركىستان مىللىي قوشۇنىنىڭ بىر تۈركۈم ئوفىتسېرلىرى

شەرقىي تۈركىستان خەلقى ھەر يىلنىڭ 12-نويابىر كۈنى ئۆز تارىخىدىكى ئىككى مەشھۇر ۋاقىئەنى، ئىككى بۈيۈك مىللىي ئىنقىلابنىڭ شانلىق غەلىبىلىرىنى كۆرىدۇ. بۇ غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشتە جاسارەت ۋە پىداكارلىق كۆرسەتكەن ئاجايىپ مىللىي قەھرىمانلىرىمىز مەرھۇم غازى خوجا نىياز ھاجىم باشلىق مولla سابىت داموللا ھاجى، مەرھۇم شەرىپخان باشلىق ئوسمان باتۇر، مەرھۇم ئەلىخان تۆرەم باشلىق ئەخمەتجان قاسىمى، مەرھۇم غېنى باتۇر باشلىق فاتىخ ۋە ئەكبەر باتۇرلارنىڭ ئۆلمەس ئىشلىرىنى ئەسلەپ، شان-شۆھرەتلەرگە بۆلىنىدۇ. تارىخىي دۈشمىنىمىز خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارىغاندا ئۇلارنىڭ نەقەدەر كۈرەشلۈك ئىكەنلىكلىرىنى كۆرۈپ پەخىرلىنىدۇ، ئەمما ئەپسۇسكى غۇرۇرلىنالمايدۇ.

ماھىيەتكى، مىللىي غۇرۇر - ئۇ مىللىي ئىنقىلاپ غەلىبىسىنىڭ ئالتۇن مۇھەسسەلىنى چۈشەنمەستىن تونۇغىدۇر. ئوتتۇرىغا ئالتۇن مۇھىمىزغا قىزىل قېنىمىز بىلەن قاراش قولىمىزدىكى كەلسە ئار-نومۇسىمىز بىلەن ساقلاشقا قولىمىزدىن كەلمىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە 1933-يىلقى مىللىي دۆلىتىمىزنىڭ تېخى قانات قۇرىغى چىقماي تۇرۇپ ئۇنى جاللات دۈشمىنىمىزگە ھەدىيە قىلىپ، 1946-يىلقى مىللىي ئىنقىلابىي غەلىبىلىرىنى ئۆز ئالدىغا ياشلىق مەسۇم بالىسىنى ئۆز دادىغا تاشلاپ بەرگەن بىچارە ئانىلاردەك بىرۋەھا ماڭغا ئاشقىمىزگە ئۆز ئىختىيارىمىز بىلەن ئىككى قولۇلاپ تۇتقۇزۇپ بېرىپ، ئۆگۈنلىكى بىچارىلىق غۇربەت ئىچىدە قالدۇق. بۈگۈن ئۆزىنىڭ بۇ غۇربەت تارىخىنى ۋاراقلىغان ھەربىر ئەۋلاد شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆتمۈشىمىزگە قارىغاندا مانا بۇ شەيئىنى ئۇنۇتماسلىقى لازىم.

بىز بىلىمىز، تارىخ - ئۆز ھەربىر مىللەت ۋە ياكى خەلق ئۆتكەننى ئەينەن بولماستىن پەقەت مىللەت بېشىدىن كەچۈرگەن كۈرەش شەجەرىسىدۇر. بۇ شەجەرە شۇ مىللەت ئازات بولغىچە قانچىلىك كۆز ياشلار بىلەن يېزىلىپ، مىللەت ئازات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ پەخىرلىك كۈرەش كىتابىغا ئالتۇن بىلەن يېزىلىدۇ. ئەگەر كىمدە كىم مۇشۇ مۇقەددەس شەجەرىنىڭ ئىككىنچى باسقۇچىنى يارىتالىسا ئۇ مىللەت ئەمەس.

شەرقىي تۈركىستان خەلقى بۈگۈن ھازىرقى ئۈچۈنچى ئەۋلات ئۈچۈن ئىمتىھان ئىككى تارىخىي شەجەرە ئارىسىدا ياشىماقتا. بىزنىڭ ئۆتكەن ئىككى ئىنقىلابىمىزنىڭ ئاچچىق تەجرىبە ساۋاقلىرىغا چىن كۆڭۈل قويۇپ تۇرۇپ، ياكى ۋەتىنىمىزنىڭ كۆزمۇشى تاغلارنى چىقتۇقتىغان كۆزمۇشى كىتابىغا ئالتۇن خەتلەر بىلەن ئالتۇن تاغلارنىڭ ئالتۇن قەلەملىرى بىلەن: «ئازادمۇر، مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان دۆلىتى!» دېگەن قۇتلۇق جۈملىلەرنى يازىدىغان ۋە ئىشىمىز كەلدى. مۇشۇ ئۇلۇغ ۋەزىپە ئۈچۈن ئالغا!

خىتاي ۋەھشىلىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىمىزگە قارىتا يېڭى ئويۇشتۇرۇۋاتقان فاشىستلىق دىكتاتورىسىنى تار-مار قىلىپ، ئەنئەنىۋى مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى قوغدايلى !

گېزىتىمىزنىڭ ئۆتكەن 9-سانىغا موشۇما ۋە زۇنھېڭ خىتاي ۋەھشىلىرى ئەرەبىيدىن ھازىر ۋەتىنىمىزدە يۈرگۈزۈلۈۋاتقان يېڭى مىللىي ياچىتلەر خۇسۇسىدا باش ماقالە بېرىلىپ، ھەربىر ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ بۇ ئىشقا قارشى نارازىلىقلىرىنى ئېلان قىلىشى سورالغان ئىدى. تۆۋەندە شۇنچە قىزىقسا ئاساسەن ئەمەرىمىزغا كەلگەن بىرنەچچە خەت، رۇبائىي ۋە شېئىرلارنى ئېلان قىلدۇق.

نېمىشقا كۆيۈپ كەتمەيسەن بېيجىن!

بەلكىم، مەن يېزىۋاتقان بۇ ماۋزۇنى ئوتتۇز 38 يىل مۇقەددەم، قىزىل ئۆزبېكىستان، گېزىتىنى ئوقۇغان كىشىلەر: «نېمىشقا كۆيۈپ كەتمەيسەن لوندون!» - دېگەن سەرلەۋھە ئاستىدا ئوقۇپ ئۆتكىنىدەك ئەنگلىز كورونلىرىنىڭ شۇ چاغدىكى ھەددى، ئەرەب ۋە ئافرىكىلىقلار ئۈستىدە قىلغان مىللىي جىنايەتلىرىنى ئەسكە ئېلىشلىرى مۇمكىن. ماتا، مەن ئۇنى ئەسكە ئېلىۋاتىمەن. مەن ئۇنى شۇ چاغنىڭ ئۆزىدە مۇقەددەس ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستان ئۈستىدىكى ئەنجۈن زۇلۇملىرىدىن سېلىشتۇرۇپ، گويا ئىچى ئېلىنغاندەك لەئەنتىلەر ئوقۇغانلىقىم ئۈچۈن ئۇنىڭ قارىغۇلىرىدانىغا بەند قىلىنغان ئىدىم.

شۇنىڭدىن بۇيان قانچە ۋاقىتلار ئۆتتى. بۇ ئارىدا زامانلار ئۆزگىرىپ، ئۇنىڭغا قاراپ ئاڭلىمىچىلارنىڭمۇ تەبىئى-خۇيى يېڭى ئۆزگىرىپ، ئۆزىنىڭ ھەممە مۇستەملىكىلىرىگە دېگىدەك ئەركىنلىك بېرىپ، ھەر ھالدا ئىنسان تەبىئىتى نامايىش قىلدى. بىراق ئەنجىنىڭ قىلىقچىلىقى ئۆزگىرىش بولمىدى. پەقەت بىز قەھرىمانانە ئىنقىلابىي ئەنجۈدىلار ئوقۇرار ئۆتمىلىرى ۋەتىنىمىزنىڭ بىر قىسمىنى بولسىمۇ ئۆزىمىز سورىگەن ئىدۇق.

شۇنىڭدىن بۇيان يەنە قانچە ۋاقىتلار ئۆتتى. ئەنجىنىڭ پۈتۈن ۋەھشى قارا نىيىتى شۇ بويىچە بويىغا سىڭدۈرۈلگەن ماڭۇچى بېجىن فاشىستلىرى شەرقىي تۈركىستاندا، تىبەتتە، ئىچكى ماڭغۇلىيە بىلەن گەنسۇدا 15 قېتىم قانلىق ئاتوم سىناق ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، خىتاي بولمىغان مىللەتلەرنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن پۈتۈن زىيالىي ئۇنسۇرلىرىنى قىرىپ تۈگەتتى. قالغانلىرىنى قانچە، قانچە ئازاپ-ئوقۇبەت، خورلۇق-زورلۇقلار ئىچىدە مەھسۇرلىرىناياق ئاستى قىلدى ۋە قىلماقتا.

ماتا، بۇ نۆۋەتتىكى شۇم خەۋەر مۇ خىتاي فاشىستلىرىنىڭ يەنە بىر يېڭى ۋەھشىلىكىدىن دەرەك بەرمەكتە. بۇلىڭغا قومانداتلىق قىلىۋاتقان قارا زۇلۇمستان بېجىن ئەينى بىر بېسىرىق ئىمپېرىيە بولۇپ، قىزىل كۆزلىرىنى زەھەرچىچىپ، ھېنگالنىڭ چىشلىرىنى ئاق كۆڭۈل ئىنسانلارنىڭ قاراپ يەنە غاچىرلاتماقتا.

مەن ئۆتكەن يىل ئاقسۇ ياچىتلىرىنى كېيىن ئۇنىڭغا قارشى گېزىتىمىزدە ئېلان قىلىنغان مەرھۇم ئابدۇلغېنى باھادۇرنىڭ سوزىنى ئوقۇپ، ئۇنىڭ: «خىتايغا قارشى بىردىن-بىر چارە پەقەت ئوق. بىز پەقەت ئۇلارنىڭ ھەشلىرىنى ئوق بىلەن ئۈچ

شائىر دوستۇمغا

(قەلب مۇزە بېيىتلىرى)

ۋەتەن بۇلبۇلى

بېشىڭدا ياۋۇز چاق بىلەپ تۇرۇپتۇ،
ئاگاھ بول، ئالدىڭدا قۇزغۇن ئىچىدەككە.
كۆرەشسىز يەتكىلى بولماس قىلەككە،
ئۆمۈرتسىز باقمىغىن ھۆر كېلەچەككە.

ئالەمنى ئەركىنلىك ئاشۇق ئىمەبارە،
شۇ يولغا ئۆمرۈڭنى ئاتا قىلىسەن.
رەقىبنى يارىم دەپ، يارىڭنى ئەغيارە،
بىر ئۆمۈر كەچۈرمەس خاتا قىلىسەن.

ئەنە، دەخەن، تۇرىدۇ سۆزلۈك ھەيجىپ،
بۇ نۆۋەت قالمىغىن يەنە غەپلەتتە.
بۇ نۆۋەت ئالدانما، ئەگەر ئالدانساڭ،
بىر ئۆمۈر قالىسەن يەنە ھەسرەتتە.

ئەسلىدە بۇ دۇنيا بىرى كام دۇنيا،
ئازاتلىق كۆرەشسىز بولماسكەن نېسىپ.
ئالدانما، ئالدىنىپ ئۆركىشىڭ يېتەر،
ھېچ كىشى بەختنى بەرمەيدۇ كېسىپ...

دەقىقە باشىڭ ئەگسەڭ، بەختىڭ قارادۇر،
باشىڭ ئەگسەڭ، ئالىيار ئومۇس-ئارىڭغا.
بېشىڭنى سىلىغان بولۇپ، بويۇڭنى
ئاسار كەن سەن ياۋۇزغا قۇرغان دارىڭغا...

دېمەسلىك تىلىڭ كويەر، دېمەسلىك دىلىڭ،
كىمدىن ئوغۇرلىغان سېنىڭ بەختىڭنى.
ياۋلارنىڭ ئالتۇن رىغانغا بەرمەيدۇ ھەرگىز
ئۆزلىرى بۇلىغان تاجۇ-تەختىڭنى.

ھەركىمنىڭ ئۆزىنىڭ يوقىنى ئىزدەيدۇ،
ۋىژدانسىزلار يەنە نومۇسسىزچە ئۆلۈپ سوزلەيدۇ.
ۋەتەننى سودىغا سالغان بەزىلەر
بىلمەن يەنە بېرىپ، مەنسەپ كوزلەيدۇ.

خائىنلار دەردىنى كوپ تارتقان خەلق بىز،
بەس! ئەمدى ئۇلارنىڭغا نەپرەت ئوقۇيلى.
ئۆزىنى دەپ باشقىغا خىيانەت قىلىپ،
مەنسەپكە ھەۋەس بولۇپ، دوستىنى ساتمايلى.

ئاخماق بوپ ئالدىنىپ ئويا ئاتىلما،
بولدۇقمۇ ئوت تۇرغان پاك بولۇق كۆزدىكە.
ئۇسسىغان سوسۇنغان ئەنشۇ، ئۇنتۇپ ما
بولغىما ئالدىنىپ ئەغيار سوزىگە.

ئاڭلىسام بېغىڭدا قۇزغۇن قونۇپتۇ،
نەشە ئەمە دېمەن بەختقۇشى! دېگىنىڭگە.
نەشە ئەمە، قۇزغۇنلار كوزىنى چوقۇيدۇ،
ئويما سېنىڭ تېنىڭنى تىتىپ يېگەندە.

ئىلتىماسىم ئازىم!» - دېگەن سوزىدىن قالىسىمۇ رازى بولۇپ كەتكەن ئىدىم. بۈگۈن ئۇنىڭ بۇ دادىل سوزىنى مەرھۇمنىڭ روھى ئالدىدا تىكلەپ تۇرۇپ يەنە ئەسكە ئېلىۋاتىمەن. دەرھەقىقەت ھەممىمىز بىزنىڭ دۈشمىنىمىز خىتاي فاشىستلىرىغا ئوقتىن باشقا چارە يوقتۇر، ياشى ئەۋلادلاردىن ئۈمىدىم شۇكى، ھەربىر ئىگىلىرىم ملىڭ ئوق بولۇپ، خىتاي ۋەھشىلىرىنىڭ لەككىسىگە ئېتىلسۇن. چېلىشقانلار، كۆرەشچىلەر! پەقەت موشۇ ئوقلۇق چېلىشىش ئارقىلا بىز ئازادلىققا ئېرىشەلەيمىز!

ھاجى ھاجى ئارتۇش.

بەختىمىزنى تاپايلى

ئويغۇر ئوغلى

زىغلاپ-قاقشاپ قالغان ئانا-ئانىمىز،
كەلگەندە بىز ئۆزىمىزدىن ئايرىلىپ.
شۇندىن بېرى مۇساپىر بوپ ھەر يەردە،
ئىزدەمەكتىمىز ئانىلاردىن قايرىلىپ.

يوللار ئۇزاق ئەمەس بىراق ئارىنى،
تۇسۇپ تۇرار ئىچىمىز خىتاي قارىسى.
مىنۇت سايى ئەلپىتىمىز ۋەتەنگە،
قالغانچۇ ئۇ ئانا ئۇزۇرۇڭ پارىسى.

يۈرگەن چېكەر ياغۇرى خون بوپ ئانىلار،
زالىم خىتاي سالغان زۇلۇم دەستىدىن.
ۋەيران بولدۇق باغلىرىمىز قۇرىدى،
قارا نىيەت ئېپلاس خەنلەر قەستىدىن.

كەل ۋەتەنداش قوزغىلايلى ھەممىمىز،
ۋەتەن يىراق، بىزدە پىراق دېمەيلى.
چىن ئازاتلىق كەلمەس ئۆزى كۈتۈپ قىسىز،
ئاخىرقى دەۋەت چوڭ غەلىبىگە يېتىشەيلى.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ شانلىق ئۆتمۈشى، بۈگۈنكى قايغۇلۇق ئەھۋالى ۋە ئەتىكى ئىستىقبالى ھەققىدە.

يۈسۈپ ئاچىن قەشقەرى

(بېشى 6 - 7 - 8 - 9 - سانلاردا)

بۇنىڭ نەتىجىسىدە، ئالتۇن ئوردىدا (بۇ دائىرىگە قەدىمىي يەتتە سۇ، شىمالىي خارەزم، تۈركىستان، ۋولگا بويى، شىمالىي كاپكاز ۋە قىرىملار كىرەتتى) ئۇيغۇر يېزىقى ھۆكۈمران بولۇپ، دۆلەت يارلىقلىرى مەزكۇر يېزىقتا ۋە ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلاتتى. جۈملىدىن بۇ ئوردىنىڭ ئاتاغلىق شائىرى خارەزمىنىڭ «مۇھەببەتنامىسى» بىلەن «بەختىيارنامە» قاتارلىق مەشھۇر بەدىئىي ئەسەرلەر ئىنكى ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلىپ، چوڭ ئەدەبىي تەرەققىيات ۋۇجۇتقا كەلگەن ئىدى. ئەگەر بىز بۇ دېگەنلىرىمىزنى تۆزلە تاتارتىلساق سلاۋيەن تىلىغا قىلىنغان جانلىق تەسىرى بويىچە ھېسابقا ئالساق، ئوچاغدا ئازىرقى رۇس تىلىدىكى: قاۋاق (كاباك)، كاۋاقاپاتاڭ (كاباچكى)، قورغان (كورگان)، تۈمەن (تومېن)، خان تۈمەن (خان تومېن)، توشقا قىپچاق (توشكانچىك)، بالچاق (مالچىك)، سەمھوم (ئىسمېنت) كەبى كۆپلىگەن سۆزلەرنىڭ ئۇيغۇردىن باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ يوقلىغىنى كۆرىمىز.

مىسال ئۈچۈن بۇ سۆزلەردىن بىرلا «تۈمەن» سۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە قىممەت قىلساق. ئۇ يەتتە ئۇيغۇر تىلى تارىخىغا خاس مۇھىم ئېتنىك ۋە سىياسىي ئۇقۇمغا ئىگە بىر ئىسىم بولۇپ، X - ئەسىردە قەشقەردىكى قاراخانىيلار ئوردىسىدا ياشىغان بىر ھەربىي قوماندانىڭ نامى ئىدى. ئۇ قوماندان سۇتۇق بۇغراخان مۇسۇلمان بولۇپ، يەنە بىر مەجۇسىي قوماندانى چوقتى رېشت بىلەن توقۇز ئىشقاندا، ئۇلار تۇرالغان ئەسكى سار سېپىلىنى ئېلىش ئۈچۈن قەشقەر ئېتىكىدىكى ھازىرقى تۈمەن دەرياسىنى بۇزۇپ كېلىپ سېپىلنى سۇ كۈچى بىلەن ئالغان ئىدى. سۇتۇق بۇغراخان ئۇنىڭ بۇ تەدبىرى ئۈچۈن قەشقەر دەرياسىنى ئۇنىڭ نامىدا «تۈمەن دەرياسى بولسۇن» دەپ ئاتاپ، ئۇنى تۈمەن بېگى (ئون مىڭ ئەسكەر باشلىقى) قىلغان ئىدى. ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدىكى تۈمەن (ئون مىڭ) سۆزى موشۇ ئىسىمدىن كېلىپ چىققان. ئۇ كىشى دەشتى قىپچاقنى مۇسۇلمان قىلىشتا ھازىرقى روسىيەدىكى تۈمەن، خان تۈمەن ئەتراپلىرىدا ئەسكەرلىك يۈرۈشلەردە بولۇشى سەۋەبلىك بۇ يەرلەرمۇ ئۇنىڭ نامىدا ئاتىلىپ كەتكەن. بۇ ۋەقەلەر ئۇيغۇر تارىخىدا بۇنىڭدىن بۇرۇن بولۇپ ئۆتكەن سۇتۇق بۇغراخان نامىغا بېرىلگەن «بۇغرا» (ھازىرقى بۇغرا چوققىسى)، يۈسۈپ قادىرخان نامىغا بېرىلگەن «قادىرخان تاغلىرى»، كېيىنرەك ماخمۇت سوپا دوغلات نامىغا ئاتالغان ھازىرقى قەشقەر يېنىدىكى شەھەر بەگە ۋە دوغلات كەنتلىرى قاتارلىقلار ئىشتا تارىخىي ناملار جۈملىسىدىكى بىرنەچچىسىدۇر.

ئىككىنچى ئالاھىدىلىك - ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەن دۇنياۋى تەرەققىيلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا بۇ ئەدەبىياتتىكى كۆپ مەنىلىك غايىۋى يۈكسەكلىك دېگەن سۆز بولۇپ، يەلسە ئەدەبىيات لەھجە بىيات ئەمەستۇر. ئۇيغۇر كلاسسىكلىرىنىڭ مۇندەرىجىسى كۆپ مەنىلىك، يۈكسەك زور بولىدۇ. مەسىلەن، ئۇلۇغ يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزىنىڭ 6 مىڭ بېيىتلىق «قۇتادغۇبىلىك» داستانىنى خۇددى ئۆزى ئېيتقاندەك «قۇتلۇق بىلىم» دېگەنگە لايىق قۇتلۇق يەنى، تىنچلىق، بىرلىك، دوستلۇق - قېرىنداشلىق روھىدا يېزىپ، ئۇنىڭ مەڭگۈلۈكلىكىنى دۇنياۋى مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى ئەڭ ھەقىقىي ئىنسانپەرۋەرلىك غايىسىغا كۆتۈرۈپ، دۇنياۋى ئۇرۇش غايىسىغا قارشى قويغان ئىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە شۇ چاغدىكى ئىككىنچى بىر چوڭ ئەسەر - «شاھنامە»دىكى ئىران شاھلىرىنىڭ ئۇرۇشپەرەسلىك غايىسىغا خاتىمە بېرىلىپ، ئۇيغۇر بەگلىرىنىڭ ئارسلانخانلىرى ئىران ۋە غەزنەۋى شاھلىرىغا يازغان ئاجايىپ تىنچلىقپەرۋەرلىك ناملىرى تارىختا قالدى («تارىخىي بەيھاقى»غا قاراڭ). بۇنىڭ بىلەن XI - ئەسىردە ئۇيغۇر، ئىران ۋە غەزنەۋىلەر ئارىسىدا چىقىشماسلىققا كېلىپ قالغان ئالاھىدە ئۇرۇشنى ئۇيغۇرخانى يۈسۈپ قەدىرخان «قۇتادغۇبىلىك» غايىسى ئاساسىدا توختۇتۇپ، كۆپ زامانلاردىن بېرى ئۇرۇشتا ئۆچەكىشىپ كەلگەن ئىران - تۇران ماجىرالىرى ئەسىرلەر بويى بولمايدىغان ئىنكى بېيۈك خەلق تىنچلىق ئاساسىدا بىللىك تىنچ ياشىغان ئىدى.

ئۇلۇغ يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ بۇ ئاجايىپ ئىنسانپەرۋەرلىك غايىسى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ غايىۋى ئۇسۇشىدا زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ جەمئىيەت بىلەن ئەبەدىي ھادىسىلەرگە بولغان دۇنيا قاراشلىرىنى مۇقىملاشتۇرۇپ كەلدى ۋە كېلەچەكتە. مەسىلەن، شائىر ئاتايى يىلىرىدە بەگلەرنى جەمئىيەت ئىشلىرىدا ئەخلاقىي مېھرىۋان بولۇپ، جەمئىيەت ئەرباپلىرىغا ئادىل قوللۇق قىلىشنى ئۈندەپ، «بەگلەرگە ئەخلاقلىق ئادىل تىلى، يۇمشاق دىللىق بولۇشنى كېرەك» — دېگەن بولسا، XVII - ئەسىردە ئۆتكەن قەشقەر شائىرى خىرقىتى ئۆزىنىڭ «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» ئىسىملىك داستانىدا ئۇلۇغلارنى قىزىل گۈللەرگە مېھرىۋان بولۇپ، ئۇلارنىڭ تىكىنىدىن قورقماسلىقنى ئېيتىدىلەپ:

تىكەننىڭ زەخمىسىنى قانغا رىسا چىلىدى،
كۈرۈلگە باغىدا ئاخىر گۈل ئاچىلدى، —

دەپ يۇقىرى پەلسەپىۋى ئاللىگورىيەلىك ئوقۇم ئىچىدە ئىزھار قىلغان ئىدى.

ئاجايىپ نەقىلى، رۇبائىچى نۇزھەتىنى مۇھەممەت بابۇر ئۆزى باشتا ھەۋەس بىلەن ئېلىپ بارغان جاھانگىرلىك يۈرۈشىنى كېيىن ئۆزى قاتتىق نەپرەتلىنىپ شۇنداق يازىدۇ:

ئەلەي يوقتى جانىمغا بالالىغ بولدى.
ھەر ئىشنىكى ئەيلەدىم خاتالىغ بولدى.
ئۆز يۇرتىمنى تاشلاپ ھىندى سارى يۈزلەندىم،
ۋاھ - ۋاھ، نەتەي، نە يۈز قارالىغ بولدى؟!

مانا، بۇ نېمە دېگەن ئالىجاناپ ئىنسانىي پىكىر؟! شائىر بۇ روبائىسى بىلەن ئۆزىنىڭ پۈتۈن شاھلىقىنى، چوڭ ھەربىي قوماندانلىقىنى بۇ بۈيۈك ئىشتى ھەممە غەلىبىنى چىن ئىنسان غايىسى - مىللىي ۋە ھايات ئەخلاقىي ئالدىدا تەسلىم قىلغان. سۆزسىزكى، ئۇ بۇ ئاجايىپ غايىنى بۈيۈك ئۇستازى يۈسۈپ خاس ھاجىپتىن ئالغان.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي كلاسسىك ئەدەبىياتى ئۆز ۋاقتىدا كۆتۈرۈلگەن غايەت مۇھىم سىياسىي، ئىجتىمائىي تەرەققىپەرۋەرلىكى بىلەن ئاۋرۇپا ئەدەبىياتى بۇنىڭغا ئاھالە بولۇپ قوشۇلۇشى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ دۇنياۋى ئەسىرلەر ياكى ئالاھىدىلىكىگە مۇناسىۋەتلىك ھالەتلەردۇر. مەلۇمكى، بۇنىڭدىن 200 يىل ئىلگىرى ياشىغان ئۇيغۇر شائىرى مۇھەممەت سىدىق زەلىلى ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ساھىب بولۇپ: «مېنىڭ شۆھرىتىم تۈركىستاندىن نېرى چىقمىسۇن!» — دەپ يۇقىرى كەمتەرلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك پەلسەپىسىنى كۆتەرگەن ئىدى. دەل ئەنە شۇ پىكىرنى زەلىلىدىن 100 يىل كېيىن ياشىغان بۈيۈك رۇس مۇتەپەككۇرى گوگول كۆتۈرۈپ: «مېنىڭ شۆھرىتىم روسىيەدىن ئاشمىسۇن!» — دەپ رۇس ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى جارى قىلدى.

ئۇلار ئىجتىمائىي تەرەققىيپەرۋەر ماھىرى، بۈيۈك ئابدۇرېھىم نىزارىنىڭ سەيلىشى ئۇرۇشى ئاخۇن مەجدىيىنىڭ «كىتابىتى ئەجىرىبە»، «ھەققىي ماۋجۇدىيەت» شۇئارى قىلىپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان:

ئالەم يارىتىپ ئادەم ئۈچۈن،
ئادەم يارىتىپ ئالەم ئۈچۈن، —

دېگەن قۇرلىرى بىلەن دۇنياۋى ئۇنىڭ مەددىيونچى فرانسىيەنىڭ تەخلىسلىك: «ئادەمنى مېھنەت ياراتقان» — دېگەن سۆزىنىڭ ئارىسىدا قانچىلىك تولۇپ ئاھاڭداشلىقنىڭ بارلىقىغا كىملەر ئوقۇغۇچى قىلىپ چەلىپ قىلالمىسۇن؟! لېكىن غەربنىڭ بۇ يەردىكى ئۇلۇغ جانلىق جانسىزمۇ ماۋجۇدىيەتنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋىتى كەمەس، ئۇ بۇ پەلسەپىسى ئارقىلىق ئەگەر ئادەم يارالمىغان بولسا بۇ دۇنيانىڭ ھېچ نېمىسىگە كېرىكى بولماس ئىدى دەپ ئىنساننى ئۇلۇغلايدۇ.

(داۋامى بار)

قەشقەر تارىخى

(ئىلگىرىكى ھەپتىلىك داۋامى)

بېشى ئۆتكەن ساندا

ئەمدى «قاراخان» دېگەن ئىسىمنىڭ ئۆز مەنىسى ئۈستىدە ئازراق توختىلىپ ئۆتەيلى. مەلۇمكى قەشقەرىنىڭ ئىزاھىغا قارىغاندا «قارا» سۆزى قەدىمى تۈركچە «ئۇلۇغ»، «مەرتىۋىلىك» دېگەن سۆز بولۇپ، تۈرك تارىخچىلىرى ئاق خاقانلىرىنى شۇ سۆز بىلەن ئاتاپ كەلگەن. بۇ ئىسىم بارا-بارا يەر ئىسىملىرىمىزگە ئۆزگىرىپ، خوتەندىكى «قاراخان» رايونى، قاراشەھەر ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى كەلگەندە شەھىرى قۇرۇم سىلسىلىسى بىلەن مانغولىيەدىكى بالاغاسۇن شەھەرلىرى مۇرەت يۈزىسىنى: «قارا شەھەر»، «قاراقۇرۇم»، «قارابالاغاسۇن» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. ھەتتا بۇ نام دۇنيا مىقياسىغا كۆتۈرۈلۈپ مەشھۇر شورە دەرياسىنىڭ نامى ھەم «قارادېڭىز» (ئۇلۇغ دېڭىز) بولۇپ ئۆزگىرىپ كەتكەن. ئەپسۇسكى، «قارادېڭىز»نىڭ بۇ سۈپىتى ئافرۇپالىقلار تەرىپىدىن زەۋلۇق مەنىسى (چورنايا مورىيە) (قارادېڭىز) دەپ ناتوغرا ئىشلىتىلىپ كەلمەكتە.

مانا مۇشۇ شۆھرەتلىك ۋە مەرتىۋىلىك نام ئاستىدا 25-30 ئەسىردىن بېرى ئۇيغۇر دۆلەتلىرىنىڭ پايتەختى بولۇپ كەلگەن قەشقەر شەھىرى ئاخىرقى قېتىم 1933-يىلدىكى شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جۇمھۇرىيىتىنىڭمۇ پايتەختى بولغان ئىدى. بۇ شەھەر پايتەخت بولمىغان ۋاقىتلاردا جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاقسۇ، خوتەن، ياركەن، كورلا، كۇچار، قاراشەھەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا جۇغراپىيە ۋە تارىخلاردا «قەشقەرىيە» دېگەن ئومۇمىي نام ئىچىدە تىلغا ئېلىنىپ كەلدى. ھازىر ئۇ جەنۇبىي ئادىم ۋادىسىدىكى ئەڭ چوڭ ۋىلايەتلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ ۋىلايەتكە: — كونا شەھەر، يېڭى شەھەر، يېڭىسار (بۇ يەردىكى سار سۆزىمۇ پارسچە شەھەر مەنىسىدە)، ئارتۇش (ئاق تاغ ئىچىدىكى مۇناملىق بورداۋانىڭ ئىسمى)، پەيزاۋات، تاشقورغان، مارالبېشى، ياركەنت، يوپۇرغا (؟) قاتارلىق ناھىيىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بۇ ۋىلايەتتە كونا ھېساباتتا 3 مىليون، يېڭى ۋە ھەقىقىي ھېسابات بويىچە 5 مىليوندىن ئوشۇق ئۇيغۇر، قىرغىز، تاجىك ۋە ئۆزبېكلەر ياشاپ كەلمەكتە.

بىز ئەمدى تۆۋەندە بۇ ناھىيىلەردىكى مۇھىم رايون، يېزىلارنىڭ مىللىي ناملىرى بىلەن ئوقۇغۇچىلىرىمىزنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز.

دو

كونا شەھەر ناھىيىسى بويىچە:

1. سەمەن (گۈزەل، چىرايلىق مەنىسىدە). 2. قوغان (بۇ ئەسلى گاش قورغان دېگەن قورغان). 3. ئاپپاق غوجا. 4. يېڭى ئۆستەڭ. 5. لەڭگەر (سارايخانە) 6. بەشكېرەم (بەش مەرھەمەت ياكى بېھىشت مەرھەمىتى) 7. دەيمىن (؟) 8. ئاۋات 9. ئوپال (؟) 10. بورۇختاي (شورتالىق، توپىلىق مەنىسىدە) 11. ئاشىملىق 12. ئوي ئاغ.

جۈرئەتى

(داۋامى بار)

ۋەتەندىن خەۋەرلەر

ۋەتىنىمىزنىڭ مىللىي ئەدەبىيات سەنئەتچىلىرى ئاممىۋى يىغىنلاردىن چەكلەنمەكتە.

خىتاي ۋەھشىلىرىنىڭ مىللىي كادىرلارنى جازالاشتا قوللىنىپ كەلگەن ئەمەلىي چارىلىرىدىن بىرى جازاغا مەھكۇم قىلىنغۇچىلارنى ئاممىۋى يىغىنلاردىن چەكلەش ئۇسۇلى ئىدى. بۇ ئۇسۇلنى ئۇلار «دوست بىلەن دۈشمەننىڭ چېگرىسىنى ئايرىش» دەپ ئاتاپ، ئۇنىڭ ئىجرا قىلىنىشى بىلەن بوندا دۈشمەنلەردىن «پارتىيىنىڭ ئاتىسى تارتىۋېلىپ» ھەقىقىي كەلگەن پەرلەردە يىغىنغا ئۆزگەرتىپ ئۇتتۇرۇپ كېتىشمەس ئىدى. بۇ ھالەتنى خىتاي ئىنقىلابىي ئىسلاھات قاراۋۇلى دەپ كەلگەن ئىدى.

مانا، يېقىندىن بۇيان جۇڭگو-لىشىپ كېلىۋاتقان يېڭى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» ھەرىكىتى ۋەھشىلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ بۇ كونا سەنئەتلىرىگە يەنە قايتىدىن باشلىدى. ئۈرۈمچى رادىئوسىنىڭ كېلىۋاتقان خەۋەرلىرىگە قارىغاندا، يېقىندا بۇ شەھەردە بولۇپ ئۆتكەن ئەدەبىيات خاتىرىسى ئاتالغان 800 كىشىلىك يىغىنغا يالغۇز قەشقەر خانىمىنى باشقا يەرلىك ئۆلكە بويىچە ئەدىبلار ۋە سەنئەتچىلەر قاتناشتۇرۇلمىغان. خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ھازىر ئۇنۇملۇق مىللىي كادىرلار ھەرقاچان ئىنقىلابىي گورۇھ-گورۇھلارغا ئايرىلىپ بوقىتىمقى ئۆتۈنۈشنىڭ «يول-يورۇق» قىلىشىنى كۆرگەن ئەمەس.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ بولغۇسى مىللىي ئاۋتونومىيىسىگە كىم رەئىس بولىدۇ؟

بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىش ھازىرچە بالدۇر دەپ كۆرۈنسىمۇ، لېكىن دەللەرنىڭ نىزىنىڭ بېجىرىشى ھەرىكەتلىرىدىن يېتىپ قالغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە.

ۋەتەندىن كېلىۋاتقان خەۋەرلەرگە قارىغاندا ئىشكۆل ئەرلەردە سابىق رەئىس سەيپىدىننىڭ بەكىنىڭ ئۆز رولىنى ئۆز ئىچىدە ھەرىكەت ئىسلاھ قىلىپ، مىللىي كادىرلار ئىچىدە ئۆزىنىڭ ھەققىدە ئىللىق سۆزلەر كۆپ يۈرۈپ قالغان. بېجىڭ سەھنىسىگە كۆپ تېز بويىدا يېتىلەيدىغان ئۇنىڭ نامى يېڭىچىلىقتا باتۇر سىياسىي كۈرەشكەرلەر ھەمدە خاقانىم شەرقىي كەلگۈسى يېڭى رەھبەرلىكى يېتىشىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

جەھان ئەل خەۋەرلىرى

شەرقىي تۈركىستان مۇسۇلمانلىرى ئۈچۈن نەچچە مىڭ تۈرك مۇسۇلمانلىرى كۆزلەپ قۇرئان شەرىپ سوۋغىسى قىلماقتا ياكى ئىلىپ بېرىپ ساتماقتا.

مەككە. ئىسلام دۇنيا باش ئۇستازى بولغان كېلىۋاتقان خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ئىيۇل 6-ئاي ئىچىدە مۇسۇلمانلار ئىسلام تەشكىلاتى تەرىپىدىن ۋەتىنىمىزگە 20 مىڭدانە قۇرئان سوۋغىسى ھەدىيە قىلىنغاندىن كېيىن يەنە 10 مىڭ پارچە قۇرئان سوۋغىلىرى ئەۋەتىلگەن. ئىككىنچى قېتىملىقى تۈركىيەدىكى بەزى قاراقچىلىقلار قۇرئان شەرىپنىڭ قارىسىنى باسمىدىن كۆپەيتىپ كۆچىلەرنى چېقىرىپ، ئالتاي ۋە ئاريانا تايىدىكى ۋەتەنداشلىرىغا يوللاپ بەرگەن.

ئىلگىرىكى بىر مىللەتچى قارىغاندا، ھەككىنە تۈركىيەدىن ئاپ قادىر ھاجى ئىسلاملىك بىر ئۇيغۇر تىجارەتچى پاكىستاندىن 30 مىڭغا يېقىن قۇرئان سېتىۋېلىپ كېرىپ، ئۇنىڭ ھەربىرىنى 20 يۈەندىن بولغاسىتى سوتۇلغان.

بۇ ھال، داستۇلى ئىسلام ۋە كىتابلىرى كېلىپ كەتكەندىن بۇيان، باشقا ياخشى ۋە ھەۋەس بىرىپ، كېيىن ئۆتكەن بىر يىلدا ئالماقتا بولغان خىتاي ھەمۇرلىرىنىڭ يەنە بىر قېتىم مەسىلە قىلمىغان. ئەتىجىدە ئۆلۈكلەر ئەنە قۇرئان سوۋغىسى، سودىسى توختىتىلسۇن، بىز ئۆز يېنىمىزدە قۇرئان بېسىپ كېلىپ، ئۆزىمىز ساتىمىز دەپ يېڭى بىر ئالدامچىلىقنى باشلىماقچىدۇر.

«مەدەنىيەت ئىنقىلابى» قانچە كىشى ئۆلگەن؟

تەيۋەن رادىئوسى 10-ئاينىڭ 22-كۈنىدىكى ئاڭلىتىشىدا بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىپ، قۇرۇق غەلىتىنى قىلىپ چىققان مۇھىم بىر شەخسنىڭ دېگەنلىرىنى نەقىل قىلدى. رادىئونىڭ ئېيتىشىچە، مۇدھىش «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دا 20 مىليون كىشى ئۆلۈپ، 6 مىليون كىشى ئاكا بولغان. بۇ رەقەم ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ يېرىمىنى چىقىرىشقا تەشكىل قىلىدۇ.

تەھرىر ھەيئىتى

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

ئاپرېل
1981
4-سان
(№ 25)

گېزىتە 1979-يىل ئاپرېلدىن ئېتىۋارەن چىقماقتا.

ھەر ئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر ۋەتەنداشلار گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنىمىز، بۈيۈك پەخرىمىز ۋە مەڭگۈ ئۆچمەس ئەزىزىمىز. بىز ئۇنى قەدىرلەيلى. بىردەقىقىمۇ يادىمىزدىن چىقارمايلى. ئۇنىڭ ئەركىن-ئازات ھەم ئۇلۇق مۇستەقىللىقى يولىدا مۇستەملىكچىلەرگە قارشى ئاخىرغىچە چېلىشايلى!

ئۇلۇق ۋەتەن يولىدىكى كۈرەشلىرىمىزنى ئۈمۈتتىن ئىشەنچكە كۆتۈرەيلى!

(«شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى»نىڭ ئىككى يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن)

ئۇلۇق ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىستىقبالى ھەرقاچان يارقىن بولسىمۇ، ۋەلېكىن ئۇنىڭ بۈگۈنكى مىللىي ئەھۋالى تارىخنىڭ ئەڭ كۆڭۈلسىز دەۋرىدىن ئېغىر ۋە خەتەرلىك بىر باسقۇچنى بېشىدىن كەچۈرمەكتە. بۇ خەتەرلىك مەنزىلدە مۇدھىش يەر تەۋرىشىدىن خاراب بولغان گۈزەل شەھەرلەر بىلەن ئېغىر تەبىئىي ئاپەت تۈپەيلى سۇسىزلىقتىن قۇرۇقشاپ تاشلىغان باغلارنى، قىزغىنلىق بىلەن رېسىدىنى مۇسەخخەرلىك يىلىپ تىكەن زارلىق تاپقان ئۇلار بىلەن زاماللارنى، قىيان سەلەي سولغىرى بىپسى قۇمغا كۆمۈلۈپ كەتكەن چىمەنلەر بىلەن ۋاقىتسىز قۇللىرى تۈزۈلۈپ قالغان سەمەنلەرنى كىشىلەر كۆزىگە كۆرسەتمەكتە. قىسقىسى تۈز تارىخنى بىجارلىقتىن بىلمەيدىغان ئۇيغۇر دىيارى بۈگۈن ئەڭ ئېغىر بىچارىلىق ھەسرىتىنى چەكمەكتە.

بۇ خەتەرلىك مەنزىلدە رەنى كۆرۈۋاتقان كىشىلەر نېمە ئويلاۋاتىدۇ، كۆزنى سانائىپ خاراباتسىرى ماھارەت يولىغا كىرىشىۋاتقان ئۇيغۇر دىيارىنىڭ ئاقىۋىتى زادى نېمە بولىدۇ؟ — شەرقىي تۈركىستان توغرۇلۇق بۈگۈنكى بىر دىن-بىر مەسىلە مانا مۇشۇ ئىككى سوئالغا ھەر بىر ئۇيغۇر بالىسىنىڭ قانائەتلىك جاۋاب بېرىشىگە باغلىق. چۈنكى نېمە شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ۋەتىنى. ئۇيغۇرلاردىن باشقا كىشىلەر بۇ سوئالغا قىزىقمايدۇ. ئەگەر ھەر بىر ئۇيغۇر ئۆزىنىڭ بۇ ئەزىز ۋەزىپىسىنى ئانام دەپ بىلسە، ئۇنى ئىپار سەنئىتى مۇستەملىكچىلەرنىڭ ئايىغى ئاستىدا خار قىلمايمەن دەپ جان پىدالىق قىلسا ئۇ خار بولمايدۇ. ئەگەر ھەر بىر ئۇيغۇر قۇرۇق ئېغىز ماداراسى بىلەن ۋە ئىسمى-ۋەتەنمە دەپ قويۇپ ئەمەلىي ئۇنىڭ ئازاتلىقى يولىدا جان پىدالىق قىلمىسا، ئۇ قۇرۇقچى مۇدھىش مەنزىلىنىڭ ئاقىۋىتىگە — ۋەھشەتلىك مۇنقەرزلىككە يۈزلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يول يوق، تەقەسسۇپ ھەققە ئەمەلىيەت ۋە تۈزۈلمەيدۇ.

«شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ئۆزىنىڭ 1979-يىل ئاپرېلدا چىققان 1-سانىدىكى باش ماقالىسى بىلەن مۇراجىئەت ئەنە مانا مۇشۇ ھەل قىلغۇچ ئۆتكەللەردە ھەر بىر ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ئىنكاسى ئالا قىلىپ دۇشمىنىمىز خىتاي فاشىستلىرىغا قارشى ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچى ۋە تېشىدا پەيدا قىلغان كۈرەش يولىنى ئۈستۈرۈش ئۈچۈن ئالغا قويغانىدى.

«شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» بۈگۈن شۇنى مەمنۇنىيەت بىلەن تىلغا ئالىدۇكى، ئۇنىڭ چىن ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىدىن دەپ بىلگەن ئاھالىسى كۆپ مەرد ئۇيغۇر ۋەتەنپەرۋەرلىرى ۋەتەننىڭ بۇ ئاۋازىغا ئاۋاز قوشۇپ مۇقەددەس ۋەتىنىمىزنىڭ كۈرەشلىرىگە قەدەم قويۇپ، قۇدرەتلىك ئۈمۈت ۋە ئىشەنچ بىلەن كۈرەشكە چىقتى. بۇ كۈرەشنى كەشمىردىكى مەرد ئۇيغۇر ئوغلى ئىبراھىم ۋە باشقا ئۇيغۇر ئوغلانلىرى ئوت يۈرەكلىك بىلەن ئاچقۇچ قىلىپ، بارلىق ئۈمىدسىزلىكتىن قورقماي ئالغا باستۇرغانىدى. ئاخىرىدا خىتاينىڭ ئالدامچىلىق سىياسىتى ۋە ئىچكى ئەھۋالىمىزنىڭ ئىپادىسى بىلەن ئاشكارىلاندى. ئەمدى ئۇلۇق ۋەتىنىمىزنىڭ تارىخىدىكى ئۈمۈت ۋە ئىشەنچلىك مىللىي مۇستەقىللىق مەنزىلىگە قاراپ قەدەم ئۇرماقتا.

بۇ قەدەم پاك مىللىيەتچى ئۇلۇق ئۇستاز يۈسۈپ خاس ھاجىپ تىلى بىلەن ئېيتقاندا «كۆرەشتە كۆرۈشى ۋە كۆرەشتى!» — دېگەندۇر. ھەر بىر خەلق پەقەت مۇشۇ كۆرەشى بىلەن ئۆزىنىڭ بېجىرىلىقلىرىدىن قۇتۇلىدۇ، كۆزىدىكى قورقۇنچ قاپقاقلارنى تېشىپ يېرىپ، يولىدىكى پۈتۈن توسالغۇلارنى ئاخىرغا ئاتىپ تاشلايدۇ.

«شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ئۆزىنىڭ ئىككى يىللىق مۇناسىۋىتى بىلەن بۇ شەرەپلىك كۈرەشنىڭ مۇنەۋۋەر كېيىنكى قەدەملىرىنى تەبرىكلەيدۇ. ئىككىلىسى ۋە ھېچ قانداق باھانە ئالدىدا يول قويمايدىغان مۇشۇ توغرى نىشان ۋە قەتئىيەت بىلەن ئاخىرغىچە ھاكىم قىلىشنى پۈتۈن ۋەتەنداشلىرىمىزدىن بەك چوڭ ئۈمىد بىلەن سورايدۇ. بىزنىڭ بۇ ئۈمىدىمىز سۆزسىز ئەمەلگە ئاشىدۇ، بىز ئۇنىڭغا ئىشەنچ بىلەن تولۇق ئىشىنىمىز.

بۈيۈك ئىشەنچكە قاراپ ئالغا!

«شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى»نىڭ تەقدىرلەۋىسى

گېزىتىمىز ئۆزىنىڭ بىر يىللىقىنى نىشانلاش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكەن يىل ئاپرېلدا بولۇپ ئۆتكەن خەلقئارا ئۇچۇر شىنتا بىرقاتار ۋەتەنپەرۋەر ۋەتەنداشلىرىمىزغا ئالقىش بىلەن ئورۇن بۆلۈپ ئۆتكەنىدى. بۈگۈن ئۇنىڭ ئىككى يىللىقىنى نىشانلاش مۇناسىۋىتى بىلەن گېزىتىمىزگە ھەممە تەرەپتىن يار بولۇپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلارغا ۋە ۋەتەنداشلىرىمىزغا ئۆزىنىڭ قىزغىن رەھمەتلىرىنى بىلدۈرۈپ ئۆتىدۇ.

كەشمىردە تۇرۇۋاتقان تىجارەتچى مەمتىلى ھاجى خۇدادادخان ئوغلى ئىلەك قارى جانابلىرىغا (رەسىمى ئۈستىدە)،

ستانبولدا تۇرۇۋاتقان زىيالىيلىرىمىزدىن تاشبولات ئەپەندىگە،

گېزىتىمىزنىڭ مۇئەللىپلىرى شائىر ھىجرانى جانابلىرى بىلەن ئەسام ئىلى بالىسى ئەپەندىلەرگە،

گېزىتىمىزنىڭ كاتىبى سىتۈركان خېنىم تۇردىنىيە جانابىلىرىغا.

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى
ئاپرېل 1979

شۇ يىل يېنۋاردا سەئۇدىيە ئەرەبىستاندا بولۇپ ئۆتكەن پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمان دۆلەتلىرى باشلىقلىرى III-كونفېرېنسىيە-سىنىڭ شەرقىي تۈركىستان مەقسىتىكى تەشەببۇسلىرى

مەككىدە چىقىدىغان ئەرەپ تىلىدىكى كۈنلۈك، ئەنئەنىۋى (ئۇقاز) گېزىتىنىڭ شۇ يىلقى 28-يانۋار سانىدا تۆۋەندىكى خەۋەر بېسىلغان:

ئەرەبىستاننىڭ خەلق ئاۋازى دېگەن مەركىزى، رابىتول ئىسلام، (ئىسلام بىرلىگى) تەشكىلاتىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن شۇ يىل يانۋاردا مەككىدە بولۇپ ئۆتكەن دۇنيا مۇسۇلمان دۆلەتلىرى باشلىقلىرى كونفېرېنسىيەسى شەرقىي تۈركىستان مۇسۇلمانلىرى خۇسۇسىدا تۆۋەندىكى تۆت قارارنى ئېلان قىلغان.

1. شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي ئەركىنلىكىنى ئاقتۇرماق ئۈچۈن خىتاي بىلەن دىپلوماتىيەلىك ئالاقىسى بار دۆلەتلەر خىتايغا بېسىم ئىشلىتىش. 2. ئۇيغۇرچە دىنىي ۋە مەدەنىي ئەسەرلەرنى پايدىلىنىش ئۈچۈن مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي جەمئىيەتلىرىنى پات-پات شەرقىي تۈركىستانغا ئەۋەتىپ تۇرۇش. 3. بۇ ئەسەرلەرنى تەشكىللىك تۈردە تارقىتىش ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستاندا دىنىي ئەشكالاتلار قۇرۇشقا ياردەملىشىش. 4. مەدرىس دىنىي كىتابلارنى، دىنىي دەرسلىكلەرنى تەييارلاپ ئۇنى شەرقىي تۈركىستانغا كۆپلەپ ئەۋەتىپ تۇرۇش. مەسچىت - مەدرىسلەرنى ئىسلاھ قىلىش ئۈچۈن ماددىي ياردەمدە بولۇش.

قەدىمىي مۇسۇلمان شەرقىي مەدەنىيىتى ئىچىدە شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ رولى ۋە ئەھمىيىتى

تۈركىي خەلقلەر ياشاپ كەلگەن ئەڭ قەدىمىي مەركەز - شەرقىي تۈركىستاندا 6 مىليون ئەتراپىدا ئۇيغۇر، ئۆزبېك، قازاق، قىرغىز ۋە تاتارلاردىن ئىبارەت مۇسۇلمان تۈركلىرى ياشاپ كەلمەكتە. بۇ خەلقلەر زامانىمىزنىڭ ئاتا قەبىلىلىرى تارىختا چېلەر X-ئەسىردىلا تولۇق تۈردە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشقان ئىدى. ئۇنىڭ داۋامى 1410-يىلى قۇمۇل خەلقى بىردەك مۇشەررەپ بولۇشلىرى بىلەن پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان ئىسلام ئەلىگە كىردى. جۈملىدىن، شەرقىي تۈركىستان خەلقى قوبۇل قىلغان دەرگەنسۇرلىكى سىپىرتىق ئۇيغۇرلاردىن باشقا يوقۇنلەي دىيەرلىك ئەللەرنىڭ مۇسۇلمان دىنىغا ئىتائەت قىلىشماقتا.

شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئۆتۈشتە مۇسۇلمان دىنىغا كىرىشى تارىخىدا تارىختىن بېرى كۆپلىگەن مۇسۇلمان ئەللىرى بىلەن قويۇق مەدەنىي، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەردە بولۇپ كەلمەكتە. بۇنىڭ نەتىجىسى شەرقنىڭ بۈيۈك مەدەنىيەت ئۈچىغى ھېساپلانغان باغدات شەھىرىدە X-ئەسىردە ئاتاغلىق ئۇيغۇر خانى ئالىپ ئارسلانخان نامىدا ئالاھىدە مەھەللىلەر قۇرۇلغان بولسا، بۇنىڭغا جاۋابەن خوتەندىمۇ ئەسىرلەردە قەشقەردە مەشھۇر ئەرەپ ئەقىدەچىسى جالالىددىن يەغنادى نامىغا مازارلار بېسىلغان ئىدى. بەزى خەۋەرلەرگە ئاساسلانغاندا كۆرسىتىلىشىچە شۇ كۈنلەردە شەرقىي تۈركىستاندا تورت يۈزدىن زىيادە مەخسۇس مازارلار بولۇپ، بۇنىڭ نەتىجىسى خوتەندىكى ئىمام جەئپەر سادىق، كۇچاردىكى سالمان پارىسى، ئاقسۇدىكى جالالىددىن كېتتى، ئاتۇشتىكى ئابۇ نەسر ساماني كەبى مازارلار ئوزىغا خاستا شەرقىي تۈركىستاندا ياشاپ ئۆتۈپ كەتكەن ئەرەپ ياكى ئىران ئۆلىمالىرى ئىدى. بۇنىڭغا جاۋابەن

XIII ئەسىردە باغدادتا ئىنجادلەنگەن ئۇيغۇر شائىرى يۈسۈپ سەككاكى ئەرەپلەر ئىچىدە شۇنچە مەشھۇر بولغان ئىدى. بېيۈك مۇھەددىس ئابۇل ھېممەت ئابدۇلقادىر ماللىكاشغەرىنىڭ ئەسەرلىرى مەككىدە شۆھرەت تاپقان ئىدى.

مەلۇماتلارغا قارىغاندا ئىسلام دۇنياسى بويىچە تۇنجى دەسلەپكى قۇرئاننى تەپسىرلىرى ئۇيغۇر ئەرەپچىلەرگە مەنسۇپتۇر. 1950-يىلى قەشقەردە ھەزرىتى ئۈستەماننىڭ زامانىدا كېيىلىك تېرىسىگە پۈتۈلگەن قۇرئاننى سۈرىلىرىنىڭ بىرى تېپىلغان ئىدى. ئەپسۇسكى بۇ ئاجايىپ ئاسار ئەتىقىنى كونلىق، دەپ يوقۇتۇشقا ئالدىرىغان خىتاي مەمۇرلىرى شۇ ۋاقىتتا ئۇرغۇن يېرىم جەم تىلىرى بىلەن قوشۇپ ھېيكارمىنىستىكويىقۇرۇپ كۈلى ئاياللىغان ئىدى. شۇنىڭغا قارىماي ھازىر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ ۚ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا ۖ وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ

قەشقەردە كۆچۈرۈلگەن قۇرئاننىڭ دەستنۇسخىسى

ھەم شەرقىي تۈركىستاندا كۆپلىگەن تارىخىي ئەھمىيەتكە مالىك قۇرئان تەرجىمىلىرى ۋە قوليازمىلىرى ساقلانماقتا (ئۈستىدىكى سۈرەت).

بۇ تەرجىمىلەردىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يەنە كۆپ ئەسىرلىك مەدەنىي بايلىقلىرىنىڭ كۆرۈنۈشى. ھازىرغىچە تېپىلغان رەقەملەرگە ئاساسلانغاندا ئۆتكەن ئىلىكى ئەسىر ئىچىدە ئەرەپ،

پارىس ۋە ئوردۇ تىللىرىدىن ئۇيغۇر تىلىغا كەلتۈرۈلگەن مەشھۇر ئەسەرلەرنىڭ سانى يۈزدىن ئاشىدۇ. مەسىلەن، بۇلاردىن بەزىلىرىنى ئالساق گۇقسەلىك 1687-يىلى قەشقەرلىك مۇھەممەت رەھىم ئىسىملىك كىشى ئاتاغلىق مەۋلانە مۇتسىنىڭ (ۋاپاتى 1880) دىسيار شېرىپ، ناملىق بۈيۈك ئەسەرىنى پارىس تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا كەلتۈرۈپ ئاجايىپ بىر يەنىش ئۇيغۇرۇسلۇبىغا سالغان بولسا، 1709-يىلى مولا مۇھەممەت تۇرمۇرد قەشقەرى ئىسىملىك زات بەلگۈلۈك ئەقىدىچى مۇسەيىن كاشىفىنىڭ، ئەخلاق مۇخسىنى، پارسچىدىن ۋە 1713-يىلى ھىندى فىلوسوفى بىكپايى براھمىنىڭ، كەلىلە دەمنە سىنى، ئەرەپ تىلىدىن تولۇق ۋە بىيانلىق ئىسلامىي ئاتا ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ مۇسۇلمان شەرقىي ئالەمگە مەدىيە ئەتكەن ئىدى. بۇنىڭ بىلەن 1751-يىلى ياركەن شائىرى مولا نىزامىددىن خاموشى ئەرىبىنىڭ، شاھنامە، 1776-يىلى قەشقەرلىك زىيارتۇشلۇق مۇھەممەت ئىسىدىق رەۋشىدى قەلىمى بىلەن بۇ ئىمتۇن ئەتتارنىڭ، تەزكىرە تول ئەۋلىياسى، 1876-يىل ئاقسۇلۇق مۇھەممەت مۇسەيىن ئەلەم ئاخۇنۇم ئەرەبچىدىن يونان ئەدىبى مەۋلانە مۇجەھۇلنىڭ، ئىسكەندەرنامە، شەرەپلىك ھالدا ئۇيغۇر تىلىغا ئەرجىمە قىلىپ ئەپسۇس ئېتىشلىدى.

ئەمما ئەپسۇسكى، تۈركىي دۇنياسى بىلەن ئەرەپ، پارىس ۋە باشقا ئىسلام ئەللىرىنىڭ مەدەنىي مۇناسىۋەتلىرىنى شۇنداق بىر بۈيۈك خەزىنە تىلىرى كۆرسىتىپ كەلگەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۈگۈنكى مىللىي تەقدىرى تولۇق ئېچىنىشلىقتۇر. بۇ خەلق كۆپىنچە بىرى ھېچ قانداق بىر چەت ئەللەر بىلەن ئالاقە قىلالماي كەلمەكتە. ھەتتا بۇ نىڭ خەلقىمىزنىڭ مەككىگە مۇكەررەمە بىلەن بولۇپ كەلگەن ئەڭ ئاددىي ھەج زىيارەت ئىشلىرى ھەم خىتايلار تەرىپىدىن شۇ قەدەر چەكلەنگەنكى، مەسىلەن، كېيىنكى يىگىرمە يىل ئىچىدە خوشىمىز ئافغانستاندىن ھەج قىلىپ ياتقان كىشىلەرنىڭ سانى 6220 كىشىگە يەتكەن بولسىمۇ، بۇ ئارىدا شەرقىي تۈركىستاندىن ھەججىگە بېرىپ ياتقانلارنىڭ سانى ئاران ئەللىك يېقىن كىشىنى تەشكىل قىلغان. ھازىر شەرقىي تۈركىستان مۇسۇلمانلىرىنى نەچچە كۈن مىڭلىغان مەشھۇر دىنىي زاتلار خىتايلارنىڭ تۈرمە ۋە لاگېرلىرىدا ئازاپ چەكمەكتە. بىز يوقۇرىدا ئاتاپ ئۆتكەن 400 دىن زىيادە مازارلارنىڭ كۆپىچىلىكى خىتاي خۇجەيىن بىلەرى تەرىپىدىن بۇزۇپ تاشلاندى. مىڭلىغان مەسچىت - مەدرىسلەر چېقىلىپ كۆيدۈرۈلدى ياكى ئاددىي ئەسكەرىي ئامبارلارغا ئايلاندۇرۇلدى. مەشھۇر ئۇيغۇردىن ئالىم ئەللامە دوللا مولام بىلەن ئىشلىق مولا ساۋۇت دامولام، كۇچارلىق ھاموت دامولام بىلەن قەشقەرلىق ياسىن دامولام ۋە جۈجۈ ئىگىلىك قازاق مۇپتىسى مولاس دىلىز يوقىرىدا ئىپتى ئۆتكەن خاجىلەرنىڭ قۇربانلىرىدۇر. بۇ خەلقلەرنىڭ ۋەھشى خىتاي فاشىستلىرىنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇش ۋە ئىستىقلال ئۈچۈن - بىر يولى - يەنە ئۆزلىرىنىڭ بۈيۈك مىللىي ئازاتلىق كۈرەشلىرىنى پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرى، جۈملىدىن ئىسلام جۇمھۇرىيەتلىرىدىن ئەقلىي ۋە ماددىي ياردەم كۈتمەكتە.

ئازىم ! جوددەتى

شائىر شائىرغا قاياش، ئۇلۇغ ۋەتەن شائىرلار دىلىغا مەڭگۈ ياشتۇر!

چەت ئەللەردىكى ۋەتەنپەرۋەر شائىرلىرىمىز
ئىجتىمائىي ۋەتەننى ئۇنتۇلماس كۈيلەپ، دۈشمىنىمىز
خىتاي ۋە مۇشۇلارغا قارشى ئەركىن ۋەتەن يارىغىدا تۇرۇپ
كېلىۋاتقان مەرجانىيەت قەلەمداشلىرىمىزنىڭ بىر
سى شائىر ئۇچقۇن. بۇ زات شۇ كۈنلەردە قازاقىستاندا
ياشاپ ئىجادەت قىلماقتا. گېزىتىمىز ئوقۇرمەنلىرى شا ـ
ئىرنىڭ ۋە ئىسمىزدىكى بىر قەلەمداشقا بېغىشلاپ، تە
ھرىراتىمىزغا ئەۋەتكەن ۋەتەننامىسىنى بۇ سەھىپىدە
ئېلان قىلىدى.

تەھرىرات.

ئۇچقۇن

شائىر دوستۇمغا

سەن شېئىر ئوقۇپ قالدىڭ بۈگۈن تاڭدا،
گاھ مەيۈس، گاھ ئۈمىتلىك بىر ئاھاڭدا.
دىلدىكى سۆزلىرىڭنى تۆكەلمەستىن،
چۈچۈيسەن ئولتارغانلىق ئېھتىياتدا.
ۋاراقلاپ بەزەن تارىخ ۋارىغىنى،
ئېيتماقتا ئەتىلسەن بالدىغىنى.
ئويغىتىيسەن مەنزىلىڭگە يەتمەي تۇرۇپ،
كۆرگىنىڭ زامانىڭنىڭ تارلىغىنى.
زۇلۇمغا قاراپ بىردە زوقلىنسەن،
ئەجدادلار ناخشىسىدىن روھلىنسەن.
بەزىدە ھەقسىزلىقنى ئورتىمەك بوپ،
غەزەپتىن ھەم نەپرەتتىن ئوقلىنسەن.
بۇ نېچچۈ ئەگەر، ئوقاي يولۇڭ سېنىڭ،
گاھ ئازات، گاھ باغلىنار قولۇڭ سېنىڭ.
ئىقلىپ نەچچە ـ نەچچە تۇردۇڭ يەنە،
مۇستەھكەم بولغاچقا ئۈمۈدلۈڭ سېنىڭ.
سۆزۈڭ كۆپ بۇ جاھانغا ئېيتماي دېسەڭ،
ئىرادەڭ بار خويا ئېيتماي دېسەڭ.
ئالدىڭنى توسار خىتاي ـ خائىن ھەلىقۇن،
سەن كۈيۈپ ئۆزجەلقىڭنىڭ غېمىنى يېسەڭ.
يەتكۈدەك سېنىڭ تارتقان ئازاۋىڭمۇ،
ئېيتقىچە جار ئىخلاسى خوش سازىڭمۇ.
قوشۇلماي شېئىرىيەت دەرياسىغا،
ئارمانىڭ بوغۇلۇپ يەۋ ئاۋازىڭمۇ.
ئازابنى كۈيلەيدە يەۋ راھەتىم دەپ،
يېتەلەي تەغدىر بىلىن ئامىتىم دەپ.
شۇنى ئۇرۇپ قانتىشى، يازغىنى دەپ،
يەرۋازدا قاتتىق مېنىڭ قانتىم دەپ.
ئورنىغا ئورنىڭ بىرىپ جاھالەتنى،
قەيەرگە بەتتەرلەشتى ساداقەتنى.
ھەقىقەتنى تۇھمەت بىلەن كۆمگەنلەردىنى،
سەن ئىزدەمسەن ئەي دوست يار ئادالەتنى.
ئەبەدىسۇم كۆرمەك بولۇپ، ئادەملەرگە،
قارايسەن خەلىلىڭ تولۇپ ئەلەملەرگە.
بىلسەن، يە بىلمەيسەن مېنىڭ پايلاقچى ـ
قويۇلغان باسقان ھەر بىر قەدەملەرگە.
«ئىخلاسىڭ بوخايلاردىن ھېكايە تىلەر،
ئانىسىغا ئۇستۇ خەلىكى، جىنايە تىلەر».
بىر تىغىز راست گەپ ئۈچۈن تۇتقۇلىغۇ،
شۇ بۇ قەدەمسىز «جىنايەتنى» رىۋايە تىلەر.
بىلىمەن: كۆپتۇر سېنىڭ ئارمانلىرىڭ،
ئارمان قېپ ئېيزىلىغ چىشلەپ قالغانلىرىڭ ـ
ئىسمەن ئاززۇلار ئىلىڭ دەشتى ئارا،
يول ئىزدەپ تېپىشكەن كۆپ كارۋانلىرىڭ.
بىلىمەن: سەن كۆزلىگەن ئەلنىڭ كۆزۈڭدە ياش،
بولغاچقا ساڭا مەككار رەقىب يولداش.
ئىچىڭدە مەھسەن ئۇقتۇپ كەلدىڭ،
گەل ئازاتتا پالماستىن خالىس سىرداش.
شائىرسەن. شائىرلارنىڭ مەراسى كۈيى،
سەنى ھازاتۇتسالىڭ ـ رەقىب ئۈچۈن ئوتتۇرى.
ئىچىڭنى بوشاتقاق بوپ دەلەلەيسەن
ـ كەل ساقى، قەدەھلەرنى تولتۇرۇپ قويى.
كەل قېنى، توكۇشەيلى بارىمىزنى،
ئېيتىشىپ ئۆتكەنكى ئۆزلۈكـ زارىمىزنى.
ھەقىقەت بازارىسى تولچۇ سۇنچۇ،
قويايلى ئوتقا ئۇنداي ئارىمىزنى.
دېمەيسەن ـ ئەلەمنىڭ زورچۇ ئۇرۇشلىرىنى،
ئەقلىمۇ كۆچلۈك چىقار ئۆزگۈرلىرىنى.
شۇ جىلسقا شېئىرنىڭ ناھايىتى تۇر ـ
ھە، پەقەت مېنىڭدىن بىرى تىلىگىنىنى.
شائىرسەن، شائىرلارغا ھالاللىق يار،
شائىرنىڭ ھەر سۆزىدە ھەقىقەت بار.
قارىنى ئاق دېگەنلەر شائىرمىكەن،
ئىمزالىنى ئۆتكەن قالارغا يات ئىشتىھار.
باغلارغا گۈل ئېچىلماي، سولىشىپتسا،
گۈللەرلار قوزغىغۇن بىلەن تولىشىپتسا.
ياتماستىن ئۆز يېرىڭگە ئۆيغۇرلىرىڭ،
خىتايلار ئوتقا جوجا بولۇشۇپتسا،
چەتئەلتە ئاپەت نەتىجە ھەمەنىگە،
زەھەرلەپ سېلىپ قويسا ھەم زەمزەمگە.
ئوپلىرىڭ بىگانە بوپ يا تىسىرىپسا،
سەن ئوتقان قەلەملەردە، ئۆز ـ ئۆزەڭگە.
نەھاجەت بەختىنى سۆزۈڭ چاماق بۇگۈن،
پېشىلمەي كۆڭۈلنى سىرلىق تۈگۈن؟
مەيۈسلۈك ئازارىڭنىڭ تېرەنىشلىرى
ئىلادەك ئىخلاسىڭ شۇ ئۆزلۈك ئۈچۈن.

× × ×

سەن شېئىر ئوقۇپ قالدىڭ كۆتمىگەنچە،
ھە، دېمەك شائىرلىقنىڭ پۈتمىگەنچە!
ياشلىقتا مەيلىڭ تارتقان ئەشۇ مەشئەل،
تېخىچە كۆز ئالدىڭدىن ئۆچمىگەنچە!
تېخىچە سۇنمىغانلىقىڭ ئىرادەڭمۇ،
يادىڭدا باركەن بەرگەن ئەھدە، ۋەدەڭمۇ.
ئېيتقىنا، شېئىرىڭدىكى ماياجانلار،
زۇرلىگىڭنى ئوردۇشقا بىلىڭ يەتمەمۇ؟
كۈيلەيسەن تارىم بىلەن ئىلىنىمۇ،
بىلگەنچە شېئىرىيەت سىرلىنىمۇ.
ئىمىشكە ئېيتالمايسەن ئەڭلىكى دەريا
دەردىڭنى ھەتتا مېنىڭدىن بىر يېنىمۇ؟
يازمايسەن رەڭگى ـ روھى سامانلارنى،
رەڭگىنى سارغايتقان شۇ ـ يامانلارنى.
ئەسلىنىچە نەتىجە مىسالى گۈزەل ئۆزۈڭنى،
ئوتتۇرا ئاتۇم بوغۇغان ئاسمانلارنى.
بەزىدە يالغان چىقار راستنى دېگىنىڭ،
ئۆزەڭنىڭ بولماس بىزگە خاس دېگىنىڭ.
بەختدەپ كۈيلىگىنىڭ بەختسىزلىك،
زىمىستان قىشنى ئوتۇپ چىقار ياز دېگىنىڭ.
ئىنگۇمە يا تىتا چىچى ئاقارغانلار،
دوستـ ـ تونۇغان تۇرۇپ، «دۈشمەن»، ئاتالغانلار ـ
غەزۇنى سىغمىسىمۇ كۆيلىمىگەنگە،
دوستىمىزنى شېئىرلىق ئۈچ تاپ ئاتارغانلار؟!
ئەگىلىك پالاق قالدىمۇ شۇ ياكى لىغىچە،

سەن نەچچە سىرلىق داۋان ئاتلىغىچە؟
نەساۋادا چۇغمىد بىكىنى ياتىن بېشىڭغا،
قادىلىپ ئەڭلىكى ئۆز ياۋە ئاتلىغىچە.
بىلىنمەي، يات قالسۇ ياتلىغىچە،
مەزلەرگە تولۇم ئەللەر داتلىغىچە.
ئازاتلىق قالمۇ بەرەر نېسى بولۇپ،
دۈشمەنگە ئەجەل ئوقى ئاتمىغىچە.
بىلسەن: بىرى ئەلنى سويۇپ ئولدى،
ھېچ ـ بىر جان كۆرمىگەننى كۆرۈپ ئولدى.
مەڭگۈلۈك ئەنەنىسىگە سېلىپ ياخشىنى،
خائىننى نەپرەت بىلەن كۆمۈپ ئولدى.
ھە، بىرى ياشاپ كەلدى ھازىر تە،
خىتايلارتە خەم قىلغان، ساداقەتتە
ياشىدى.
تىكلەپ ـ تىكلەپ ئاق چاچ ۋەتەن ـ
دەرتچىكىپ تولغانغانىدۇ كۆرۈلپەتتە.
كۆرمىدۇق سەن ھەممىنى ئەلەم بىلەن،
پەرۋاسىلىق دېگەن زور بىر ھېممەت بىلەن.
يازغانلىغا ئوتقە رېمىكىن ئىنتىقاملار،
پۈتۈنلەي داتلار باسقان قەلەم بىلەن.
چەك قويۇپ بۇ زۇلمەتلىك ئۆزلىرىڭگە،
يەتكەنىدە ئارزۇ قىلغان كۈنلىرىڭگە.
زوقلىنىپ قالماسمەن ئۈرۈمچۈل جاھان،
توسقۇنى يارغان مەغرۇر ئۆزلىرىڭگە.
زوقلىنىپ قالماسمەن ئەۋلاتلىرىڭ،
تارىخقا ئايلانغانلا پەريادلىرىڭ.
جەڭگىۋار روھى بىردىن تىرىلگەنەدەك،
سېپىگە قوشماسمەن ئەجدادلىرىڭ؟!
قوشۇلۇپ كۆيىنىڭ بۈيۈك دەرياسىغا،
چومۇلۇپ تەخلىك، ئەركە زىياسىغا.
ئايلىنىپ قالساڭ ئەجەپ ئەمەس، دوستۇم،
ھۆر ۋەتەن بولۇشلىقنىڭ قىياسىغا.
شۇ بىزنىڭ مەڭگۈ ئۆلمەس ئارمىنىمىز،
ئارمانىدا كۆچمىز ھەم دەرمىنىمىز.
ـ لوچەرمە ئۈمۈتلەرنىڭ مەشئىلىنى!
شۇ ئارمان قىلغان زۇرلەپ پەرمىنىمىز.
كەل، سازنى بىر يەردە سازلايلى بىز،
ئالدىمىچى شېئىرلارنى يازمايلى بىز.

بىر يول بار،
بىر ناخشا بار
ئۇ ـ ئازاتلىق!

ئاتەبەت بو يولدىن ھېچ ئازمايلى بىز!

بىز ئۇيغۇر

ئۇيغۇر دۆلەتلىرى تارىخىنىڭ بەزى مەسىلىلىرى
(بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

ئاخىرقى ئۇيغۇر دۆلىتى
(4 - ۋە ئەڭ ئاخىرى)

شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاخىرقى دۆلىتىنى بەلگىلەشتە يەنە ئىككى سوئال تۇغۇلىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرىنچىسى، يۇقىرىقى بويىچە نامى يۈز يىللىق كۈرەشلەرنىڭ نەتىجىسى 1864 - يىلى ۋەتىنىمىزنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، قاراشەھەر، كۇچا، قۇمۇل ۋىلايەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پېتى 14 يىل ياشىغان بەدەۋلەت دۆلىتى ئاخىرقى دۆلەت بولۇشى كېرەكمۇ، ياكى 1944 - يىلى شىمالىي شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىلى، ئالتاي، تارباغاتاي ۋىلايەتلىرىدە قۇرۇلۇپ 6 يىل ياشىغان ئىنقىلابىي شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى بولۇشى كېرەكمۇ؟

مەلۇمكى، بەدەۋلەت دۆلىتى مانجۇ-خىتاي تاجاۋۇزچىلىرى شەرقىي تۈركىستاننى دەسلەپ بېسىۋالغاندىن بۇ ئەلدىكى مىللەتلەرنىڭ توغرى يۈز يىللىق مۇداپىئە ياكى مىللىي ئازادلىق ئۇرۇش ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى نەتىجىسىدە قۇرۇلغان ئەنئەنىۋى بىر دۆلەت بولغانلىقى ئۈچۈن ئاخىرقى دۆلەت بولماي بىرىنچى ياسىنچاقكۆر-دىغان ئىللىك دۆلەتلەرنىڭ قانۇنىي داۋامى ئىدى. ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭ دۆلەت شەكلى تەرەققىياتى مىللىي قوشۇنى ۋە باشقا دۆلەتلىك شەكىللىرى پۈتۈنلەي بۇرۇنقى دۆلەتلەرنىڭكى بىلەن بولدى. ئىلىنىڭ ئۈستىگە بۇ دۆلەت قۇرۇلغىچە شەرقىي تۈركىستاندا خىتاي ياسىغۇچى ھاكىمىيەتنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ئەرىپلىرى تېخى ئېنىق ئورنىتىلمىغان ۋە گەرچە قانۇنسىز بولسىمۇ «شىنجاڭ» دېگەن ئۆلكە نامى تېخى بېرىلمىگەن ئىدى. شەرقىي تۈركىستاننىڭ خىتاي مۇستەملىكىسىگە ئايلىنىشى بەدەۋلەت دۆلىتى مۇنقەرز بولۇپ، 1882 - يىلى بۇ دىيارغا خىتايچە «شىنجاڭ» (يېڭى يەر) دېگەن مۇستەملىكىچىلىك نام بېرىلگەندىن كېيىن باشلىنىدۇ.

ئىككىنچى ياسىنچاق — مانا مۇشۇ مۇستەملىكىچىلىك ئۇزۇن ئاھانەتنى چېقىپ، خەلقنىڭ يېڭى بىر ئازادلىق ۋە مۇستەقىللىق جاكالىغان ياكى جاكالىيالمىغان دۆلەتلىرىنىڭ نامى بىلەن ئالاقىدار بولۇشى كېرەك. بۇ شەرەپلىك ۋەزىپىنى 1931 - يىلىدىكى قۇمۇل ئىنقىلابى بىزگە مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئىدى. شۇڭا شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە قۇمۇل ئىنقىلابى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان مىللىي مەقسەتلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىككىنچى بىر يېڭىچە ئىنقىلاب قىلىشقا توغرى كەلدى. ئاھايەت بۇ ئىنقىلابنى قۇمۇل ئىنقىلابى تەجرىبىسى بىلەن ئىسپاتلىنىپ چالا قالدۇرۇلغان ئۇلۇغ ئىشلارنى قۇدرەتلىك ئازادلىق كۈرەشلىرى بىلەن ئىشىنىڭ باشقىچە ئاز ئەپ - ئۇقۇبەتلەرگە دۇچار بولغان يېڭى بىر ئىنقىلاب ئىدى. 1944 - يىلى ئىلىدا باشلىنىپ، شۇ يىلى كۈزدە شىمالىي شەرقىي تۈركىستاندا ئىنقىلابىي شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇردى. بۇ جۇمھۇرىيەتتە تولۇق ئۆزىدە دۆلەت شەرتلىرى — ئالىي دۆلەت كېڭىشىدىن تارتىپ ھۆكۈمەت، تەكچە بولغان سىللىي مەھكىمىلەر، مۇستەقىل ئىقتىسادىي

سالام ساڭا ئۇيغۇرىيە!

سالام ساڭا ئۇيغۇرىيە مېنىڭ سەن،
سېنى سۆيگەن - ساڭا كۆيگەن جېنىم سەن
دىيارىڭنى كۆرۈشكە ئىنتىزارمەن،
سالام ساڭا ئوتلۇق يۈرەك قېنىم سەن.
سالام ساڭا ئۇيغۇرىيە مېنىڭ سەن
ئاتا - ئانام، ئاغام ھەممە ئىنىم سەن
ياتسام - تۇرسام خىيالىمدىن كەتمەيسەن،
سالام ساڭا ھەردەم بىلەن سىڭلىم سەن.
سالام ساڭا ئۇيغۇرىيە مېنىڭ سەن.
ئۇيغۇر جەرايى، ئۇيغۇر ئوغلى تېنىم سەن
مەن تىلەيمەن ساڭا بەخت - سائادەت
سالام ساڭا تىرىپ تۇرغان جېنىم سەن.
سالام ساڭا ئۇيغۇرىيە مېنىڭ سەن،
كۆڭلۈم زېرىپ ئۆزۈلمەيدۇ ۋەسلىڭدىن
نەدە بولسام مەن سەن بىلەن بىرگە يەتتە،
ھېچ چىقمايسەن شۇ ئېسىلىق سىنەمدىن.
سالام ساڭا ئۇيغۇرىيە مېنىڭ سەن،
سەن سېزەمسەن تاڭ شەرقەت ئۆتمەس كېلىمدىن
سەۋرى بىلە تىكىن شاد ئىنتىزارمەن كۆڭلۈمنى.
سالام ساڭا ھەر بىر نەپەس دېمىم سەن.
سالام ساڭا ئۇيغۇرىيە مېنىڭ سەن،
نەۋرە - چەۋرەم ئوغلۇم بىلەن قىزىمنى
خىتاي ئېلىپ ئارالاشتۇردى قىلىشقا.
سالام ساڭا ئۇيغۇر ئانا ئېلىم سەن.

ۋەتەن تالىپى.

بازىسى، مىللىي قوشۇن، قانۇن - قائىدە - نىزام ۋە باشقىلار بەرقارار ئىدى. مۇشۇنىڭغا قارىماي بەزى تارىخچى ياكى سىياسەتچىلەر: «بۇ دۆلەت پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننى ئۆز ئىلكىگە ئالالمىغانلىقى بىلەن ھۆددە شەرتىگە ئەمەس» دېيىشى مۇمكىن. بىز بۇ ئاق سوئاللارغا شۇنداق جاۋاب بېرىپ ئۆتىمىزكى، بىرىنچىدىن: ئۇ دۆلەتنىڭ نامى ھەقىقىي يوسۇندا «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» دەپ پۈتۈن ئۇيغۇر دىيارى نامى بىلەن ئاتىلىپ، ئۇنىڭ بارلىق ھۆججەتلىرىدە شۇ قانۇنىي نامدا ئوقۇلغان تامغىلار بېسىلدى. بۇ قوللۇق نامىنى ھۆججەتلەرنى تارىخ ئۆز سەھىپىسىدە شۇ بويىچە ساقلايدۇ. ئىككىنچىدىن: مۇشۇ جۇمھۇرىيەت بېسىمى بىلەن ئوتتۇرىدا تۈزۈلگەن 11 ماددىلىق توختامغا مۇۋاپىق پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان ئۈچۈن بىر بىرلەشمە ھۆكۈمەت تۈزۈلۈپ، ئۇنىڭغا گەرچە ئىسمى پولكوۋنىكلىق بەرگىلىرى بولسىمۇ، ئاساسەن مىللىي رەھبەرلەر، مۇئاۋىنلىرى، دۆلەت كاتىپلىرى سايلانغان ئىدى. دېمەك، بۇ ھۆكۈمەت ماھىيەتتە بىر مىللىي ھۆكۈمەت بولۇپ تۈزۈلگەن ئىدى. بۇ ھۆكۈمەت مۇشۇ ئىشلار بىلەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاخىرقى دۆلىتى سۈپىتىدە تارىخ سەھىپىسىگە كىرىشى كېرەك. شەرقىي تۈركىستاننىڭ كەلگۈسى ھەقىقىي مىللىي جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇش يولىدا ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچى ۋە تېشىدا شۇ كۈنلەردە يۈرگۈزۈلۈۋاتقان مىللىي ئازادلىق يولىدىكى كۈرەشلەر مانا مۇشۇ جەزكۈلسىز يوقالغان ئاخىرقى دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈندۇر.

ۋەتەندىن كېلىۋاتقان سادالار ۋە نىدالار

ئۆزدا ئۈچ يىلدىن بېرى ھەر خىل تەبىئىي ئاپەتلەرگە مۇبتىلا بولۇپ، ئېغىر تۇرمۇش قاھىرچىلىكى ئىچىدە ياشاپ كېلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۇ يىلقى ھالى يەنىمۇ ئېغىر بولماقتا. «ۋەتەننى قوغداش ۋە ئۆزلەشتۈرۈش» دائىرىسىدىكى خەۋەرلەرگە قارىغاندا، بولۇپمۇ قەھەتچىلىك تەشۋىقاتى ئېغىر بولۇپ ئۇ يەردە ئوزۇق - تۈلۈك، ئوتۇن - سامان يېتىشمەسلىكى ئاھالىنى قاتتىق قىينىماقتا. ۋىلايەتلەرگەن ئۇ ئىشلارغا تېپىلمىگەندەك. بۇ خىل تۇرمۇش ئېغىرچىلىقى ئىچىدە قىينىلىپ كېلىۋاتقان خەلقنى خىتاي ۋەھشىيلىرىنىڭ ئېغىر بىر-بىرىدىن يامان زۇلۇملىرى تېخىمۇ ئازابقا سالماقتا...

ھونىغ - قونىغ بىلەن ئەينى ۋاقىتتا رادىئولارنىڭ بۇ ھەقتە بەرگەن خەۋەرلىرىگە قارىغاندا، بۇ ئىيۇل قەھەتچىلىك ئەھۋاللىرى ئىچىدە خىتاي ئۆلكىلىرىدىن قاتتىق يۇقىرى، ھازىر بۇنىڭ ئۆزىدىن 50 مىڭدىن زىيادە كىشىلەر ئاچارچىلىقتىن ئۆلگەن. شەرقىي تۈركىستاندا قانچە ئادەم ئۆلگىنى ھازىرچە مەلۇم بولمىسىمۇ، قەشقەر، ياركەن، خوتەن، ئاقسۇ لاردا بالىلارنىڭ، نان - نان! دېگەن نىدالىرى، بوۋاي - موماي لارنىڭ ئاللىرىنى ئاكىلىغان كىشىلەرنىڭ چىن يالىغانلىقلىرى خورسۇنۇپ كۆپ - كۆپ ئىسىلەر تارقالماقتا.

ئەھۋالنىڭ بۇ قەدەر ئېغىر ھەم يامان ئاقىۋەتلىرىنى ياخشى بىلىپ تۇرۇپ، خىتاي زومىگەرلىرى قەشقەر ئەتراپىدىن ئوزۇق ئاشلىق، ھەم باشقا تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ئېكسپورت قىلىپ، ئۇنى خوشنىمىزنىڭ مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىگە يارىدەم دېگەن ياللىغان شوئارلار ئاستىدا ئافغانىستان مۇجاھىدلىرىغا چىقىرىپ بەرمەكتە.

بۇ خىل سوسىيالىزم بەزى ئەزالىرىدە خەۋەرلەرگە قارىغاندا، قەشقەر ۋە ئەتراپى قەھەتچىلىكنى قىيچىسى شىمالىي شەرقىي تۈركىستانغا چىقىۋاتقان كىشىلەرنىڭ سانى ئولتۇرغى 100 مىڭدىن ئۆتۈپ، چوڭ رايونلاردا بۇ ھەسسىگە يېقىن ئېشىپ كەتكەن...

جاھان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېڭى يىلى ھەققىدە

بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى يېقىندا جاھان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېڭى دەۋرىگە ئېلان قىلىپ، ئۇنىڭ ئالدىنقى يىلى دۇنيادا 8 مىليارد يېتىش-تۈرگۈزۈلگەنلىكىنى جاكالىدى. جۈملىدىن بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەر بىر قىسمى ياكى چوڭ دۆلەتلەر بويىچە نىسبىتى ئالاھىدە تېپىپ كېلىپ، بۇنىڭ ئاماھىن ئەكسىچە بولمىغىنى خىتاي ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 60 پائىز ئازىيىدىغانلىقىنى رەسمىي جاكالىدى.

بۇ مۇناسىۋەت بىلەن «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىغا خىتايدىكى بولغۇسى ئوقۇپ خوتۇن كۈزىتىلگەن ھازىرچە ئۇلارنىڭ ئەركىنلىكىنى سائىلىپ كېلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرى ئوقۇغۇچىلىق مۇئەللىمىن سىياسىي بېسىمدىن ۋە ئىقتىسادىي تەڭسىزلىكتىن باشقا ئىشلارغا بىلىم ئالغىلى يول قويۇلۇشنى ئۈمىد قىلىپ، ئەلەمسىز دە ئاۋامنىڭ مۇستەقىل ئوقۇغۇچىلىرى دۇنيا ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تەرەققىياتىدا ئوز ئاۋازىنى بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمىز.

تەھرىر ھەيئىتى